

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
IX

MERSİN
2004

KAAM YAYINLARI
OLBA
IX

© 2004 Mersin/Türkiye
ISSN 1301-7667

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs-Kasım aylarında olmak üzere,
yılıda iki kez basılmaktadır.
Published each year in May and November.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

Olbaya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen bildirilmiş olan formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-IX

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-IX

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN

MERSİN
2004

*OLBA'nın Basılması İçin Vermiş Olduğu Desteklerden Dolayı
Mersin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Uđur Oral'a
Teşekkür Ederiz.*

İçindekiler/Contents

Sevinç Günel <i>Aydın Bölgesi'nde Prehistorik Bir Merkez: Köprüova</i>	1
Engin Akdeniz <i>Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği</i>	21
Muzaffer Demir <i>On the Possible Previous Links of the Dark Age Aiolian Colonists with Their Newly Colonised Territories</i>	57
Emel Erten <i>Anadolu'dan Örneklerle Demir Çağı'nda Cam</i>	95
Suat Ateşliler <i>Phokaia'daki Taş Kule Anıt Mezarının Üst Yapısına Ait Gözlemler</i>	111
Aynur Civelek <i>Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kaseleri</i>	123
N. Eda Akyürek Şahin <i>Phrygische Denkmäler im Museum von Bodrum</i>	137
Aslı Saraçoğlu <i>Hellenistik Döneme Ait Bir Mezar Steli</i>	151
Efrumiye Ertekin <i>Principatus Devri Kilikia Kökenli Roma Senatörleri</i>	163
Kamuran Gödelek <i>Parmenides' Seemingly Self-Defeating Conclusions</i>	181

Yayın İlkeleri

1. Olba her yıl, ilki en geç 15 Mayıs'ta ikincisi en geç 15 Kasım'da olmak üzere iki sayı halinde yayınlanır. Yayınlanması istenilen makaleler, zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Olba'nın bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda daha erken gönderilmiş olan makalelere öncelik tanınır.
2. OLBA'nın uluslararası bilimsel standartlara uygun olarak yayınlanabilmesi için aşağıda belirtilen teknik kurallara uyulmalıdır:
 - a- Makaleler, Word 5.0 ve üstü, Windows 95-98 veya Word 2000 yazım programı ile yazılıp diskete kaydedilerek gönderilmelidir.
 - b- Makaleler, figürleriyle birlikte çoğaltılmış olarak iki kopya halinde gönderilmelidir.
 - c- Metin yazılırken 10 punto, dipnot için ise 9 punto New York (Macintosh için) yada Times New Roman (PC için) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - d- Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - e- Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi yada italik) kullanılmamalıdır.
3. Makale içindeki Yunanca karakterler için kullanılan Yunanca font da diskete yüklenerek yollanmalıdır.
4. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha yada resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, s. 162, res. 217

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, s. 9, lev.1

5. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, Lev. LIV-LVII

6. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. Levha numarası tarafımızdan verilecektir. Bu sebeple levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita yada bir başka ifade veya kısaltma kullanılmamalıdır.
7. Kullanılacak fotoğrafların, daha iyi sonuç almak açısından, siyah-beyaz olması tercih edilmektedir. Dia gönderecek yazarlar dia çerçevesi üzerine mutlaka resim sırasını yazmalıdır. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır. Levhalardaki Figürlerin (resim, çizim, harita vs.) altına açıklama cümlesi yazılmamalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla mümkünse 15 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca olabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 200 kelimelik İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise 200 kelimelik Türkçe özet kesinlikle bulunmalıdır.

AYDIN BÖLGESİ'NDE PREHİSTORİK BİR MERKEZ: KÖPRÜOVA

(LEV. 1-9)

Sevinç GÜNEL*

ZUSAMMENFASSUNG

Das im Gebiet von Aydın gelegene Tal des Mäander teilt sich in verschiedene geographische Regionen. Der kleine Mäander besitzt ein relativ begrenztes Becken in diesem Gebiet, das im Süden durch das Aydın-Gebirge begrenzt wird. Die von West nach Ost verlaufenden Gebirgszüge des Aydın-Gebirges begrenzt durch die Täler des Mäanders. Diese geographische geschützte Lage und die Gewässer des Mäander ermöglichten hier die Entstehung fruchtbare Täler, weshalb diese Zone seit prähistorischer Zeit ein optimales Ansiedlungsgebiet ist. Im Verlauf der Oberflächenbegehungen wurden prähistorische Siedlungen in der Provinz Aydın aufgenommen. Nördlich des Mäanders wird das Gebiet durch das Aydıngebirge abgeschlossen. Der nördliche Bereich von İncirliova wird von Gebirgszügen eingefaßt. Im Raum İncirliova wurde als neuer Siedlungsort Köprüova identifiziert. Der Ort liegt 12 km nördlich von İncirliova im Dorf Köprüova an der West- und Ostseite der Straße zwischen İncirliova und Tire im Raum İkizdere. Die meisten Kleinfunde konnten in dem Feigengarten südlich der Straße gesammelt werden. Diese Funde von Köprüova ergaben wichtige Hinweise auf die vorgeschichtliche Periode in der Region Aydın. Die aufgelesenen Scherben, die zu einer Schalen und geschlossenen Gefäßen, z.B. Töpfe gehören. Neben den Keramikfunden wurden auch andere Kleinfunde angetroffen. An der Oberfläche fanden sich trapezförmige, breite und schmale Beile aus verschiedenem Steinmaterial. Daneben fanden sich auch mehrere schmale Klingen und Abschlüge aus Obsidian sowie Silex. Die Kleinfunde von Köprüova repräsentieren die prähistorischen Werkzeugtypen der Bevölkerung dieses Raumes und zeigen eine Besiedlung wahrscheinlich in neolithischer und auch chalkolitischer Zeit auf. Die Datierung des vorgeschichtlichen Siedlungs Köprüova kann sich auf diese prähistorische Funde Stützen, der Keramikfunde, Beilen und mehrere Klingen in das Neolithikum und Chalkolithikum verweisen.

* Doç. Dr. Sevinç Günel, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe-Ankara

Köprüova'nın Konumu ve Önemi

Ege Bölgesi'nin en önemli sıra dağlarını oluşturan Aydın Dağları, doğu-batı doğrultusundaki uzantısıyla batıda Ege denizine bağlanmakta, doğuda ise, İç Anadolu Bölgesi'nin yüksek platosuyla birleşmektedir. Aydın Dağları, kuzeyde Küçük Menderes (Cayster), güneyde ise, Büyük Menderes (Maeander) nehirlerinin oluşturduğu ova arasında yüksekliği 1732 m.'yi bulan dağ sıralarıyla dikkati çekmektedir¹. Bulunduğu bölgeyi kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayıran bu sıra dağların güney uzantısı Aydın il merkezine değin uzanmakta ve Büyük Menderes ovasının kuzey sınırıyla birleşmektedir. Doğal yollar, bu bölgeyi bir taraftan Büyük Menderes'in önemli yan kolları (Çine, Akçay ve Karacasu) aracılığıyla Ege'nin güney bölgesine bağlarken, diğer taraftan da doğu yönünde İç Anadolu ile bağlantısını kuracak doğal geçitleri sağlamaktadır². Ova ve sıra dağların hakim olduğu bu coğrafi bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, bölgenin şu ana kadar yeterince bilinmeyen Tarihöncesi kültürlerine ışık tutacak değerlendirmelerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Erken dönemlere ait buluntularıyla dikkati çeken bölgelerden biri, Aydın dağlarının uzandığı İkizdere bölgesidir. Menderes'in kuzey kollarından olan İkizdere, kuzey-güney doğrultusunda uzanarak Aydın dağları arasından kuzeye dar bir geçit oluşturmaktadır (fig. 1).

Aydın ilinin kuzeybatısında, İncirliova ilçesinin 12 km. kuzeyinde, İkizdere bölgesinde tespit edilen bir buluntu yeri, Köprüova köyünün bugünkü yerleşim alanında yer almaktadır (fig. 2-3)³. İncirliova - Tire asfalt yolu üzerinde dağlık bir alanda yer alan bu köyün dağ eteklerinde ve düz arazilerde incir ve zeytin üretimi yapılmaktadır. Köprüova köyünden geçen Tire yönündeki asfalt yol ve bu yolun doğu ve batısındaki arazi, buluntuların ele geçtiği çekirdek bölgeyi oluşturmaktadır (fig. 3). Bu bölgede ele geçen Prehistorik Çağ'a ait buluntular, bölgenin en erken kültürel gelişimiyle ilgili ip uçlarını vermiştir. Köprüova'da gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında seramik buluntularının yanı sıra farklı taş malzemelere ait baltalar ve çok sayıda obsidyen ve sileks aletler ele geçmiştir. Gerek seramik gerek taş aletler ve gerekse çok sayıda örnekle temsil edilen

¹ Yakar 2000, 12

² Marchese 1989, 15, res. 2-5, Marchese 1996, 228-231

³ Günel 2003a, 90, res. 31-36, Günel 2003b, 116, res. 9-11

Yontma Taş Endüstrisi'ne ait buluntular, bu bölgede Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a uzanan bir dönemin varlığını ortaya koymaktadır.

Seramik Buluntuları

Malzeme - Teknik ve Form Özellikleri

Hamur niteliği ve yapısı: Seramik buluntularında genel olarak orta ve kaba nitelikte hamur yapısında olmak üzere iki ana grup dikkati çekmektedir. Orta nitelikli seramikte hamur, ufak boyutta beyaz ve siyah renkte taş katkılıdır. Hamurda ince zerrecikler halinde mika görülmektedir. Orta nitelikli malzemede az da olsa kuvars katkısı dikkati çekmektedir. Hamur, devetüyü, kahverengi ya da kiremit rengindedir. Astar genel olarak içte ve dışta devetüyü, kahverengi ya da kırmızı renk tonlarını vermektedir. İkinci grubu oluşturan kaba nitelikli malzemede ise, taş katkısının daha yoğun ve daha iri boyutlarda olduğu gözlenmiştir. Hamur rengi, bazı parçalarda pişme niteliği ve derecesinden dolayı koyu gri ya da siyahtır. Yüzey içte koyu gri, dışta ise, grimsi-devetüyü ve kiremit rengindedir. Hamur yapısı ve nitelikleri açısından belli başlı iki ana grupta toplanan parçalar, el yapım tekniğini göstermektedir.

Form: Yüzeyden ele geçen seramik parçalarının form açısından yapılan tipolojik değerlendirilmesi, çanak ve çömlek olarak sınıflandırılacak iki ana kap tipinden söz edilebileceğini göstermiştir (fig. 4-6). Ağız kenarı parçalarının yanı sıra dip ve kulplar bulunmaktadır (fig. 7-8). Bu tipolojik ayrıma göre, çanak grubu altında toplanan kaplar;

- yuvarlak gövdeli, basit ağız kenarlı çanaklar (Tip: I.1, Kat. no: 1, fig. 4.1),
- yuvarlak gövdeli, dışa eğik, basit ağız kenarlı çanaklar (Tip: I.2, Kat. no: 2-3; fig. 4.2-3) ve
- yuvarlak gövdeli, içe eğik, basit ağız kenarlı çanaklar (Tip: I.3, Kat. no: 4-6, fig. 4. 4-6) olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Çömlek olarak adlandırılan kap tipleri ise;

- ağız kenarına doğru daralan, içe eğik ve basit ağız kenarlı derin çömlekler (Tip: II.1, Kat. no: 7-10, fig. 5.1-4),
- içe eğik, hafif S-profil yapan gövde formuna sahip, derin çömlekler (Tip: II.2, Kat.no: 11-12, fig. 6.1-2) ve

- ağız kenarına doğru dik uzanan derin çömlekler (Tip: II.3, Kat. no: 13, fig. 6.3) olmak üzere kendi içinde farklı tipleri ile dikkati çeken örnekleri temsil etmektedir. Öte yandan dipler, genel olarak düz dip formunu vermektedir (fig. 7). Kap eklentisi olarak kulplar ise, ip delikli tutamak kulplar ve dikey- ip delikli tünel kulplar olarak en yoğun ele geçen kulp biçimleridir (fig. 7-8).

Karşılaştırmalar Işığında Köprüova Seramiğinin Değerlendirilmesi

Köprüova'da ele geçen seramikle ilgili malzeme-teknik ve form açısından yapılan bölgelerarası karşılaştırmalar, İzmir, Denizli, Burdur-Göller bölgesi ve Elmalı bölgesine değin uzanan bir dağılım alanının varlığını ortaya koymuştur. Söz konusu bölgelerin yanı sıra kuzeyde Eskişehir bölgesi de, seramik gelişiminde yakınlık kurulabileğini göstermiştir. Köprüova seramik buluntuları arasında ağız kenarına doğru daralan, içe eğik ve basit ağız kenarlı çömlekler (fig. 5-6) söz konusu bu bölgesel dağılımı yansıtmaktadır. Bu örnekleri, Burdur-Göller bölgesinde, Kuruçay'da 12, 11 ve 10-9. yapı katlarında rastlanan Erken ve Geç Neolitik Çağ'da ve aynı zamanda Erken Kalkolitik Çağ'da temsil edilen buluntularla karşılaştırmak mümkündür⁴. Benzer tipte çömleklerin kullanım süreci Kuruçay'da kaba nitelikli seramik grubunda Geç Kalkolitik Çağ'a değin uzanmaktadır⁵. İçe eğik, basit ağız kenarlı çömleklere (fig. 5.1-4), Burdur bölgesinde, yüzey araştırmaları kapsamında, Gölde Höyük'te⁶, Çavdır Höyük'te⁷, Sazak⁸ ve Kanlıtepe'de⁹ Geç Neolitik buluntuları arasında rastlanmaktadır. Güney Anadolu platosunda ise, farklı tutamak kulp biçimleriyle bu çömlekler, Erken Neolitik Çağ'da Çatalhöyük'te¹⁰ ve Alan Höyük'te (Beyşehir) ele geçmiştir¹¹. Öte yandan Elmalı ovasında Bağbaşı yerleşmesine ait seramik buluntuları arasındaki bir çömlek parçasını da karşılaştırmak

⁴ Duru 1994, 31, lev. 45:2-3, 34, lev. 57: 3-4, 37, lev. 86:10, 42, lev. 123:2

⁵ Duru 1996, 35, lev. 71:2, lev. 73: 1

⁶ Özsait 1993, 197, lev. I. 5, 12

⁷ a.g.e., s. 196, lev. II. 9

⁸ a.g.e., s. 196, lev. I. 18

⁹ a.g.e., s. 197, lev. IV. 10

¹⁰ Mellaart 1961b, 164, res. 3. 1-3

¹¹ a.g.e., 169, res. 5. 11

mümkündür¹². Benzer formdaki çömlekler (fig. 5. 1-4, fig. 6. 1-2) Manisa-Akhisar bölgesini içeren yüzey araştırmalarında, Moralı Höyük'te görülmektedir¹³. İçe eğik, ağız kenarı dar çömlek parçasının (fig. 5.1) diğer benzer bir örneği ise, Eskişehir bölgesinde Asmainler yerleşmesinden bilinmektedir¹⁴. Köprüova seramik parçaları arasında ağız kenarına dik bir profil yaparak uzanan derin bir çömleğe ait örneğin (fig. 6. 3) yakın paraleli, Hacılar yakınında Karaaliler Höyüğü'nde görülmektedir¹⁵. Bölgesel karşılaştırmalar ışığında yapılan kronolojik değerlendirmeler dikkate alındığında, benzer formdaki çömleklerin Kuruçay'da Neolitik Çağ'ın erken ve geç safhalarında ve aynı zamanda Kalkolitik Çağ'da da takip edilebileceğini göstermiştir. Manisa-Balıkesir bölgesini kapsayan yüzey araştırmalarında az sayıdaki örnekle temsil edilen bu tiplerin Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirildiği görülmektedir¹⁶. Güney Anadolu platosunda Çatalhöyük ve çevresinde ise, bu tipteki çömleklerin Erken Neolitik Çağ'a uzanan bir kronoloji verdiği anlaşılmaktadır. Elmalı bölgesinde Bağbaşı yerleşmesine ait kap parçaları, karşılaştırmalar ışığında, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir¹⁷. Öte yandan kuzeyde, Demircihöyük'te mika katkılı seramik ve Fikirtepe seramik gruplarında olmak üzere Neolitik Çağ seramiğinde, bu tip çömlekleri takip etmek mümkündür¹⁸. Orta ve kaba nitelikli seramik grubuna ait bu kaplar, Güneybatı Anadolu ile Kuzeybatı Anadolu Bölgeleri arasında seramik gelişiminde form açısından yakınlık kurulabilecek örnekler arasında değerlendirilmektedir¹⁹. Yukarıda seramik grupları ve tipolojik tanımı verilen bu tip çömleklerde genel olarak ip delikli tutamak ve ip delikli tünel kulp biçimleri dikkati çekmektedir (fig. 7-8). Bu kulplar, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ seramik gelişiminden tanınan ve derin çömleklerde yaygın karşılaşılan kulp biçimleridir. Bu kulplardan dikey ip delikli tünel kulp biçimlerine, Hacılar'da²⁰, Kanlıtepe'de²¹,

¹² Eslick 1992, 23, 31, lev. 47. 145

¹³ French 1965, 21, res. 3. 21-23, res. 4. 1-4

¹⁴ Efe 1989-1990, 33, res. 4.13

¹⁵ Özsait 1993, 198, 203, lev. III. 9

¹⁶ French 1961, 102, res. 5. 53-56

¹⁷ Eslick 1992, 74

¹⁸ Seeher 1987, 79-80, lev. 2, lev. 5. 2-6

¹⁹ a.g.e., 80

²⁰ Mellaart 1961a, 65, res. 25. 2-3, 6

²¹ Özsait 1993, 197, 204, lev. IV. 14

Seydiler'de²², Manisa-Akhisar bölgesinde Morali'da²³, İzmir-Torbalı bölgesinde Tepeköy'de²⁴, Menemen bölgesinde ise, Araptepe-Bekirtepe'de²⁵ rastlanmaktadır. Kuzeyde ise, Eskişehir bölgesinde Demircihöyük'te dikey ip delikli tünel kulplar görülmektedir²⁶. Benzer kulplar, Güney Anadolu platosunda Çatalhöyük'te²⁷ ve Kızılkaya'da²⁸ Erken Neolitik Çağ'a tarihlendirilen buluntular arasında rastlanmaktadır. Diğer bir kulp biçimi olarak ip delikli tutamak kulplar, Kuruçay'da²⁹ ve Demircihöyük'te³⁰ erken dönem seramik buluntuları arasında, Güney Anadolu platosunda, Çatalhöyük'te³¹ ve Kızılkaya'da³² Erken Neolitik Çağ buluntuları arasında değerlendirilmektedir.

Seramikle ilgili bölgesel karşılaştırmalar, ele alınan örneklerin Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait seramik gelişiminden tanınan bir geleneği yansıttığını göstermektedir. Bu geleneği, kap tiplerinin yanı sıra karakteristik kulp biçimleri ve bu kulpların kap üzerindeki duruşları ve ayrıca daha çok düz dip biçiminin yaygın görüldüğü örneklerle takip etmek mümkündür.

Taş Aletler

Köprüova yüzey buluntuları arasında farklı taş malzemeden yapılmış baltalar, hem boyut hem de form açısından çeşitlilik göstermektedir (fig. 9-11). Taş baltaları, form açısından dörtgen biçimli (Tip: I) ve üçgen biçimli baltalar olarak (Tip: II) iki tip altında toplamak mümkündür. Her iki ana tipteki baltalar, kendi içinde de boyutları açısından ufak (minyatür) ve normal boyutlarda olmak üzere farklılık göstermektedir (Tip: Ia-Ib ve Tip: IIa-IIb). Bu ayrıma göre, dörtgen biçimli baltalar ince-uzun forma

²² a.g.e., 196, lev. III. 18

²³ French 1965, 19, 24, res. 5. 1-3

²⁴ Meriç 1993, 145, res. 3. 3

²⁵ Lichter 2002, 162, res. 1

²⁶ Seeher 1987, lev. 7. 14

²⁷ Mellaart 1961b, 164, res. 3:11

²⁸ a.g.e., 171, res. 6: 35-37

²⁹ Duru 1994, Lev. 51:3, lev. 59: 9, 15

³⁰ Seeher 1987, lev. 4: 13-17

³¹ Mellaart 1961b, 164, res. 3. 6-10

³² a.g.e., 171, res. 6. 34

sahip olup, kısa kenara doğru incelen ve daralan bir kesit oluşturmaktadır. Keskin bir ağız kenarına sahip olan bu baltalar pürüzsüz, cilalı bir yüzey işlenişine sahiptir. Bu tipi serpantin ve siyah renkte taştan iki minyatür taş balta örneği (Tip: Ia, Kat. no: 14-15, fig. 9.1-2, fig. 10. 1-2) ve yine siyah renkte taştan, normal boyutta bir örnek (Tip: Ib, Kat. no: 16, fig. 9.3, fig. 10.3) temsil etmektedir. Balta örneklerinde diğer bir tipi yansıtan üçgen biçimli baltalar, geniş kenarları keskin ağızlı olup, kısa kenara doğru daralan ve kalınlaşan bir form oluşturmaktadır. Bu baltalarda da pürüzsüz cilalanmış bir yüzey görülmektedir. Bu tip altında toplanan taş balta örneklerinde de ufak boyutta (minyatür), serpantinden bir örnek (Tip: IIa, Kat. No: 17, fig. 9.4) ve normal boyutlarda yeşil renkte taş cinsinde ve aynı zamanda siyah renkte taştan baltalar (Tip: IIb, Kat. no: 18-20, fig. 9. 5-7, fig. 11) bulunmaktadır.

Taş baltaların yanı sıra diğer buluntu grubunu taş keski olarak tanımlanabilecek aletler oluşturmaktadır (fig. 12. 1-3). Söz konusu buluntular, yeşilimsi ve pembemsi-leylak renk tonlarında ve yer yer siyah renkte damarlara sahip farklı taş cinsleriyle çeşitlilik göstermektedir. Kırık durumda ele geçen bu taş aletlerin üçgen forma sahip, taş balta görünümünde keski aletleri olduğu anlaşılmaktadır. Korunan kısımlarına göre, çok keskin bir kenar oluşturmayan bu örnekler, düz ya da belirgin bir yuvarlak oluşturan işlenmiş ağız kenarına sahiptir. Taş baltalar gibi, bu aletlerde de pürüzsüz, cilalanmış bir yüzey dikkati çekmektedir.

Karşılaştırmalar Işığında Köprüova Taş Aletlerin Değerlendirilmesi

Köprüova'dan ele geçen taş eserler, form açısından Anadolu'da ve Ege Bölgesi'nde Neolitik ve Kalkolitik Çağ taş aletler arasında paralellik kurulabilecek özellikleri yansıtmaktadır. Her iki tipteki taş baltalar (Tip: I-II), Anadolu'da ve Ege Bölgesi'nde Neolitik ve Kalkolitik Çağ taş aletleri arasından tanınan tipleri vermektedir. Bu örnekleri gerek Anadolu gerekse Ege dünyasında geniş bir dağılım alanı içinde takip etmek mümkündür. Bu coğrafi yayılım alanı kapsamında benzer balta örneklerine Göller bölgesinde, Hacılar'da II, ve I A evrelerine ait taş aletler arasında rastlanmaktadır³³. Benzer tiplerdeki baltaların kullanım süreci Hacılar VI tabakasına

³³ Mellaart 1970, 157, lev. CXVI, b

değın takip edilebilmektedir³⁴. Elmalı ovasında, Bağbaşı'ndan ele geçen üçgen biçimli bir balta, Geç Kalkolitik Çağ buluntuları arasında değerlendirilmektedir³⁵. Eskişehir bölgesinde ince-uzun ve üçgenimsi, geniş yüzölçümlü formda olmak üzere her iki tipteki baltalar, Orman Fidanlığı'nda³⁶ görülmektedir. İznik gölü bölgesinde Ilıpınar'da ise, üçgen biçimli balta tipinin hem ufak boyutta (minyatür) hem de normal boyutlardaki örneklerine rastlanmaktadır³⁷. Üçgen formlu ve geniş keskin kenarlı baltalar, Beycesultan'da³⁸ ve Kuruçay'da Geç Kalkolitik Çağ taş aletleri arasında³⁹, diğer benzer bir örnek ise, Kumtepe I B safhasında bulunmaktadır⁴⁰. Bu tipteki baltaların farklı taş cinslerinde olmak üzere Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda⁴¹ ve hatta Erken Tunç Çağı'na uzanan dönemlerde kullanım süreçlerini devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁴².

Öte yandan Anadolu dışında benzer formdaki taş baltaların yayılım alanı Kıta Yunanistan'da Teselya bölgesine değın takip edilebilmektedir. Sesklo'da serpantinden ufak bir balta, ince-uzun dörtgen biçimli formuyla Köprüova örneğiyle (fig. 9.1, fig. 10.1) çok yakın bir benzerlik göstermektedir⁴³. Yine Sesklo'dan diğer bir balta, form açısından Köprüova'nın siyah taş baltasıyla (fig.9.3) benzerdir. Sesklo taş aletleri, Erken Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir⁴⁴. Teselya bölgesinde, Dimini'den ele geçen taş baltalar arasında da hem form hem de ölçüleri açısından Köprüova üçgen biçimli baltalarına yakın örnekleri görmek mümkündür⁴⁵. Kuzey Teselya bölgesinde ise, Rahmani'de ince-uzun, dörtgenimsi baltalar⁴⁶ ve üçgenimsi-

³⁴ a.g.e., 157, lev. CXV

³⁵ Eslick 1992, 40, lev. 62.313

³⁶ Efe 2001, 136, lev. III a

³⁷ Roodenberg 2003, 461-464, res. 4

³⁸ Lloyd-Mellaart 1962, 269, res. 2. 11-12

³⁹ Duru 1996, 60, lev. 165. 7-8

⁴⁰ Sperling 1976, 316, lev. 70. 316

⁴¹ Tarihöncesi dönemlere ait buluntu grubu içinde görülen bu tip taş aletler geniş bir yayılım alanına sahiptir. Krş. için bkz. Esin 2000, 23, res. 9, Bıçakçı 2001, 28, res. 17

⁴² Blegen ve diğerleri 1950, Troja II; 276, res. 361.33-325, Blegen ve diğerleri 1951, Troja IV; 147, 184, res. 148.37-531, 148.37-101

⁴³ Papathanassopoulos 1996, 239, res. 64. d

⁴⁴ a.g.e., 239

⁴⁵ a.g.e., 238, res. 62.d, 62. f-g

⁴⁶ Wace-Thompson 1912, 42, res. 26. a-c

geniş yüzlü baltalar⁴⁷ Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Rahmani III. tabakasının buluntularıdır. Orta Teselya bölgesinde ise, Tsangli'de hem ince-uzun balta⁴⁸ hem de geniş yüzlü, üçgenimsi⁴⁹ balta tipleri görülmektedir. Güney Teselya bölgesinde Zerelia'da da ince-uzun, dörtgen biçimli balta⁵⁰ ve geniş keskin kenarlı, üçgen biçimli balta örnekleri⁵¹ bulunmaktadır. Ayrıca Orta Yunanistan bölgesinde Euboea'da prehistorik buluntular arasında taş balta form açısından benzerlik göstermektedir⁵². Arkadia bölgesinde, Asea'da ele geçen yeşil taştan cilalı balta örneği karşılaştırılabilecek diğer bir örnektir⁵³. Myriophyto bölgesinde, Olynthus prehistorik merkezinde ise, Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen benzer tipte taş baltalar çeşitlilik göstermektedir⁵⁴. Taş aletlerle ilgili bu gelişim, Kıta Yunanistan'ın güneyinde Lakonya bölgesine değin takip edilebilmektedir. Bu bölgede Neolitik Çağ buluntuları arasında dörtgen formlu, ince-uzun⁵⁵ ve üçgen biçimli, keskin kenarlı⁵⁶ taş aletlere rastlanmaktadır. Ege bölgesinde Kiklad adalarından Keos, bu tipteki taş baltaların görüldüğü dağılım alanı içinde yer almaktadır. Kephala'da üçgenimsi, geniş yüzlü ve dörtgen formlu, ince-uzun baltalar, Geç Neolitik Çağ yerleşmesine ait olup üçgen formlu, geniş yüzlü balta örneği⁵⁷ ve dörtgen formlu, ince-uzun balta örneklerini karşılaştırmak mümkündür⁵⁸. Bölgelerarası karşılaştırmalar ışığında elde edilen neticeler, her iki tipteki taş baltaların Batı Anadolu'da, Ege bölgesinde, Kıta Yunanistan ve adalarda olmak üzere geniş bir dağılım alanına sahip olduğunu ve genel olarak Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda yaygın kullanıldığına işaret etmektedir.

47 a.g.e., 42, res. 26. d, res. 28. m

48 a.g.e., 121, res. 67. g

49 a.g.e., 121, res. 67. h

50 a.g.e., 164, res. 111. b

51 a.g.e., 164, res. 111. g

52 Sampson 1980, 176, res. 91

53 Holmberg 1944, 122, res. 115:3

54 Mylonas 1929, 64-66, res. 76.77, 78. b,c

55 Renard 1989, 90, lev. 21.10

56 a.g.e., 89, lev. 19.3

57 Coleman 1977, 39, lev. 24. 66, lev. 68

58 a.g.e., 22, lev. 24. 1, lev. 68

Köprüova taş aletleri arasında kırık durumda ele geçen ve daha çok taş keski olarak kullanıldığı düşünülen aletlerden düz kesilmiş kısa kenarlı örneklerin (fig.12.1-3) paralellerine, Latmos bölgesinde Pınarlık prehistorik buluntuları arasında rastlanmaktadır⁵⁹.

Yontma Taş Endüstrisi Aletleri

Köprüova'da Yontma Taş Endüstrisi'nin varlığını ortaya koyan obsidyen ve sileks aletler oldukça zengin bir buluntu grubunu oluşturmaktadır (fig. 13-14). 2001 ve 2002 yılı yüzey araştırmalarında 330 parça Obsidyen; 56 parça koyu gri renkte sileks; 12 parça beyaz renkte sileks; 3 parça kahverengi sileks ve 4 parça dağ kristali olmak üzere zengin bir yüzey buluntusu dikkati çekmektedir⁶⁰. Obsidyen siyah renkte, parlak ve bazı örneklerde şeffaf görünümündedir. Sileksler ise, mat, koyu gri renkte, beyaz ve kahverengi renktedir. Gerek obsidyen gerekse silekslerde aletlerin önemli bir grubunu dilgiler oluşturmaktadır. Obsidyen ve koyu gri renkte sileks dilgilerin uzunlukları 4.6 cm. ile 2.2 cm.; genişlikleri 2.4 cm. ile 0.8 cm.; kalınlıkları ise, 0.7 cm. ile 0.2 cm. arasındadır. Kahverengi sileks örneklerinde uzunluk 5.7 cm.; genişlik 2.7 cm.; kalınlık ise, 0.6 cm. dir. Beyaz renkteki sileks örnekleri ise, uzunluğu 4.9 cm.; genişliği 0.9 cm.; kalınlığı ise, 0.4 cm. boyutlarını vermektedir. Sayıca daha yoğunlukta olan obsidyen dilgiler, ince-uzun biçimde olup her iki uzun kenarı keskin ve bazı örneklerde belirgin bir „testere” biçimini vermektedir. Kısa kenarlardan biri düz kesilmiş, diğeri ise, yuvarlak bir form oluşturmaktadır. Geniş kenarlardan biri düzgün bir yüzeye sahip olup, diğer geniş kenar ortada tek ya da birbirine paralel iki keskin profil yaparak üçgen ya da yamuk kesit yapmaktadır. Her iki tipteki dilgi örneği de sayıca ele geçen en zengin grubu oluşturmaktadır (fig. 13-14). Bu tiplerin yanı sıra kısa kenarlardan birinin sivri olduğu ok ucu görünümünde uç parçaları, yuvarlak ön kazıyıcılar ele geçmiştir (fig.14).

Yüzeyden toplanan obsidyen ve ayrıca koyu gri renkte, beyaz ve kahverengi sileks ve dağ kristali, bölgenin gelişmiş bir Yontma Taş Endüstrisi'ne sahip olduğunu kanıtlamasının yanı sıra kökenleri ile ilgili sorulara

⁵⁹ Peschlow-Bindokat 2003, 78, res. 72

⁶⁰ Bu çalışmada, Köprüova'da yüzey buluntuları arasında çok sayıda ele geçen obsidyen ve sileks aletlerle ilgili sadece bir grubun resimleri verilebilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı çalışma, analiz neticelerinden sonra sunulacaktır.

ışık tutacak ve yeni neticeleri sunacak bir buluntu grubunu vermektedir. Söz konusu malzemelerle ilgili analiz sonuçlarının vereceği neticeler, hiç şüphesiz bölgenin Tarihöncesi dönemlerine ait kültürel gelişimini de etkileyecek değerlendirmelere olanak sağlayacak ve ayrıca Köprüova'nın bölgesel bağlantılarını ve Ege bölgesindeki konumunun anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır⁶¹.

Sonuç

Aydın sıra dağlarının uzandığı ve aynı zamanda Aydın ve İzmir bölgeleri arasında geçişi sağlayan İkizdere bölgesindeki konumuyla Köprüova, ele geçen buluntuları ışığında, Tarihöncesi dönemlere ait önemli bir yerleşmenin varlığını ortaya koymaktadır. Yüzeysel buluntuları, söz konusu merkezin en erken Neolitik Çağ'a uzanabileceğini göstermektedir. Buluntular arasında, seramik parçaları form açısından daha çok Neolitik Çağ sonunda tanınan kap tipleriyle dikkati çekmektedir. Ağız kenarı parçalarının yanı sıra kulp biçimleri ve kulpların kap üzerindeki duruşları, Geç Neolitik Çağ'dan bilinen bir geleneği yansıtmaktadır. Ayrıca çömlek formu veren kap parçaları ve ağız kenarı biçimleri yine Geç Neolitik Çağ'ın özelliklerini vermektedir. Ancak benzer formlardaki kap geleneğini Batı Anadolu'nun seramik gelişiminde Kalkolitik Çağ'a uzanan bir zaman aralığında takip etmek mümkündür. Seramik buluntularının yanı sıra ele geçen taş aletler ve Yontma Taş Endüstrisi'ne ait aletler hiç şüphesiz Köprüova'nın Prehistorik Çağlarına ışık tutması açısından son derece önemlidir. Bu buluntu grubundan baltalar, farklı taş cinsi ve tipleriyle çeşitlilik göstermektedir. Balta örneklerinde gelişmiş bir taş işçiliğini de açıkça görmek mümkündür. Baltaların yüzeyi pürüzsüz olup, gelişmiş bir sürtme taş işçiliğini yansıtmaktadır. Köprüova taş baltaları, genel olarak Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Anadolu ve Ege bölgesinden bilinen tipleri temsil etmektedir. Bu tip baltaların dağılım alanı, Ege'de Yunanistan ve adalarda olmak üzere prehistorik yerleşim birimlerini içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır⁶². Bu bağlamda, Köprüova'da ele geçen taş baltaların, Ege dünyasının prehistorik dönemlerine paralel bir kültürel ve kronolojik gelişimi yansıttığını söylemek mümkündür.

⁶¹ Köprüova obsidyen ve sileks örnekleriyle ilgili yapılacak analiz çalışmalarından sonra kökeni ile ilgili bir değerlendirmeye gidilebilecektir.

⁶² Bkz. dip not. 43-58

Köprüova'nın en zengin yüzey buluntusunu oluşturan obsidyen ve sileks aletlerden dilgilerin yanı sıra ön kazıyıcılar, uçlar ve işlenmemiş parçalar, bölgenin gelişmiş bir Yontma Taş Endüstrisi'ne sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu bu aletler, Köprüova'nın bulunduğu bölgede atölyenin varlığından da söz edilebileceğini destekler niteliktedir.

Köprüova, Ege'nin güneybatısı ile İzmir ve kuzeyi arasındaki bağlantıların kurulabilmesine olanak sağlayan coğrafi konumuyla, sadece Aydın bölgesinin değil aynı zamanda Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisinin Neolitik ve Kalkolitik Çağ kültürlerine katkı sağlayacak buluntular vermiştir. Aydın bölgesinde böyle bir merkezin varlığı, bölgede şu ana kadar bilinmeyen erken dönemlere ait kültürel yapıyı ortaya çıkarması açısından son derece önem taşımaktadır.

Katalog**Seramik:**

Kat. no: 1, fig. 4.1

Cinsi: çanak

Tip: I.1

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., mika ve taş katkılı; Ha. re.: devetüyü;
Astar:i.: devetüyü; d.: devetüyü.

Ölçüler: a.ç.: 14 cm. c.k.: 0.8 cm. k.y.: 5.01 cm.

Kat. no: 2, fig.4.2

Cinsi: çanak

Tip: I.2

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., taş ve mika katkılı; Ha. re.: kırmızımsı-
devetüyü; Astar:i.: grimsi-devetüyü; d.: grimsi-devetüyü.

Ölçüler: a.ç.: 12 cm. c.k.: 0.7 cm k.y.: 3.09 cm.

Kat. no: 3, fig. 4.3

Cinsi: çanak

Tip: I.2

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., taş ve mika katkılı; Ha. re.: kahverengi;
Astar:i.: grimsi-devetüyü; d.: grimsi-devetüyü.

Ölçüler: a.ç.: 14 cm. c.k.: 0.7 cm. k.y.: 4 cm.

Kat. no: 4, fig. 4.4

Cinsi: çanak

Tip: I.3

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., ufak taş katkılı; Ha. re.: kırmızımsı-kahve-
rengi; Astar:i.: kırmızımsı-devetüyü; d.: kırmızımsı-devetüyü renginde ve
perdahlı.

Ölçüler: a.ç.: 7 cm. c.k.: 0.4 cm. k.y.: 3.09 cm.

Kat. no: 5, fig. 4.5

Cinsi: çanak

Tip: I.3

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., beyaz ve siyah renkte iri taş ve mika katkıları; Ha. re.: kahverengi; Astar:i.: kırmızımsı-sarı ve perdahlı; d.: kırmızımsı-sarı renkte ve parlak perdahlı.

Ölçüler: a.ç.: 8 cm. c.k.: 1 cm. k.y.: 4.04 cm.

Kat. no: 6, fig. 4.6

Cinsi: çanak

Tip: I.3

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., taş ve mika katkıları; Ha. re.: grimsi-devetüyü; Astar:i.: grimsi-devetüyü; d.: grimsi-devetüyü.

Ölçüler: a.ç.: 10 cm. c.k.: 0.5-0.9 cm. k.y.: 7.02 cm.

Kat. no: 7, fig. 5.1

Cinsi: çömlek

Tip: II.1

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., taş ve mika katkıları; Ha. re.: kahverengi; Astar:i.: grimsi-devetüyü; d.: grimsi-devetüyü rengine ve bol mika katkıları yüzeye sahip.

Ölçüler: a.ç.: 9.05 cm. c.k.: 0.5 cm. k.y.: 4.05 cm.

Kat. no: 8, fig. 5.2

Cinsi: çömlek

Tip: II.1

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., taş ve mika katkıları; Ha. re.: kiremit; Astar:i.: devetüyü; d.: kiremit rengine ve mika katkıları yüzeye sahip.

Ölçüler: a.ç.: 16.05 cm. c.k.: 0.4-0.5 cm. k.y.: 3.09 cm.

Kat. no: 9, fig. 5.3

Cinsi: çömlek

Tip: II.1

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., taş ve mika katkıları; Ha. re.: koyu gri; Astar:i.: sarımsı-devetüyü; d.: sarımsı-devetüyü rengine ve bol mika katkıları yüzeye sahip.

Ölçüler: a.ç.: 17 cm. c.k.: 0.5 cm. k.y.: 5.05 cm.

Kat. no: 10, fig. 5.4

Cinsi: çömlek

Tip: II.1

Hamur niteliği ve yapısı: orta nit., beyaz ve siyah renkte taş ve mika katkılı;

Ha. re.: koyu devetüyü; Astar:i.: sarı; d.: sarı renkte astarlı ve perdahlı.

Ölçüler: a.ç.: 19 cm. c.k.: 0.3-0.4 cm. k.y.: 7.08 cm.

Kat. no: 11, fig. 6.1

Cinsi: çömlek

Tip: II.2

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., taş ve mika katkılı; Ha. re.: kırmızımsı-kahverengi; Astar:i.: pembemsi-devetüyü; d.: pembemsi-bej.

Ölçüler: a.ç.: 22 cm. c.k.: 0.5-0.6 cm. k.y.: 7.02 cm.

Kat. no: 12, fig. 6.2

Cinsi: çömlek

Tip: II.2

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., taş ve mika katkılı; Ha. re.: kiremit; Astar:i.: kiremit; d.: kiremit rengine ve egri alacalı bir görünüme sahip. Mika katkılı.

Ölçüler: a.ç.: 22 cm. c.k.: 0.5 cm. k.y.: 6.04 cm.

Kat. no: 13, fig. 6.3

Cinsi: çömlek

Tip: II.3

Hamur niteliği ve yapısı: kaba nit., kumlu ve iri taş katkılı; Ha. re.: kiremit; Astar: i.: devetüyü;d.: devetüyü rengine ve mikalı.

Ölçüler: a.ç.: 20 cm; c.k.: 0.9 cm; k.y.: 7.01 cm.

Taş Aletler:

Kat. no: 14, fig. 9.1

Cinsi: minyatür taş balta

Tip: Ia

Malzeme: serpantin

Form: dörtgen biçimli

Ölçüler: kor. uz.: 3.57 cm.; göv. gen.: 1.44 cm.; kes. ken. gen.: 1.01 cm.; kal.: 0.66 cm.

Kat. no: 15, fig. 9. 2

Cinsi: taş balta

Tip: Ia

Malzeme: siyah renkte taş cinsi

Form: dörtgen biçimli

Ölçüler: uz.: 3.81 cm.; göv. gen.: 1.61 cm.; kes. ken. gen.: 1.27 cm.; kal.: 0.88 cm

Kat. no: 16, fig. 9. 3

Cinsi:taş balta

Tip: Ib

Malzeme: siyah renkte taş cinsi

Form: dörtgen biçimli

Ölçüler: uz.: 6.41 cm.; göv. gen.: 2.15 cm.; kes. ken. gen.: 1.06 cm.; kal.: 1.46 cm.

Kat. no: 17, fig. 9. 4

Cinsi:taş balta

Tip : IIa

Malzeme: serpantin

Form: üçgen biçimli

Ölçüler: uz.: 3.27 cm.; göv. gen.: 1.91 cm.; kes. ken. gen.: 2.28 cm.; kal.: 1.17 cm.

Kat. no: 18, fig. 9. 5

Cinsi:taş balta

Tip: IIb

Malzeme: açık yeşil renkte taş cinsi

Form: üçgen biçimli, kırık durumda

Ölçüler: kor. uz.: 4.66 cm.; göv. gen.: 3.42 cm.; kes. ken. gen.: 3.19 cm.; kal.: 1.73 cm.

Kat. no: 19, fig. 9. 6

Cinsi: taş balta

Tip: IIb

Malzeme: yeşil renkte taş cinsi

Form: üçgen biçimli

Ölçüler: uz.: 5.89 cm.; göv. gen.: 3.51 cm.; kes. ken. gen.: 4.20 cm.; kal.: 1.44 cm.

Kat. no: 20, fig. 9. 7

Cinsi: taş balta

Tip: IIb

Malzeme: siyah renkte taş cinsi

Form: üçgen biçimli

Ölçüler: uz.: 6.38 cm.; göv. gen.: 3.52 cm.; kes. ken. gen.: 3.87 cm.; kal.: 1.86 cm.

Kaynakça

- Bıçakçı 2001 Bıçakçı, E., “Tepecik-Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile İlgili Yeni Değerlendirme” TÜBA-AR, 4, s.25-41.
- Blegen, C. W. ve diğerleri 1950 Blegen, C. W.- J. L. Caskey - M. Rawson - J. Sperling, Troy. General Introduction. The First and Second Settlements, I, Princeton.
- Blegen, C. W. ve diğerleri 1951 Blegen, C. W.- J. L. Caskey - M. Rawson, Troy. The Third, Fourth and Fifth Settlements, II, Princeton.
- Coleman 1977 Coleman, J. E., Keos I. Kephala. A Late Neolithic Settlement and Cemetery, Glückstadt.
- Duru 1994 Duru, R., Kuruçay Höyük I: 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, Ankara.
- Duru 1996 Duru, R., Kuruçay Höyük II: 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri, Ankara.
- Efe 1989-1990 Efe, T., “Three Early Sites in the Vicinity of Eskişehir: Asmainler, Kanlıtaş and Kes Kaya” *Anatolica* XVI, 31-59.
- Efe 2001 Efe, T., The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia. İstanbul.
- Esin 2000 Esin, U., “Aşıklı Höyük Kurtarma Kazıları” Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. 1932-1999, (ed. O. Belli), Ankara, 20-28.
- Eslick 1992 Eslick, C., Elmalı-Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and other Sites, Bryn Mawr.
- French 1961 French, D. H., “Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and the Aegean” *Anatolian Studies* 11, 1961, s. 99-141.
- French 1965 French, D., “Early Pottery Sites from Western Anatolia” *Bulletin of the Institute of Archaeology* 5, 15-24.
- Günel 2003a Günel, S., “Vorbericht über die Oberflächenbegehungen in den Provinzen Aydın und Muğla” *Anatolia Antiqua*, XI, 75-100.
- Günel 2003b Günel, S., “Aydın ve Muğla İlleri 2001 Yılı Yüzeysel Araştırmaları” 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 113-126.
- Holmberg 1944 Holmberg, E. J., The Swedish Excavations at Asea in Arcadia. Göteborg.
- Lloyd-Mellaart 1962 Lloyd, S.- J. Mellaart, Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, London.
- Lichter 2002 Lichter, C., “Central Western Anatolia-a key region in the neolithisation of Europe?”, *The Neolithic of Central Anatolia*.

- Internal Developments and External Relations During the 9th-6th Millennia Cal BC (Ed. F. Gerard-L. Thissen) Proceedings of the International CANeW Table Ronde İstanbul, 23-24 Nov. 2001,161-169.
- Marchese 1989 Marchese, R. T., The Historical Archaeology of Northern Caria. A Study in Cultural Adaptations. B.A.R. 536. England.
- Marchese 1996 Marchese, R. T., "Carian Notes: Funerary Practices in the Maeander Valley" *Anatolica* 22, 228-231.
- Mellaart 1961a Mellaart, J., "Excavations at Hacilar. Fourth Preliminary Report, 1960", *Anatolian Studies* 11. 39-75.
- Mellaart 1961b Mellaart, J., "Early Cultures of the South Anatolian Plateau" *Anatolian Studies* 11. 159-184.
- Mellaart 1970 Mellaart, J., Excavations at Hacilar, Edinburg.
- Meriç 1993 Meriç, R., "Pre-Bronze Age Settlements of West-Central Anatolia" *Anatolica* 19, 143-150.
- Mylonas 1929 Mylonas, G. E., Excavations at Olynthus: The Neolithic Settlement. Oxford.
- Özsait 1993 Özsait, M., "Prospections Archéologiques en Pisidie" *Anatolica* 19, 195-205.
- Papathanassopoulos 1996 Papathanassopoulos G. A., Neolithic Culture in Greece. Athens.
- Peschlow-Bindokat 2003 Peschlow-Bindokat, A., Frühe Menschenbilder. Die prähistorischen Felsmalereien des Latmos-Gebirges (Westtürkei), Mainz am Rhein.
- Renard 1989 Renard, J., Le Site Neolithique et Helladique Ancien de Kouphovouno (Laconie). *Aegaeum* 4. Liege.
- Roodenberg 2003 Roodenberg, J., "2001 Yılı Ilıpınar Kazı Sezonu" 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 461-464.
- Sampson 1980 Sampson, A., Prehistoric Sites and Settlements in Euboea. Tomo.
- Seeher 1987 Seeher, J., Demircihüyük III.1. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Mainz am Rhein.
- Sperling 1976 Sperling, J. W., "Kum Tepe in the Troad. Trial Excavation, 1934" *Hesperia* 45; 4, 305-364.
- Wace-Thompson 1912 Wace, A.J.B.- M. S. Thompson, Prehistoric Thessaly, Being Some Account of Recent Excavations and Explorations in North-Eastern Greece from Lake Kopais to the Borders of Macedonia. Cambridge.
- Yakar 2000 Yakar, J., Ethnoarchaeology of Anatolia-Rural Socia-Economy in the Bronze and Iron Ages, Jarusalem.

KUŞADASI KADIKALESİ KAZISINDA BULUNAN BİR HİTİT HEYKELCİĞİ

(LEV. 10-12)

Engin AKDENİZ*

SUMMARY

A Hittite Figurine Found in the Excavation of Kadıkalesi in Kuşadası

The bronze male figurine examined in this study was found in 2002 in the excavation carried out in Kadıkalesi in Kuşadası¹. Kadıkalesi is located on a mound reaching out to the sea, approximately 8 km south of Kuşadası in Aydın, in the north-west of Davutlar district, in the area which is named as “Nazilli Estates” today due to the summer housing estates in the area². The figurine, which was

* Yrd.Doç.Dr. Engin Akdeniz, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe-Aydın.

¹ Bu makalede incelenen heykelciğin arkeoloji dünyasıyla biran önce paylaşılması düşüncesiyle diğer kazı buluntularından ayrı olarak yayınlanması konusundaki gayret ve izinleri için kazı başkanımız Sayın Prof.Dr. Zeynep Mercangöz’e, çalışmalar sırasında desteğini esirgemeyen Sayın Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu’na, metindeki bilgilerin önemli bir kısmını paylaşma inceliği gösteren Sayın Prof.Dr. Ersin Doğer’e, kaynak yardımında bulunan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’ne teşekkür ederim.

² Kadıkalesi’ndeki höyük ve kazılar hakkında bkz. Wiegand-Schrader 1904, 490-491; Müller-Wiener 1961, 66-74; Mercangöz 2001, 143 vd.; Mercangöz 2002, 272; Mercangöz 2003, 125 vd.; Türkoğlu 2003, 18 vd.; Doğer 2004; İlk olarak H.Kiepert ve A.Philippson’un haritalarında “Kadıkalesi” adıyla bir ören yeri işaretlenmiştir. Kale ve altındaki höyük hakkındaki ilk bilimsel çalışma ise T.Wiegand tarafından gerçekleştirilmiştir. Fazla detaylı olmayan ilk çalışmadan sonra yine bir Alman, W.Müller-Wiener, Kadıkalesi hakkında çok ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Bu son çalışma yalnızca Kadıkalesi’yle sınırlı kalmamış, güney İonia’daki bütün Ortaçağ yapıları da incelenmiştir. Kadıkalesi’nde inşa edilen kale Kuşadası Körfezi’nin güneyindeki iki limandan biri olan Anaia’yı korumaktaydı. Anaia, Kuşadası sahilindeki bir diğer yerleşim olan Phygela’dan farklı olarak Bizans dönemi boyunca bir piskoposluk merkezi olmuştur. Laskarisler döneminde bir gümrük istasyonu olarak kullanılmış, ancak anlaşma uyarınca Cenevizliler’e koloni olarak bırakılmıştır. Kalenin 1298’de Türklerin eline geçtiği sanılmaktadır. Türklerin eline geçtikten sonraki durumu tam olarak belli değildir. Kalenin doğusundaki yüksek arazide yer alan ve günümüzde Soğucak adıyla anılan köyün özellikle 19. yüzyıl haritalarında Anya (Ania) şeklinde geçtiği bilinmektedir. Bugün Anya adı çeşitli vesilelerle yaşamaktadır. Buna bir örnek olarak Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü’nde Lisans eğitimi gören bir öğrencimizin soyadının “Anya”

exhibited in Aydın Museum, is not a layer find and has been discovered in the south-western section of the mound, in the south of the fortress belonging to the Byzantium period, outside the wall extending between the bastions numbered 3 and 4, and approximately 30 cm above the layers dating back to the 2nd Millenium B.C. The work of art has been found to be lying by the side of a single-rowed stone wall which perpendicularly leans to the city wall. This bronze figurine personifies a male with his left foot stepping forward and his right hand holding up a spear (?), lightning be am (?) or a similar object. It has a height of 7,8 cm as the way it was preserved. A long pony tail reaching down to his waist is attached to the conic head of this round-faced and pop-eyed figurine with large prominent ears and a big nose. The neck shape of the figurine excavated in Kadıkalesi in Kuşadası differs from other figurines of its like. The neck is not straight and is attached to the body under the head gear in a convex form. The position of the feet is uncertain since the legs are broken near the ankles. It is impossible to comment on whether this work has got pointed feet observed in some figurines. The legs were not given a straight shape, but were formed with a plumpness in the lower part of the knee. The fact that the figurine is not a layer find rises difficulties in the exact dating of the work. However, considering similar examples, it is possible to state that this figurine is a Hittite work dating back to 15th-14th centuries B.C.

Uzun yıllardan beri Ege Havzası'nda Ortadoğu menşeli eserlerin yanı sıra Anadolu menşeli eserlerin de varlığı bilinmekteydi. Genel bir tarihlemeyle Orta Minos I-II'den Geç Helladik IIIC'ye kadar uzanan döneme tarihlenen bu eserler Delos³, Tiryns⁴, Ialysos⁵, Thebes⁶, ve Girit'den⁷ silindir mühürler, Girit Palaiokastro'dan damga mühürler⁸, Girit Phaistos⁹ Ialysos¹⁰ ile

burada belirtmemiz gerekmektedir. Kendisi Soğucak nüfusuna kayıtlıdır. Bölgede araştırma yapan Müller-Wiener, 13. yüzyıldaki karışık siyasi ortamda ve korsan saldırıları sırasında sahildeki Anya yerleşiminin yukarılara günümüzdeki Soğucak civarını kaydığını ve böylece daha doğudaki Soğucak yöresinin Anya adıyla anılmaya başlandığı belirtir. Foss ise Kadıkalesi'nin Anaia ile özdeşleşmesi gerektiğini ve Kuşadası kıyılarındaki diğer yerleşim olan Phygela'dan farklı olarak Bizans dönemi boyunca bir piskoposluk merkezi olduğunu belirtmiştir.

³ Cline 1991, 137, Pl.XXV/3.

⁴ Cline 1991, 137, Pl.XXVb.

⁵ Cline, 1991, 136, 139, Pl.XXIIIc, XXVIIIc.

⁶ Cline 1991, 139, Pl.XXVIIIa.

⁷ Cline 1991, 137, 138, Pl.XXVa.XXVIc-d, XXVIIa, XXVIIb.

⁸ Cline 1991, 139, 140, Pl. XXVIII d

⁹ Cline 1991, 133, Pl.XXI/a-b.

¹⁰ Cline 1991, 136, Pl.XXIIIa.

Mykenae'den¹¹ bullalar, yine Mykeanae'den metal geyik rhytonu¹², Girit Aghia Triadha'dan sphinks şeklindeki ağırlık¹³ ve özellikle sağ kolunu yukarıya kaldırıp bir nesneyi fırlatır, sağ ayağı ileride adım atar vaziyetteki metal erkek (tanrı ya da savaşçı) heykelciklerden oluşmaktaydı. Bu tip metal erkek heykelciklerinin, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'ın yanı sıra Orta Anadolu topraklarında da diğer eserlere kıyasla az sayıda bulunmaları onlara farklı bir ilginin oluşmasına yol açmıştır. Oysa aynı tür heykelcikler Akdeniz'in doğu kesiminde özellikle Levant'da M.Ö. 16. yüzyıldan M.Ö. 12. yy.'a değin yerel etkilerle yoğunlukla üretilmişlerdir¹⁴. Yayılım alanları olan Doğu Akdeniz'de yapımlarıyla ilgili herhangi bir atölye açığa çıkarılmadığı için, nerede üretildiklerini kesin olarak söyleyemediğimiz bu eserler, farklı bazı özelliklere sahip olsalar da ilk bakışta dikkati çeken başlıkları, yüz tasvirleri, ayak-kol hareketleri, bir ölçüde de giysileri onların ait oldukları kültür ya da coğrafya hakkında yorum yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Anadolu ve Ege Havzası'na ait bu tipteki az sayıdaki metal erkek heykelciklerine 2002 yılında bir yenisi eklenmiş olup eser, Kuşadası-Kadıkalesi kazılarında ele geçmiştir.

Kadıkalesi aslında bir höyüktür. Höyüğün üzerinde günümüzde yer yer yıkılmış olmakla birlikte oldukça ihtişamlı olduğu anlaşılan Bizans Kalesi yükselmektedir. Bu kaleden dolayı ilk yayınlardan itibaren kalenin üzerine inşa edildiği höyük göz ardı edilmiş ve yöreyle ilgili yayınlarda neredeyse sadece kaleden bahsedilmiştir. Oysa kalenin altındaki höyük yaklaşık 20-25 m.'lik yüksekliği ve 250 m.'lik çapıyla Batı Anadolu sahillerinde çok alışık olmadığımız boyutlardadır.

Kadıkalesi Höyüğünün bulunduğu arazinin değişik toplumlar tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesi bir tesadüf olmamalıdır. Bilindiği üzere bu bölge özellikle denizyolu taşımacılığında büyük avantajlara sahiptir. Batı Anadolu sahillerindeki deniz ticareti düşünüldüğünde en kestirme ve düzenli güzergah Batı Anadolu kıyıları boyunca devam eden kuzeye-güneye ve batıya uzanan deniz yoludur. Antik ya da daha önceki çağlardaki gemilerin özellikleri, daha doğrusu eksiklikleri dikkate alındığında bu

¹¹ Cline 1991, 136, Pl.XIIIb.

¹² Cline 1991, 134, Pl.XXIIa.

¹³ Cline 1991, 133, Pl.XXI/c.

¹⁴ Collon 1972 1972, 113 vd.

güzergahın kullanılmasının gerekliliği anlaşılacaktır. Bu deniz yolunun özellikle Samos (Sisam) adası civarında kesişmesi muhtemeldir¹⁵. Güzergah, Samos'dan sonra batıya doğru devam etmekte, kuzeyde Batı Anadolu sahillerini takip ederek Khios (Sakız) adası ile Karaburun yarımadası arasından geçerek daha kuzeye, güneyde ise Samos Boğazı ve Dilek Yarımadasını geçerek Kos'a (İstanköy) doğru uzanmaktadır. Ayrıca Kadıkalesi çevresinden kuzeye Ephesos yönüne doğru uzandıktan sonra Küçük Menderes Havzası yardımıyla Anadolu'nun iç kesimlerine de varmak mümkündür. Yani, bir liman kentinin sahip olması gereken özellikler Kadıkalesi için de söz konusudur. Dolayısıyla Kadıkalesi'nin bulunduğu coğrafi konumun ve buraya yerleşilmesinin geç dönemlerde olduğu gibi oldukça erken dönemlerden itibaren de ticaretle ilişkili benzer sebepleri olması gerekmektedir.

Yörede, Kadıkalesi gibi höyüklerin altlarındaki ana toprağın yanı sıra çevredeki pek çok tepeciğin de jeolojik oluşumu kireçtaşıdır. Prof.Dr. Ersin Doğer'in dikkat çektiği gibi bu kireçtaşı oluşumlar İzmir Körfezi civarından başlayarak Akbük Körfezi'ne doğru uzanan küçük adacıklar şeklinde kendini gösterir. Kadıkalesi ve çevresinde bilimsel amaçlı herhangi bir sondaj yapılmamış olmasına karşın yöredeki alüvyon birikintisi dikkate alındığında Prehistorik çağlarda kıyıya bağlı bir yarımada ya da kıyıya çok yakın bir ada olma ihtimali yüksektir. Bu durumun daha net anlaşılabilmesi için Kadıkalesi çevresinde Jeomorfolojik sondajlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kadıkalesi'nde kazının henüz yeni başlaması yüzey araştırması verilerinin önemini arttırmaktadır. Yüzeyde yapılan araştırmalarda M.Ö. 3. binyıla kadar uzanan çanak çömlek buluntularına rastlanmıştır. Ayrıca Batı Anadolu'da Orta ve Geç Tunç Çağları için karakteristik olan Gri Minyas, gold wash ware (altın yaldız kaplı görünümlü) grubu mallar da yüzeyden toplanmıştır. Takip eden yüzey buluntuları ilk Helen kolonizasyon döneminden başlayarak bazı kesintilerle birlikte Geç Roma Dönemi ve sonrasında yoğun biçimde Bizans buluntularıyla devam eder.

Yüzey araştırmalarının ardından Kadıkalesi'ndeki kazılar 2001 yaz sezonunda başlamıştır. Ancak erken dönem buluntuları ancak 2002 kazılarından itibaren gün ışığına çıkarılmıştır. Kalenin güneybatı kesimlerindeki, sur duvarının dış kısmında, 3 ve 4 numaralı burçlar arasındaki kazılar,

¹⁵ Efe 2003, harita 3. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz., Agouridis, 1997, 1-24.

özellikle N4 açmasındaki kazılar, M.Ö. II. binyıla tarihlenebilecek çanak çömlek parçaları ve diğer bazı buluntuları vermesi, dolayısıyla höyüğün yerleşim tarihinin anlaşılması açısından önem taşır. Bu bölgedeki çalışmalarda kale duvarının dış cephesinin önüne birikmiş moloz yığınlarını kaldırma işlemleri sırasında karşılaşılan en yoğun buluntu grubu Orta Tunç ve Geç Tunç Çağlarının karakteristik çanak çömleğidir. Geleneksel Ege kronolojisinde Troia'nın VI. tabakasının çanak çömlek gruplarını oluşturan tek renkli "Gri Minyas", "Tan Ware" ve "Gold Washing Ware" türü seramiklerin Kadıkalesi höyüğünde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu çanak çömlek gruplarının yanısıra literatüre "Yerli Miken seramiği" olarak da giren boyalı çanak çömlek höyükte aynı oranda temsil edilmektedir. Bu seramik genel olarak Geç Hellas III'nin özellikle C dönemine tarihlendirilmektedir¹⁶.

Kalenin yine aynı alanında -2.98 m. kotunda üzeri iki kayrak taşı ile kapatılmış, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dikdörtgen şekilli bir bebek mezarı ortaya çıkarılmıştır. Kayrak taşlar kaldırıldığında mezarın baş kısmının iki sıra, ayak kısmının bir sıra yassı taş ile çevrelenmiş olduğu görülmüştür. Defin, mezarın zeminindeki iri dere çakıllarının üzerine başı kuzeydoğu yönünde olacak şekilde yatırılmıştı. Hiçbir buluntunun ele geçmediği mezarda bebeğin yalnız kafatası görülebilmektedir. Mezar Kyklad örneklerini hatırlatmakla birlikte buluntunun ele geçmemesi tarihlemeyi zorlaştırmaktadır. Buradaki çalışmalar -3.00 m. kodunda sonlandırılmıştır. N4 açmasında 2002 yılı kazıları sırasında, 3 ve 4 numaralı burçları bağlayan beden duvarının dışında -2.95 m. seviyesinde bir metal erkek heykelciği bulunmuştur. Tabakaya ait olmamasına karşın eser, henüz çok yeni bir kazı olan Kadıkalesi'nin bu kısa zamanda verdiği en önemli buluntudur.

Höyüğün güneybatı kesiminde, 3 ve 4 numaralı burçlar arasındaki kazılarda M.Ö. II. binyıl tabakalarının yaklaşık 30 cm. üzerinde, sur duvarına dayanmış tek sıralı bir taş duvarın kenarında bulunan heykelcik sol ayağı önde, adım atar pozisyonda bir erkeği canlandırmaktadır. Korunan kısmıyla 7,8 cm. yüksekliğindedir. Heykelciğin vücut hareketi oldukça yumuşaktır. Ancak bu yumuşaklık geç dönem eserlerinden bildiğimiz stilize görünüme ulaşmamıştır. Birçok Hitit metal heykelciğinden tanıdığımız başlık, ancak bazı heykelciklerden bildiğimiz kabartma bir bantla çevrilerek baştan

¹⁶ Doğer 2004.

ayrılmaktadır. Heykelciğin yüksekliğine kıyasla belki de uzun sayılabilecek bu konik başlıkta tanrısallık simgesi olan boynuzlara ya da boynuz türü çıkıntılara rastlanılmamakta, herhangi bir yerinde hierogrif işaret de bulunmamaktadır. Bu nedenle eseri, yalnızca “heykelcik” şeklinde adlandırmak doğru olacaktır. Çünkü Hititli sanatçılar bu tip heykelciklerde başlığa boynuzlar ya da stilize edilmiş boynuzlar (çıkıntılar) yerleştirerek, gövdenin üzerine hierogrif işaretler koyarak, sağ eline yıldırım demeti ya da mızrak vererek eserin bir tanrıyla, yalnızca mızrak vererek bir savaşçıyı simgelediğini vurgulamak isterlerdi. Ancak Kadikalesi heykelciğinde bunların hiçbiri görülememektedir.

Konik başlığın altındaki yuvarlak yüzde kulaklar, burun ve gözler dikkat çeker. Kulakları oldukça büyük ve kepçe şeklinde kıvrıktır. Gözleri iri-patlak, burun da büyüktür. Aslında bu hususlar aşağıda da anlatacağı gibi saldırı pozisyonundaki pek çok Hitit heykelciğinde benzer şekildedir. Heykelciğin konik başlığının arkasında at kuyruğu şeklinde bele doğru uzanan saçları vardır. Kadikalesi heykelciğinde boyun yapısı diğerlerinden farklıdır. Boyun düz olmayıp hafif bir kavisle uzanmaktadır.

Eserin üçgene benzeyen gövdesinde kısa kollu bir giysi dikkat çeker. Gövdenin alt yarısında etek gibi devam eden bu giysinin altından görünen bacaklardan soldaki önde, sağdaki ise geride gösterilmiş ve böylece hareket sağlanmıştır. Heykelcik adım atarak yürür vaziyettedir. Kasık kısmına kadar bacağın hareketi hem önden hem arkadan gösterilmiştir. Ancak olasılıkla bu hareketi sağlamaya çalışırken çok dikkatli bakıldığında seçilebilecek hafif bir deformasyon da oluşmuştur. Bacaklar bilek civarından kırık olduğu için ayakların durumu belirsizdir. Bazı Hitit heykelciklerinde gördüğümüz sivri ayakların bu eserde olup olmadığı hususunda bir yorum yapmak mümkün değildir. Bacaklar düz bırakılmamış, diz kapağının alt bölümünde yer alan tombulluk da verilmiştir. Heykelcik sağ eli havada bir mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da başka bir nesne tutuyor olmalıdır. Ancak benzer birçok eserde olduğu gibi bu nesne belki de yapıldığı maddenin yok olmasından dolayı bulunamamıştır. Sağ kolun dirsek çıkıntısı da seçilebilmektedir. Öne doğru uzatılan diğer elin durumu uç kısmındaki oksitlenmeden dolayı tam olarak anlaşılacakla beraber en azından yukarıya doğru kıvrılmış olduğu söylenebilir.

Bu tür heykelcikler Levant başta olmak üzere Önasya’da M.Ö. 16. yy.’dan M.Ö. 12. yy.’a değin görülmektedir. Bunlardan önemli bir kısmı kazı

buluntusu değildir. Kazı buluntusu olanların arasında da Anadolu örnekleri azdır. Genellikle satın alma yoluyla dünyanın değişik müzelerine dağılan bu eserler çeşitlilik göstermekte ve böylece olası üretim yerleri anlaşılabilir-mektedir.

Bu heykelciklerin coğrafi olarak en yakınları Ege Havzası'ndaki yerleşimlerden ele geçenlerdir. Ancak, Ege denizinin batı yakasında ya da Ege Denizi'ndeki adalarda Hitit heykelcikleri ele geçmiş olmasına karşın, denizin diğer yakasında yani doğusunda, Batı Anadolu kıyılarında hem Hitit heykelcikleri hem de olası diğer Hitit buluntularının durumu tartışmalıdır. Hitit ya da Hitit etkili eserleri genel olarak değerlendirdiğimizde Karabel ve Spil dağında yer alan, yerel yöneticiler tarafından Hitit etkisinde kalınarak yaptırılan ve üzerlerinde Luwi hierogriflerinin görüldüğü kabartmalar¹⁷ dışında iki eserden bahsedilebilir; bunlar Hanfmann'ın Ephesos'dan bulunduğunu iddia ettiği "Priest" heykelciğiyle¹⁸, Miletos kazılarında ele geçen ve üzerinde bir Hitit tiarasının betimlendiği krater parçasıdır¹⁹. Yayında Tunç heykelciğin, Ephesos'da Vedius Gymnasium'u yakınlarında bulunduğu ve ABD'de, ülkenin doğu-orta kesimlerindeki bir özel koleksiyonda korunduğu yazılıdır²⁰. Ancak bu konuda ayrıntılı bilgi verilmemektedir. 6,2 cm. yüksekliğindeki heykelcik öne doğru eğik durumda, iki eliyle bir kabı tutan erkek figürünü canlandırmaktadır. İki kulplu kap, üç ayağın üzerinde durmaktadır. Başında kısa, Hanfmann'ın deyimiyile "fes"e benzeyen bir başlık olmasından dolayı bir Hitit rahibi olması gerekmektedir²¹. Başlığın altındaki saçlar da geleneksel Hitit özelliğinden farklı olarak kısadır. Heykelcik, alt kısmı etek şeklinde, elbise benzeri bir giysiye sahiptir. Ancak elbisenin üst kısmı hakkında fazla bilgi yoktur. Hanfmann, eserle ilgili değişik öneriler getirmekte, tarihinin M.Ö. 13. yy.'a kadar indirilebileceğini belirtmektedir²². Ephesos'da bulunduğu iddia edilen heykelcik, menşei hakkında yeterli bilginin bulunmaması nedeniyle çok güvenilir bir eser değildir. Ayrıca eğer gerçekten Ephesos'da bulunsa bile Kadıkalesi

¹⁷ Bittel 1967, 9-14; Güterbock 1984, 114-115; Macqueen 2001, 65, 163. Ayrıca ilginç görüşler için özellikle bkz. Salvini-Salvini, 1996, 7-20.

¹⁸ Hanfmann 1962, 1 vd., Pl.1-2.

¹⁹ Niemeier 1998, 39, Photo 15.

²⁰ Hanfmann 1962, 1.

²¹ Hanfmann 1962, 1-2.

²² Hanfmann 1962, 4.

heykelciğiyle karşılaştırılabilecek fazla özelliğe sahip değildir. Miletos kazılarında bulunan ve üzerinde Hitit tiarasının betimlendiği krater parçası ise LH IIIB/C'ye (M.Ö. yaklaşık 1300-1200) tarihlendirilmiştir²³.

Ephesos (?) heykelciğini saymazsak Batı Anadolu'da Kadıkalesi heykelciğiyle karşılaştırılabilecek heykelcik bulunmamıştır. Ancak Anadolu'nun iç kesimlerine uzandıkça özellikle Orta Anadolu ve çevresinde, yani Hitit anavatanında bu tip eserler karşımıza çıkar. Bunların çoğunun kazı buluntusu olmamasına karşın yayınlarının ayrıntılı bilgi içermesi ve fotoğraf kalitesinin yeterli oluşu bu eserler hakkında bilgi edinilmesini kolaylaştırmaktadır. Yine Anadolu'daki kazılarda heykelciklere ilaveten yalnızca yüz yapısıyla karşılaştırılabilecek küçük heykelcikler ve adak çivileri de ele geçmiştir.

Anadolu'da bulunan metal erkek tanrı-savaşçı heykelciklerden bir kısmı, genel gövde yapıları, hareketleri ve yüz tasvirleriyle doğrudan Kadıkalesi heykelciğini çağrıştırmaktadır. Bunların başında Dövlek, Karaman (Mut) ve Konya heykelcikleri gelmektedir.

Dövlek heykelciği'nin Sivas-Şarkışla-Dövlek'de bulunduğu beyan edilmiş olup Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunmaktadır²⁴. Bu eser de tıpkı Kadıkalesi örneği gibi döküm tekniğiyle yapılmış tunç bir heykelciktir²⁵. Tüm ele geçtiği için boyunun 12 cm. olduğu, genişliğinin ise 4,2 cm. olduğu net olarak söylenebilmektedir²⁶. Sivri başlığındaki bir çift boynuz bir tanrıyı canlandırdığını göstermektedir. Kareye benzeyen

²³ Bu noktada Boğazköy kazılarında bulunan bir çanak üzerindeki tasvirde de bahsetmek yerinde olacaktır. Elinde Hitit örneklerinden farklı kılıcı, ve başında sorguçlu miğferiyle bir savaşçının tasvir edildiği bu çanak üzerindeki figür Hititli olmayıp batıdaki çağdaşı bir Mikenlidir. Eser M.Ö. 1400 yıllarına tarihlendirilmiştir. Niemeier 1998, 39, Photo 13a.

²⁴ Canby 1969, 46, Pl.41a; Collon 1972, 120, Fig.5, No. 4; Sergi Kataloğu 1983 A 645, Akurgal 1995, 87, Res.75, Akurgal, 8825 Envanter numarasıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesine kaydedilen eserin Tokat menşeli olduğunu belirtmektedir; Darga 1992, 36, Res.14; Kulaçoğlu 2000, 127; Macqueen 2001, 163, Res. 143; Bin tanrılı halk 2002, 550, Kat.No.:88; ayrıca Res.229/11; Sevin 2003, 138. Ayrıca bkz. Özgüç, 1945, 45 vd.

²⁵ Darga 1992, 36, Res.14.

²⁶ Akurgal, Darga ve Sevin'in yayınlarıyla Sergi Kataloğu 1983'de eserin yüksekliği 11,4 cm. olarak verilmesine karşın Macqueen'in yayınında eserin yüksekliği 11,5 cm. geçmektedir. Akurgal 1995, 87; Darga 1992, 36; Sevin 2003, 138. Ayrıca Sevin'in yayınında buluntu yeri olarak Sivas Dövlek değil, Tokat Dövlek gösterilmekte, Macquenn'in yayınında ise yalnızca Tokat denilmektedir.

yüz yapısında çıkık elmacık kemikleri ve iri burun dikkati çekmektedir. Boyun kalın ve uzundur. Başlığının altından çıkan saçlar sırtta belin üst kısmına kadar uzanmakta, kulaklarında küpeler bulunmaktadır.

Bedene yapışık kısa elbise benzeri bir giysiye (kısa kollu gömlek ve kısa etek) sahip olan Dövlek heykelciğinde sol ayak ileriye adım atar pozisyonda, sağ ayak ise geridedir. Bacaklar ve diz iyice belirtilmiştir. Sağ kolu dirsekten kıvrılarak yukarıya doğru kaldırılmış ve bir mızrağı (?) adeta fırlatır şekilde gösterilmiştir. Diğer elinde de bir nesne tuttuğu söylenebilir. Dövlek heykelciğinin ayaklarının da sağlam durumda ele geçmesi Kadıkalesi heykelciğinde bilinmeyen ayakkabılar hakkında da fikir edinmemizi sağlamaktadır. Ayakkabıların uçları birçok Hitit kabartmasından bilindiği gibi kalkıktır. Ayaklarının altında görülen sivri çıkıntılar eserin bir kaideye geçirildiğini kanıtlar.

Darga'ya göre Dövlek heykelciğinin bazı ince detaylarının görülmemesi, ense üzerindeki üçgen çukur ve beden üzerindeki bazı izlerden zamanında değerli bir madenle kaplı olduğu izlenimini vermektedir²⁷. Hitit yazılı belgelerinden tanrı figür veya heykelciklerinin zamanında değerli bir madenle kaplı olduğunu öğrenmekteyiz.

Darga, Dövlek heykelciğinin stilistik özellikleriyle Tyszkiewicz mühür grubunun figürlerini ve Yazılıkaya'yla Alacahöyük'deki bazı protom ve rölyefleri karşılaştırmaktadır. Tyszkiewicz mühür grubunun da erkek figürlerinin Dövlek heykelciğindeki gibi üçgen beden, adaleli baldırlar, kalın ve uzun boyna sahip olduklarını vurgulamakta, böyle uzun boyunların Büyük Hitit Krallık dönemi maden heykellerinde ve taş eserlerinde hemen hiç görülmediğini belirtmektedir. Yüksek kabartma Kral Kapısı sfenks protomları ve rölyeflerde (Yazılıkaya, Alaca Höyük) boyun kısmı kısa işlenmiş ve baş hemen gövde üzerinde oturmaktadır. Bu özellikle Geç Hitit dönemi sanatında da gözlenmektedir. Dövlek heykelciğindeki uzun boya dikkat çeken Darga, ETÇ III'e tarihlenen Horoztepe, Hasanoğlan, Alacahöyük maden heykelcikleri ve Kültepe çıplak tanrı heykelciklerinde, Acem Höyük banyo kabındaki avcı prenste ve Kültepe'de ele geçen Anadolu grubu mühür betimlemelerinde de görüldüğünü vurgulamakta, kurşun idollerin bazılarında ve insan biçimli adak çivilerinde görülen bu

²⁷ Darga 1992, 36, Res.14.

özgün işleniş, olası ETÇ sonu yerli Anadolu sanat biçiminin Hititler tarafından uygulandığını düşündürmektedir.

Dövlek heykelciği bin tanrılı halk yayınında da Eski Hitit dönemine²⁸ tarihlenmiş, Darga M.Ö 16. yy.'a²⁹, sergi katalogunda M.Ö. 16/15. y.y.'a³⁰, Kulaçoğlu M.Ö.15-14 yy.'a³¹ tarihlenmiş, T.Özgüç ise eserin muhtemelen 16. yy.'a ait olduğunu, 15. yy.'dan sonra olamayacağını belirtmiştir³².

Anadolu buluntuları arasında Dövlek heykelciğinden sonra Kadıkalesi heykelciğine benzeyen en yakın iki eser Karaman (Mut ?) ve Konya metal erkek heykelcikleridir. Bunlardan Karaman (Mut?) heykelciği'nin Karaman ya da Mut'dan geldiği beyan edilmiştir. Eser, kazı buluntusu değildir³³. Karaman Müzesi'nde kayıtlı olan bu tunç heykelcik 7.5 cm. yüksekliğinde ve 2.7 cm. genişliğindedir. Başında önu beş boğumlu kabartma ile bezeli, kenarı kabartma bantlı sivri konik başlık vardır. Saçlar başlığın arka kısmından bele doğru uzanmaktadır. Diğer örneklerde büyük işlenmiş olan burun bu heykelcikte diğer uzuvlarla orantılıdır. Ancak kulaklarda oransızlık göze çarpar. Heykelcik vücudu saran, alt tarafı etek şeklinde bir giysi giymiştir. Eserde sağ ayak geride, sol ayak ise ileriye doğru adım atar pozisyonundadır. Sağ kol dirseğinden kıvrılarak yaklaşık baş hizasına kadar kaldırılmış olup el yuvarlak bir delik meydana getirecek şekilde birleştirilmiştir. Sol kol ise öne uzatılmış durumdadır. Birçok örnekte benzer şekilde işlenen sağ kolda bir mızrak (?) yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne tutması olasıdır. Öne uzatılan sol kolda ise bir şey tutup tutmadığı belirsizdir. Kalkan tuttuğu ileri sürülmektedir³⁴. Karaman (Mut) heykelciğinde ucu yukarı kalkık ayakkabıların altında bir düzlem yer almakta, bu düzlemden sonra aşağıya uzanan metal kısmın eserin bir yere sokulmasına yaradığı anlaşılmaktadır.

²⁸ Bin tanrılı halk 2002, 550.

²⁹ Darga 1992, 36.

³⁰ Sergi kataloğu 1983, A645.

³¹ Kulaçoğlu 2000, 127, 128.

³² Özgüç 1993, 493.

³³ Özgüç 1993, 491-193. Bin tanrılı halk 2002, 229, 559, Res.229/13, Kat.No.:120; Sevin 2003, 149. Sevin'in yayınında eserin geliş yer olarak "Mut (?) yakınındaki Karamanlı'dan bir tanrı heykelciği" ibaresi vardır.

³⁴ Bin tanrılı halk 2002, 559.

Karaman (Mut) heykelciği bin tanrılı halk kitabında Hitit Büyük İmparatorluk dönemine tarihlendirilmiş³⁵, T.Özgüç ise M.Ö. 14 yy.'dan daha eski olamayacağını belirtmiştir³⁶. Sevin de eserin Hitit İmparatorluk Çağı'na ait olduğunu belirtmektedir³⁷.

Dövlek ve Karaman (Mut) heykelciklerinin yanı sıra Konya heykelciği de Kadıkalesi örneği ile benzer özellikler sergilemektedir. Konya'da bulunduğu öne sürülen eser şimdi Tübingen Üniversitesi, Institut für vor-und Frühgeschichte'de sergilenmektedir³⁸. Genel görünümüyle Karaman (Mut) heykelciğini de hatırlatan eser diğerleri gibi tunçtur. 14,5 cm. yüksekliğindeki erkek heykelciği geniş-yuvarlatılmış yüze sahiptir. Başın üzerinde yine yuvarlak hatlarıyla dikkat çeken bir başlığı, kalın ve uzun bir boynu vardır. Darga Konya Heykelciğini, Dövlek heykelciğiyle birlikte M.Ö. 16. yy.'a tarihlerken³⁹, Akurgal eserin M.Ö.14-13 yy.'a ait olduğunu belirtmiştir⁴⁰.

Yukarıda saydığımız eserler gövde yapıları, hareketleri ve giysileriyle Kadıkalesi heykelciğine benzemektedir. Anadolu'da bulunan Hitit üretimi bazı metal heykelcikler ise Kadıkalesi heykelciğiyle sınırlı benzerliklere sahiptir. Bunlardan bir bölümü Kadıkalesi heykelciğiyle yaklaşık aynı boyutlarda ya da daha büyük boyutlarda ancak kolları ve/veya ayakları sonradan gövdeye perçinlenen, kakma gözlü heykelcikler, çok daha küçük boyutlu amulet şeklindeki heykelcikler/diğer küçük heykelcikler ve adak çivileri olmak üzere üç grupta incelenebilir. Kadıkalesi heykelciğiyle yaklaşık aynı boyutlarda ya da daha büyük boyutlarda ancak kolları ve/veya ayakları sonradan gövdeye perçinlenen kakma gözlü heykelcikler buldukları ya da korundukları yerlerden dolayı Doğan-tepe, Boğazköy, Lazkiye, Sidon, Malatya ve Tübingen heykelcikleri şeklinde adlandırılmışlardır. Darga, Yeni Hitit krallığı/büyük Hitit krallığı döneminde tunç eser yapımında yeni bir tekniğin kullanıldığını, beden kısmının kalıba dökülerek kollar, bazen de bacakların ayrı yapıp bedene perçinlendiğini

³⁵ Bin tanrılı halk 2002, 559.

³⁶ Özgüç 1993, 493.

³⁷ Sevin 2003, 149.

³⁸ Darga 1992 36, 37; Res.15, Akurgal 1995, 87, Res.74; Kulaçoğlu 2000, 127.

³⁹ Darga 1992, 37.

⁴⁰ Akurgal 1995, 87.

belirtmektedir⁴¹. Ona göre bu tekniği Hititler bulmuş olmalıdırlar. Kuzey Suriye’de aynı dönemde yapılan tanrı figürinlerinin bir kalıba dökülerek biçimlendirildiğine de dikkat çekmektedir. Bu tip heykelciklerin bir kısmında başlık kayıptır. Eserler yine yürür pozisyonundadır. Ancak kolları yukarıya kalkık değildir. Mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne tutma hareketinin kaybolmasına ilaveten ayaklarında artık sivri olmayan, konçlu ayakkabılar vardır.

Yine Hitit üretimi bir eser olan Doğantepe Heykelciği’nin Amasya yakınlarında Zara-Doğantepe’de bulunduğu beyan edilmiştir. Amasya Müzesi’nde sergilenen bu tunç erkek heykelciği, korunan kısmıyla 21,5 cm. yüksekliğe ve 5,8 cm. genişliğe sahiptir, tahrip olmadan önce 34 cm. yüksekliğinde olduğu ileri sürülmektedir⁴². Eserin üzerindeki perçin deliklerinden kol ve ayakların sonradan gövdeye eklendiği anlaşılmaktadır⁴³. Bu özellik, Hocalar heykelciğinde de benzer şekildedir. Göğüs, kasları ve memeleriyle birlikte belirtilmiştir. Yuvarlak yüzlü eserde bütün uzuvlar kazıma yöntemle iyice belirtilmiş, kulaklar ve gözler çok büyük gösterilmiştir. Burun da abartılıdır. Kakma gözler düşmüştür. Kafanın üzerinde kenarları kabartma bantla çevrili sivri bir başlığa sahiptir. Başlığın arkasından aşağıya doğru saçları uzanmaktadır. Heykelcik bir etek benzeri bir giysi giymiştir. Eteğin belinde bir kemer ve daha alt kısımlarında kazıma yöntemle yapılmış birbirine paralel motifler vardır.

Doğantepe heykelciği Darga tarafından ve bin tanrılı halk kitabında bir tarih belirtilmeden Hitit Büyük İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilmiş⁴⁴, Akurgal’a göre ise M.Ö. 14-13. yy.’a ait olmalıdır⁴⁵.

Doğantepe heykelciğinin benzeri bir eser bazı yayınlarda Boğazköy heykelciği⁴⁶, bazısında ise Sidon heykelciği⁴⁷ şeklinde anılmaktadır. Darga tarafından erkek (tanrı?) heykelciği olarak tanımlanan tunç heykelcik

⁴¹ Darga 1992 100, 101.

⁴² Bin tanrılı halk 2002, 559, Res. 121; Darga 1992, 100,102, Res. 99, 100; Akurgal 1995, 87.

⁴³ Collon 1972, 120, Fig.5, No.2.

⁴⁴ Darga 1992 100; Bin tanrılı halk 2002, 559.

⁴⁵ Akurgal 1995, 87.

⁴⁶ Collon 1972, 120, Fig.5, No.1; Darga 1992 101, Res.101.

⁴⁷ Bin tanrılı halk 2002, 559, Res. 119.

günümüzde Berlin'deki Doğu Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir⁴⁸. Boğazköy'de bulunan eser 14,7 cm.'lik yüksekliğine karşın son derece özenli işçiliğe sahiptir⁴⁹. Sol ayağını öne atmış, yürüyüş anında bir erkeğin betimlendiği heykelciğin yüzünde hafif bir gülümseme vardır. Başlık eksiktir. Değerli bir madenden yapılp sonradan heykelciğe eklenme ihtimali vardır. Zaten başın hemen üzerindeki deliğin bu amaçla açıldığı sanılmaktadır. Kareye yakın yuvarlak yüzde iri göz, burun ve kulaklar dikkat çeker. Kakma gözler düşmüştür. Saçlar belli değildir. Boyun kısadır. Göğüs ve minik uçları, diz kapakları, sırt, baldır ve bacadaki kaslar iyice belirtilmiştir. Vücudu saran kısa, etek benzeri bir giysiye sahiptir. Giyside Doğan-tepe heykelciğinin aksine herhangi bir bezeme yoktur. Bel kısmında toka benzeri bir nesne vardır. Darga bu tokenın taş orthostatlardaki erkek betimlerinde de varlığına dikkat çeker.⁵⁰ Eser Darga tarafından Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilirken⁵¹, bin tanrılı halk kitabında ve Akurgal tarafından M.Ö. 14-13 yy.a verilmiştir⁵².

Doğan-tepe ve Boğazköy heykelciklerinin bir benzeri Suriye'de Lazkiye'de bulunmuş 16,7 cm. yüksekliğinde tunç erkek heykelciğidir⁵³. Bu eser de erkek (tanrı ?) şeklinde tanımlanmıştır. Sol ayağı önde bir erkeğin betimlendiği eserde göğüs, sırt ve diz kapağı ve baldır, bacak adaleleri iyice belirtilmiştir. Boğazköy heykelciğinde olduğu gibi Lazkiye heykelciğinin de yüzünde hafif bir gülümseme vardır. Günümüzde Fransa'da Louvre Müzesi'ndedir. Tıpkı Boğazköy heykelciğinde olduğu gibi başlığı eksiktir. Kareye yakın yüzünde uzuvlar kazıma olarak ayrıntılı, gözler, burun ve kulaklar abartılı bir biçimde verilmiştir. Kakma gözler Boğazköy-Sidon heykelciğindeki gibi düşmüş olmalıdır. Saçlar başın arkasından bele kadar uzanmakta ve şeritlerle tutturulmaktadır. Lazkiye heykelciğinin eteğinde yatay bantlar arasında eğik çizgilerle yapılmış bezeme vardır. Doğan-tepe heykelciğinde de tekstildeki süslemeleri anlatan bu bezemelerdeki olukların içinin altın ve gümüş varaklarla kaplanmış olduğu düşünülmektedir.

⁴⁸ Akurgal 2001, Fig. 69; Gurney, 2001, Res.5a.

⁴⁹ Macqueen eserin yüksekliğini 12,7 cm. olarak verir. Macqueen 2001,163, Res.144.

⁵⁰ Darga 1992, 100, Res. 141, 145-146.

⁵¹ Darga 1992, 100, 101.

⁵² Akurgal 2001, 150; Bin tanrılı halk 2002, 559, Res. 119.

⁵³ Collon 1972, 118; Fig.4, No.36; Darga 1992 101, Res.102; Akurgal 2001, 150, Fig. 70.

Darga, bu geleneğin ETC dönemine kadar uzandığına dikkat çeker⁵⁴. Ayrıca, Doğantepe, Boğazköy ve Lazkiye heykelciklerinin bir benzerinin Suriye’de Meskene/Emar’da ele geçtiğini belirtmesine karşın fotoğraf ya da çizimi verilmediği için durumu belirsizdir. Lazkiye heykelciği Darga tarafından Hitit İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilmiştir⁵⁵.

Anadolu’da ele geçen Hitit metal heykelcikleri arasında yukarıda anlatılanların yanı sıra Malatya (?) heykelciği⁵⁶ ve geliş yeri belli olmayan, günümüzde Berlin Önyasa Eserleri Müzesi’nde sergilenen heykelcik⁵⁷ de anılmalıdır. Yayınlarda haklarında pek fazla bilgi bulunmayan bu heykelciklerden Berlin Önyasa Eserleri Müzesi’ndeki altın varak kaplıdır.

Anadolu’da bulunan, ancak Kadıkalesi heykelciğiyle sınırlı benzerlikler sergileyen heykelcikler arasında Afyon Hocalar Ahurhisar’da ele geçen bir Hitit heykelciğini de belirtmek gerekmektedir⁵⁸. Yine sol bacağı önde, sağ bacağı geride bir erkeğin betimlendiği eser diğer örneklerle göre büyük boyutta olup 31,5 cm. yüksekliğe ve 13,5 cm. genişliğe sahiptir. Bu tunç eser günümüzde Afyon Müzesi’nde sergilenmektedir. Lazkiye, Boğazköy-Sidon heykelcikleri gibi altın kaplı olduğu düşünülmektedir. Heykelcik, kenarı kabartma bant ile çevrili takke biçimli başlığıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu başlığın altından gövdenin alt kısımlarına kadar uzanan yivlerden eserin pek çok ayrı parçanın bir araya getirilmesinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Badem biçimli gözlerde göz kapakları belirtilmiştir. Kulaklar tahrip olduğu için boyutları hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Ancak çok küçük olmadıkları anlaşılmaktadır. Eserin yüzünde Boğazköy-Sidon ve Lazkiye heykelciklerinden tanıdığımız hafif gülümseme vardır. Hocalar heykelciğinde ilgi çekici bir özellik sağ kulağının altındaki çıkıntıdır. Bir küpe ya da bir çift boynuz olabileceği iddia edilen bu çıkıntı bulunduğu yerden dolayı oldukça ilgi çekicidir. Gömlek ve etekten oluşan bir giysi giydiği anlaşılan eserin belinde kenarları kabarık, tokasız bir kemer vardır. Tıpkı Doğantepe heykelciğinde olduğu gibi bacakların ve kolların perçin deliklerinin yardımıyla gövdeye sonradan tutturulduğu anlaşılmaktadır. Eser M.Ö. 13. yy.’a tarihlendirilmiştir.

⁵⁴ Darga 1992 101.

⁵⁵ Darga 1992, 100, 101.

⁵⁶ Akurgal 1995, 87, Res.80c,d.

⁵⁷ Darga 1992, 34, Res. 10.

⁵⁸ İlaslı 1993, 301-308, Lev.55-58; Bin tanrılı halk 2002, 559, kat. 122.

Kadıkalesi heykelciğiyle karşılaştırılabilecek Hitit eserlerinden bir diğer grubu amulet şeklinde işlev gördüğü düşünölen heykelcikler ve diğer küçük heykelcikler oluşturur. Tuncun yanı sıra altın gibi değerli madenlerden de yapılan bu eserlerin önemli bir kısmının arkasında ip ya da zincire geçirmeye yarayan halka vardır. Aslında bu grup diğerlerine kıyasla çok daha zengin çeşide sahiptir. Erkek heykelciklerinin dışında kadın/tanrıça⁵⁹ ve değişik hayvanlar da betimlenmiştir. Bunlar arasındaki erkek heykelcikleri Londra, Louvre, Malatya, Berlin, Ankara ve Boğazköy heykelcikleri olarak anılmaktadır.

Bunlardan Londra ve Louvre'daki iki altın heykelcik sanki aynı kalıpta yapılmış gibi benzerdir⁶⁰. Anadolu kökenli olmakla birlikte buluntu yerleri tam olarak bilinmeyen bu iki heykelcik de adım atar durumda iki tanrı tasvir edilmektedir. Sivri-konik başlıklarındaki boynuzlar onların tanrısallık simgesidir. Her iki eserin boyları da neredeyse aynıdır⁶¹. Londra'daki eser 4 cm. boyundayken, Louvre'deki farklı yayınlara göre 3,8⁶²-3,9⁶³ cm. boyunda verilmiştir. Giysi olarak gövdeden diz üzerine kadar uzanan kısa bir elbiseye sahiptirler. Elbise arkadan biraz daha uzun görölmektedir. Ayakkabılarının uçları sivridir. Heykelciklerin ellerinde uçları aşağıya dönük asaları (litos) vardır.

Bu tip heykelciklerin Kadıkalesi heykelciği ya da yakın benzerlerinden çok daha geç dönemlere ait oldukları açıkça bellidir. Eserlerin boyutları bir ya da birkaç misli küçölmesine karşın ayrıntılar iyice belirginleşmiştir. Gövde üzerindeki hareketlilik daha plastik hale gelmiş, eller göğüste birleştirilmiştir. Darga bu eserler için tarihleme yapmadan yeni Hitit Krallığı Çağı/Büyük Hitit krallığı ifadelerini kullanmaktayken, Akurgal M.Ö. 14-

⁵⁹ Örneğin Norbert Schimmel koleksiyonundaki kuaçında erkek çocuğuyula gösterilen tanrıça heykelciği, Darga 1992, Res.103; Çiftik heykelciği, Doğan 1970, 73-74; Darga 1992, Res.97, Boğazköy (?) oturan tanrıça heykelciği Darga 1992, Res. 98; Bin tanrılı halk 2002,558, Resim 117.

⁶⁰ Londra heykelciği için, Darga 1992, 104, 105, Res. 105; Akurgal 1995, 87, Res. 70b; Kulaçoğlu 2000, 127, Gurney 2001, Res.5b.

Louvre heykelciği için, Akurgal 1989, Res. 24a-b; Akurgal 1995, 87, Res. 70a; Darga 1992, 104, 105, Res. 104; Kulaçoğlu 2000, 127.

⁶¹ Darga 1992, 104, 105; Akurgal 1995, 87, Kulaçoğlu 2000, 127.

⁶² Akurgal 1995, 87.

⁶³ Darga 1992, 105.

13. yy.'ları⁶⁴, Kulaçoğlu M.Ö. 13. yy.'ı⁶⁵, önemektedir. Kültür bakanlığının sergi kataloğunda da eser için M.Ö. 14-13. yy. verilmiştir⁶⁶.

1997 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan altın serpuşlu gümüş tanrı heykelciği de bu grubun en önemli eserlerinden biridir⁶⁷. Arkasında asma halkasına sahip olan bu eseri satan şahıs, Almanya'da satın alıp yurda getirdiğini ve Müzeye sattığını bildirmiştir. Kalıpta döküm tekniğiyle gümüşten yapılan heykelcik 4,4 cm. yüksekliğinde ve 1,4 cm. genişliğindedir. Gövdenin üst kısmından başlayarak dizlerinin üst kısmında etek şeklinde son bulan bir elbisesi vardır. Elbisenin ön tarafında kazıma yöntemle yapılmış çizgisel bezeme göze çarpar. Hitit metal heykelciklerinin birçoğunda görülen hareket, yani sol ayağın önde atım atar durumda gösterilmesine bu eserde de rastlamaktayız⁶⁸. Başka belirgin bir özellik ellerin göğüste çapraz pozisyonda birleştirilmesidir. Sağ elinde, sola doğru uzatarak omzuna dayadığı bir nesne vardır (lituus?). Eserin başındaki başlık altın kaplamadır. Yüz genel olarak iri ve geniş betimlenmiştir. İri burun ve kulaklar da tipiktir. Bu heykelciği benzerlerinden ayıran bir husus çenede, kulaklarının arkasından başlayan ve yüzü saran sakalın olmasıdır. Sakallı metal erkek heykelciklerine Hitit sanatında az rastlanmaktadır. Boynu genel gövde ve baş yapısına oranla çok daha kalındır. Ayağında tipik Hitit özelliği olan kıvrık uçlu ayakkabıları vardır. Koloni Çağı'na tarihlendirilen kurşun figürinler ve taş kalıpların özellikle ellerinde asa ya da silah tutmaları, sakallı ve serpuşlu olmaları bize bu tür eserlerin kökenleri hakkında bilgi vermektedir⁶⁹. Eser Kulaçoğlu tarafından M.Ö. 15-14. yy.'a tarihlendirilmiştir⁷⁰.

Boğazköy kazılarında bulunan bir heykelcik de arkasındaki asma halkasıyla bu grup içinde değerlendirilmelidir. Boğazköy kazılarında Yukarışehir Büyükkale Tapınak 4'de ele geçen ve halen Boğazköy Müzesi'nde sergilenen tunç heykelcik platform üzerinde ayakta duran bir tanrıyı

⁶⁴ Darga 1992, 104, 105; Akurgal 1995, 87.

⁶⁵ Kulaçoğlu 2000, 127.

⁶⁶ Sergi kataloğu 1983, Kat. A 618.

⁶⁷ Kulaçoğlu 2000, 125 vd., Res.1-6.

⁶⁸ Kulaçoğlu 2000, Res.3.

⁶⁹ Emre, 1971, 14.

⁷⁰ Kulaçoğlu 2000, 128.

canlandırmaktadır⁷¹. 4 cm. yüksekliğinde ve 1,5 cm. genişliğindeki heykelcik ellerini önünde birleştirmektedir. Sol ayak önde adım atar pozisyonundadır. Omuz kısmından başlayıp diz yukarısında biten ve diğer örneklerle benzemekle birlikte paltoya andıran bir giysiye sahiptir. Giysi arka kısımda uzamaktadır. Eserin başındaki başlık diğer örneklerden farklı olarak T şeklinde bitmektedir. Göz ve kulaklar iri, burun ise sivri yapılmıştır. Bu eserde de tıpkı önceki eserde olduğu gibi sakal dikkati çeker. Sağ elinde tuttuğu nesnenin (lituus) ucu sağ omzuna dayanmaktadır. Heykelcik, Hitit Büyük İmparatorluk dönemine tarihlenmiştir⁷².

Küçük boyutlu heykelcikler grubuna giren ancak arkasında asma halkası olmadığı için onlardan ayrılan bir heykelcikten de burada söz etmek gerekmektedir. Geliş yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Malatya olabileceği ileri sürülen eserin tam ölçüleri yayınlarda belirtilmemiştir⁷³. Günümüzde Sadberk Hanım Müzesi'nde sergilenmektedir. Ellerini göğüs hizasında birleştirmiş bir erkeği canlandırmaktadır. Fazla ayrıntıya kaçılmamış eserde bazı noktalar da yıpranmadan dolayı anlaşılammaktadır. Hafif aşağıya sarkıtılmış başın üzerinde sivri bir başlık göze çarpar. Başlıkla kafa arasında yuvarlak bir şerit vardır. Eser Yeni Hitit Krallığı Çağı/ Büyük Hitit Krallığı'na tarihlendirilmiştir⁷⁴.

Yine küçük boyutlu heykeller arasında söz edilebilecek bir başka eser Alacahöyük kazılarında ortaya çıkarılmıştır⁷⁵. 2,9 cm. yüksekliğe ve 1,2 cm. genişliğe sahip heykelcik başka bir maddeden yapıldıktan sonra üzeri altınla kaplanmıştır. Sol elinde bir kuş, sağ elinde ise ucu kıvrık asa (lituus) olan eserin bu atribulardan yola çıkarak “kırların koruyucu tanrısı” olduğu öne sürülmüştür. Alacahöyük heykelciğinde başın üst kısımları eksiktir. Bu sebeple başlık hakkında yorum yapmak zordur. Burun ve gözler iridir.

Anadolu'da, özellikle güney-Güneydoğuda çok sayıda Hitit merkezinde ele geçen adak çivileri ve diğer heykelcikler Kadıkalesi heykelciğiyle sadece kafa yapısı açısından -karşılaştırılabilir. Gövdelerinin alt kısımları

⁷¹ Kulaçoğlu 2000, 126; Bin tanrılı halk 2002, 558; kat.116.

⁷² Bin tanrılı halk 2002, 558.

⁷³ Darga 1992, 105, Res.107.

⁷⁴ Darga 1992 2002, 105.

⁷⁵ Bin tanrılı halk 2002 558, kat.118.

sivrilti olarak çiviye benzetildiği için “yapı-adak çivisi” adıyla anılan yassı metal (çoğunlukla tunç) heykelcikler ilk olarak Mezopotamya’da Er Hanedan III döneminden itibaren görülürken Anadolu’da Eski Hitit devrinden itibaren karşımıza çıkar⁷⁶. En iyi örnekleri Doğanşehir⁷⁷ ve Arapkir (Tübingen)⁷⁸ heykelcikleri adıyla anılmaktadır. Diğer heykelciklerden farklı olarak yalnızca önden görülmek üzere işlenmişlerdir. Yükseklikleri ortalama 4-5 cm. ile 9-10 cm. arasında değişmekle birlikte bazı örneklerde 20 cm.’ye kadar çıkmaktadır. Darga, bu tip heykelciklerinin yayılımının Hititlerin merkezi topraklarının dışında Toros Dağlarının güneyi ve Güneydoğu Anadolu’yla sınırlı olduğunu vurgulamakta ve daha çok Hurrilerle ilişkilendirmektedir⁷⁹. Bu heykelciklerde ayakta durur pozisyonda erkek (tanrı?) ve kadın (tanrıça?) tasvirleri vardır. Gözler genellikle büyük ve yuvarlak çukur şeklindedir. Burun iri olmasına karşın kulaklar büyük örneklerin yanında bazılarında küçük yapılmıştır. Başın üzerinde genellikle başlık vardır. Erkek heykelciklerinin bazısında sakal da tasvir edilmiştir. Bu tip heykelciklerde kollar açık ya da göğüste birleştirilmiş durumdadır. Bazı adak çivileri normal heykelciklerden farklı olarak çift figürlerle de karşılaşılır. Bu eserlerin ait oldukları dönem de Kadıkalesi ve benzerlerinden farklıdır. Özellikle kazı buluntusu olanların ele geçtikleri tabakalar dikkate alındığında bu tip eserlerin M.Ö. 18-16 yy.’la ait olduğu ileri sürülebilir.

Bu gruba giren heykelcikler yassı oldukları için bunları gövdelerini diğerleriyle karşılaştırmak oldukça zordur. Ancak baş kısmıyla karşılaştırma yapılabilir⁸⁰. Ortak özellikler birçok adak heykelciğinde görülen abartılmış burun ve kulaklardır. Gözler oyuk şeklindedir, ağız belirtilmiştir. Eserlerden bazıları özellikle kafa tasviriyle bizim eserin tarihlenmesi için yol gösterebilir.

Anadolu dışında saldırır pozisyonundaki metal erkek heykelciklerinin ele geçtiği bölgeler Kıta Yunanistan, Ege Adaları Levant, Kıbrıs ve Mısırdır. Bu bölgelerden coğrafi olarak Kadıkalesi’ne en yakın olanları bir ölçüde Kıta Yunanistan, ancak özellikle Ege Adalarıdır. Burada Kadıkalesi’nin

⁷⁶ Kulaçoğlu, 83. Ekiz 1997, 167.

⁷⁷ Darga 1992 35, Res. 11.

⁷⁸ Darga 1992 35, Res. 12.

⁷⁹ Darga 1992, 34.

⁸⁰ Darga 1992, 35, Res. 11, 12, 13.

Ege Denizi kıyılarına kurulmuş bir liman yerleşimi olduğu hatırlandığında şüphesiz denizin diğer yakasından ve aradaki adalardan gelen eserler ötekilere kıyasla Kadıkalesi heykelciğinin tanımlanmasında büyük önem taşımaktadır. Kıta Yunanistan'daki kazılarda Tiryns, Nezero ve Mykenai'de; Ege Adaları'nda ise Samos (Sisam), Rhodos (Rodos) Lindos, Girit Patsos Hermes Kranaios Mağarası ve Delos'da benzer heykelcikler bulunmuştur.

Bunlardan Tiryns heykelciği Schliemann'ın 1876 kazılarında ele geçmiştir⁸¹. Yaklaşık 7 cm. yüksekliğindeki tunç heykelcik sol ayağı önde, sağ ayağı geride adım atar pozisyonda bir erkeği canlandırmaktadır. Günümüzde Atina Ulusal Müzesi'nde sergilenen eserin sağ kolu bileğinden bükülerek yukarı kaldırılmış ve böylece bir nesneyi tutar vaziyette canlandırılmıştır. Benzer birçok örnekte olduğu gibi bunda da mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da söz konusu nesne yapıldığı maddeden dolayı zamanımıza kadar ulaşmamıştır. Belinde bir hançer vardır. Tunç eserin kurşun kalıpla yapıldığı sanılmaktadır⁸². Tiryns heykelciğinin başındaki başlığın uç kısmındaki ponpon şeklindeki yuvarlaklık bu tür eserlerin Anadolu dışındaki, özellikle Levant üretimlerini hatırlatmaktadır. Yuvarlak yüzü eserin burun ve kulakları abartılıdır. Ağız ve gözler kazıma yöntemle belirtilmiştir. Heykelcik dizin çok yukarısında biten oldukça kısa bir giysiye sahiptir. Etek üzerinde bezeme uygulanmıştır. Ayaklarının altında bir yere sokulmak için yapıldığını gösteren metal uzantılar vardır.

Ege havzasında, Kıta Yunanistan'da bulunan ikinci heykelcik Teselya'daki Nezero'da ele geçmiştir⁸³. Bu gümüş heykelcik, tıpkı Tiryns örneğinde olduğu gibi sol ayağı önde, sağ ayağı geride, sağ eli bileğinden kıvrılarak yukarıya kaldırılmış bir tanrıyı canlandırmaktadır. Ayaklar bileğe yakın kısımdan kırıktır. Günümüzde Ashmolean Müzesi'nde sergilenen heykelcik 8 cm. yüksekliğindedir. Eser, Tiryns heykelciğine göre kötü durumdadır. Kolları yaklaşık dirsek hizasından, ayaklar bileğin biraz yukarisından, başlık da yaklaşık orta kesimlerinden kırıktır. Ancak genel gövde yapısından anlaşıldığı kadarıyla çok daha ince bir işçiliğin ürünüdür. Benzer heykelciklerden tanıdığımız mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne

⁸¹ Collon 1972, 124, Fig.7, No.12.

⁸² Canby 1969, 143, Pl.38.

⁸³ Canby 1969, 143, Pl.39; Collon 1972, 124, Fig.7, No.9; Cline 1991, 134, Pl.XXII/b.

fırlatma pozisyonu için gövdenin hareketi başarılı bir şekilde verilmiştir. Başlık kırık olmasına karşın yukarıya doğru daralarak devam ettiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Başlık üzerinde tanrısallık simgesi iki küçük boynuz dikkat çeker. Yüz geniştir. Burun ve özellikle kulaklar abartılıdır. Saçlar başın arka kısımdan bele doğru uzanmaktadır. Göğüs adalesiyle birlikte belirtilmiştir. Nezero heykelciği, birçok Hitit heykelciğinden bildiğimiz, ancak hatlarının çok daha belirgin verildiği bir elbiseye sahiptir. Elbise bel hizasında bir kuşakla bağlanmış olup aşağıda kısa bir etek şeklinde devam eder. Etek yırtmacıyla/katlanma iziyle (?) gösterilmiştir. Canby, Nezore heykelciğiyle Dövlek heykelciğini karşılaştırmaktadır⁸⁴.

Mykenai'de aslanlı kapının kuzeydoğusundaki evlerden birinde ele geçen heykelciği de burada belirtmek gerekmektedir⁸⁵. Myken tabakasının en son evlerine ait olan eser sol ayağı önde, diğeri geride, sağ eli dirseğinden kıvrılan, yuvarlak yüzlü, yukarıya doğru daralan başlıklıdır. Başlık, yukarıda da bahsettiğimiz şekilde ponponludur. Ayak kısmının altında bir yere sokulduğunu kanıtlayan metal uzantılar vardır.

Kıta Yunanistan'daki heykelcikler dışında, Kadıkalesi'nin de dahil olduğu Batı Anadolu'yla Kıta Yunanistan arasındaki Ege Adaları'nda benzer heykelcikler ele geçmiştir. Kadıkalesi'nin karşısında yer alan, jeolojik açıdan Kuşadası çevresinin bir uzantısı olan Samos (Sisam) adasında ele geçen heykelcik adanın Kadıkalesi'nin hemen karşısında yer alması dolayısıyla özel bir yere sahiptir. Samos heykelciği, Kadıkalesi heykelciğinin coğrafi açıdan en yakındaki benzeri olma özelliğine sahiptir. Heykelcik, Samos Heraionu'nda M.Ö. 8-7 yy.'a tarihlenen bir kontekst içerisinde ele geçmiştir⁸⁶. Sol ayak önde, sağ ayak geride, sağ kol dirsek hizasından itibaren kıvrılıp mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne fırlatır pozisyonda, sol kol ise dirseğin biraz yukarisından kırıktır. Heykelciğin en büyük özelliği sakallı olmasıdır. Bilindiği üzere sakallı heykelciklere Hitit sanatında ender rastlanmaktadır. Yukarıda incelediğimiz Amulet formundaki iki küçük heykelcik, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki altın kaplamalı gümüş tanrı heykelciği ve Boğazköy heykelciği dışında Anadolu adak çivilerinde aşağıda inceleyeceğimiz Levant'dan ele geçen

⁸⁴ Canby 1969, 146.

⁸⁵ Collon 1972 124, Fig.7, No: 11.

⁸⁶ Kopcke 1968, 290, 291; Taf.122; Collon 1972, 124, Fig.7, No:2.

bazı heykelciklerde sakala rastlanmıştır. Samos heykelciğinin yukarıya doğru daralan başlığının üzerinde tanrısallık simgesi boynuz benzeri iki çıkıntı vardır. Eser, yaklaşık 30 cm. yüksekliğindedir. Samos heykelciğinde özellikle kısa etek ve beli saran kemer dikkat çekicidir. Ayaklar, bileğe yakın kısımdan kırıktır. Samos adasında bulunan bir başka Hitit eseri Vathy Müzesi'nde sergilenen heykelcik başıdır. Hanfmann, bu başın, genç bir erkeğe ait olduğunu belirtmektedir⁸⁷.

Samos'un yanı sıra Rhodos'daki (Rodos) Lindos, Girit'de Patsos'daki Hermes Kranaios Mağarası ve Delos, benzer heykelciklerin ele geçtiği Ege yerleşmelerindedir. Rhodos'daki Lindos yerleşiminde bulunan heykelcik Danimarka'da Kopenhag Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir⁸⁸. 21 cm. yüksekliğindeki bu tunç heykelcik, genel gövde yapısı ve hareketiyle Tiryns ve Nezero heykelciklerinden ayrılmaktadır. Yaklaşık bilek hizasından kırık olan ayaklardan soldaki önde, sağdaki ise geridedir. Bu alışılmış pozisyonunda sağ bacağın biraz bükük yapılması diğer örneklerden farklı bir durum yaratmaktadır. Kolların omuzun biraz altından kırık olmasına karşın aşağıya doğru düz indiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla diğer heykelciklerdeki mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne fırlatır tarzdaki duruşa bu örnekte rastlanmaz. Yuvarlak yüzlü, abartılmış burun ve kulaklı heykelciğin kafasındaki başlığın üst kısmında Tiryns heykelciğindeki benzer bir ponpon vardır. Başlığın dört tarafındaki birer çıkıntının ne olduğu tam olarak bilinmese de tanrısallık simgesi boynuzların stilize edilmiş halleri olabilir. Saçlar boyun hizasına kadar seçilebilmektedir.

Günümüzde Ashmolean Müzesi'nde sergilenen bir heykelcik Girit'de Patsos'daki Hermes Kranaios Mağarasında bulunmuştur⁸⁹. Yukarıya doğru daralan bir başlıkla, aşağıya doğru sivrilen bir yüz yapısına sahip olan eserin sol ayağı önde, sağ ayağı geride, sağ kolu dirsekten itibaren yukarı kıvrık durumdadır. Ancak hareketlilik diğer örneklerdeki kadar belirgin değildir. Kısa etekli elbise ve beldeki kuşak göze çarpan ayrıntılardır.

Ege Adaları'ndan Delos'da da benzer bir heykelcik ele geçmiştir⁹⁰. 11 cm. olduğu belirtilen bu heykelciğin sol elinde 8 formunda kalkan, sağ elinde

⁸⁷ Hanfmann 1962, 3; dp.24.

⁸⁸ Collon 1972 124, Fig. 7, No: 1; Canby 1969, 147.

⁸⁹ Collon 1972, 124, Fig.7, No.3.

⁹⁰ Collon 1972, 124, Fig.7, No.5.

ise ne olduğu tam anlaşılamayan bir nesne vardır. Bu özellikleriyle eser tıpkı aşağıda anlatacağımız Megiddo'da bulunan benzeri gibi Hitit'den ziyade doğu Akdeniz kökenli bir kültürün izlerini taşımaktadır⁹¹.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Levant bölgesi, bu heykelciklerin yoğun olarak ele geçtiği bir coğrafyadır. Hatta bu yoğunluktan dolayı bu tip heykelciklerin üretim yeri olarak da düşünülmüştür. Örneğin sadece Ras Shamra/Ugarit kazılarında dokuz heykelcik bulunmuştur. Çoğunlukla tunçtan yapılan bu eserler sol ayağı ileride, sağ ayağı geride, sol kolu aşağıya sarkık-bükük, sağ eli ise yukarıya kaldırılıp bilekten kıvrılan ve mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne fırlatır pozisyonundadır⁹². Yükseklikleri yaklaşık 10 cm. ile 20 cm. arasında olan bu eserlerin hemen tamamında bir yere sokulmak için yapıldıkları anlaşılan metal uzantılar vardır. Yukarıya doğru giderek daralan başlık bazı heykelciklerde en üst kısımda bir ponponla son bulur. Yüz genellikle yuvarlak, gözler, kulaklar ve burun abartılıdır. Figürler elbiseye benzeyen, alt kısmı etek şeklinde olan ve vücudu saran bir giysiye sahiptirler. Bazen etek kısmında bezemeye rastlanır. Bölgedeki bir başka yerleşim Ras Shamra/Ugarit'de ele geçen heykelciklerinden ikisi, bele yerleştirilmiş hançerleriyle dikkat çeker⁹³. Ras Shamra/Ugarit heykelcikleri buldukları tabaka olan tabaka I'in de yardımıyla M.Ö. 14-13. yy.'a tarihlendirilmişlerdir⁹⁴. Benzer bir heykelcik Minet el Bedia'da ele geçmiştir. Üzerinde yer yer altın ve gümüş kalıntıları saptanan eserin yüksekliği 17,9 cm.dir. Mezarlıkta sağlam kaplarla birlikte ele geçen eser, çevresindeki buluntuların da yardımıyla M.Ö. 1450-1230 arasına tarihlendirilmiştir⁹⁵. Byblos kazılarında beş adet metal heykelcik bulunmuştur. I-V. tabakalar arasında ele geçen bu eserlerin yüksekliği 7 ile 13 cm. arasında değişmektedir⁹⁶. Sol ayakları önde, sağ kolları dirsekten kıvrık durumdadır. Sağ elin mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne tutmak amacıyla dirsekten kıvrılması da benzerdir. Eserlerin yalnızca üçünde ayakların alt kısmına yapılan metal uzantılar saptanabilmiştir.

⁹¹ Collon 1972, 116, Fig.7, No.18.

⁹² Collon 1972, 113; Fig.1, No.1-9.

⁹³ Collon 1972, Fig.1, No.2,4.

⁹⁴ Collon 1972, 113.

⁹⁵ Collon 1972, 116, Fig.1, No.10.

⁹⁶ Collon 1972, 116, Fig.2, No.11-15.

Byblos heykelciklerinden hiçbiri iyi durumda değildir. Tarihlemeleri de yapılamamıştır⁹⁷. Filistin'deki Megiddo höyüğünde yapılan kazılarında üç adet metal heykelcik bulunmuştur⁹⁸. Mezarlardan ele geçen bu heykelcikler Levant'daki diğer örneklerden farklılar göstermektedir. Heykelciklerin birinin sol elinde kalkan, sağ elinde ise orak benzeri bir nesne vardır⁹⁹. 13 cm. yüksekliğindeki bu eser yukarıya doğru daralan bir başlığa sahiptir. Eser, M.Ö. 1350-1200 arasına tarihlenmiştir¹⁰⁰. Megiddo'da bulunan bir başka heykelcik sağ elinde 8 formundaki kalkanı, sağ elinde ise gürz ya da sopasıyla gösterilmiştir¹⁰¹. İlk heykelcikteki başlığa benzeyen, ancak yanlardaki çıkıntılarıyla farklılık gösteren bir başlığı olan eser Hitit özellikli olmayıp çağdaşı başka bir kültüre ait olmalıdır¹⁰². Megiddo'da ele geçen son eser sol kolu kopuk bir heykelciktir. 12 cm.lik heykelde hareket diğerlerine oranla çok daha sınırlıdır. Yukarıya doğru daralıp ponpon yapan bir başlığı vardır¹⁰³. Eser, M.Ö. 1550-1150 arasına tarihlenmiştir¹⁰⁴. Megiddo heykelciklerinin tümünde ayakların altında sokulmak için yapılan metal uzantılar saptanmıştır. Filistin'deki Gezer yerleşiminde bulunan bir heykelcik ise yine bir ayağını öne doğru uzatmış, adım atar pozisyonda gösterilmiştir. Yüksekliğinin 5 cm. olduğu belirtilmiştir (?), eserin tarihi hakkında bir yorum yapılmamıştır¹⁰⁵. Levant bölgesinde kazılarda ele geçen Hitit heykelciklerinin yanı sıra bu bölgeden geldiği söylenen çok sayıda heykelcik dünyanın değişik müzelerinde sergilenmektedir. Tyre, Megi Gezer, Beyrut, Baalbek'den ya da Suriye'nin değişik bölgelerinden bulunduğu beyan edilen toplam 12 Hitit ya da Hitit etkili heykelcik vardır¹⁰⁶. Bir ayağı önde, diğer ayağı geride adım atar pozisyondaki bu heykelciklerin korunmuş olanlarında sağ kolun yukarıya doğru bükülerek kalkık olduğu ve burada mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne tuttuğu anlaşılacak-

⁹⁷ Collon 1972, 116.

⁹⁸ Collon 1972, 116, Fig.2, No.16-18.

⁹⁹ Collon 1972, Fig.2, No. 16

¹⁰⁰ Collon 1972, 116.

¹⁰¹ Collon 1972, 116, Fig.2, No. 18.

¹⁰² Colon 1972, 116.

¹⁰³ Collon 1972, 116, Fig.2, No.17.

¹⁰⁴ Collon 1972, 116.

¹⁰⁵ Collon 1972, 116, Fig.2, No.19.

¹⁰⁶ Collon 1972, 117-118, Fig.3, No.21-36. Fakat No.21, 32, 33, 34 ve 35 hariç.

tadır. Heykelcikler genellikle yukarıya doğru daralan başlığa sahiptir. Ancak bu başlık bazı örneklerde uç kısmına doğru iyice daralmakta, neredeyse konik biçimde sivrilmekte¹⁰⁷ ya da köşeli¹⁰⁸ bitmektedir. Uzun-sivri başlıklı heykelciklerden birisinin başlığının uç kısmı yana doğru kıvrılmıştır¹⁰⁹. Yüz, sivri örneklerin¹¹⁰ yanı sıra çoğunlukla yuvarlak ya da ovaldir. Bir eser Hitit metal eserlerinde az rastlanan sakalla tasvir edilmiştir¹¹¹. Heykelcikler bedenün üst kısmından yaklaşık ayak diz kapaklarına kadar uzanan elbise benzeri bir kıyafete sahiptirler. Ancak üst kısım pek seçilememektedir. Aşağıdaki etek kısmında belle bağlantıyı sağlayan kemer mevcuttur. Etekteki süsleme kazıma hatlarla işlenmiştir. Eserlerin bir kısmında yere sokmak için yapıldığı anlaşılan ayak altındaki metal uzantılara rastlanmış, bir kısmında ise ayaklar düz bir taban üzerine yerleştirilmiştir. Bazı eserlerde ise ayaklar yaklaşık diz kısmından kırık olduğu için durum belirsizdir.

Günümüzde İsrail sınırları içerisinde yer alan Gezer’de bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul’a getirilen bir heykelcik, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde sergilenmektedir¹¹². Yakın zamanda yayınlanan heykelcik 11,7 cm. yüksekliğindedir. Eser uzun boynu ve uzun kulaklarıyla dikkati çeker. Bu heykelcikler için geleneksel harekete Gezer heykelciğinde de rastlanmaktadır. Bu tunç heykelciğin başının ve gövdesinin alt kısmı altınla kapıdır.

Levant bölgesinin batısında yer alan ve doğu Akdeniz ticaretiyle kültürel etkileşiminde büyük rol üstlenen, adeta Doğu Akdeniz’i denetleyen Kıbrıs’daki kazılarda da Enkomi başta olmak üzere benzer metal heykelcikler ele geçmiştir¹¹³. Enkomi’de bulunan üç metal heykelcikten özellikle ikisi Hitit eserlerini çağrıştırmaktadır. İki heykelcik de bir ayakları önde, diğeri geride, sağ kolları bilekten itibaren bükük, mızrak (?), yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne atar pozisyonda gösterilmişlerdir. İlk eserde

¹⁰⁷ Collon 1972, Fig.3, No.22, 27.

¹⁰⁸ Collon 1972, Fig.3, No.25.

¹⁰⁹ Harden 1962, Pl, 79; Collon 1972, 117; Fig.3, No.28.

¹¹⁰ Collon 1972, Fig.3, No.26,27.

¹¹¹ Collon 1972, Fig.3, No.26.

¹¹² Pasinli 1995, 150, Photo 181.

¹¹³ Collon 1972, 122, Fig.6, No.1-3.

başlık çok sivridir. Bu, bölgesel bir farklılık olabilir. Kıbrıs'da Enkomi dışında bulunduğu bildirilen diğer dört heykelcikten¹¹⁴ birinin belinde hançer dikkat çeker¹¹⁵. Kıbrıs heykelciklerinin ancak ikisinde kıyafete yönelik izler göze çarpar¹¹⁶. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla diğer heykelcikler de benzer elbise tarzında kıyafete sahiptirler. Kıbrıs heykelciklerinde ayakların sokulması için yapılan metal uzantılara rastlanmamıştır. Benzer metal heykelciklerin bulunduğu bir başka bölge Mısırdır. Mısır'daki kazılarda bulunan ya da kaçak kazılarla bulunarak Berlin ve Hildesheim Müzeleri'ne satılan bir ayağı önde, diğeri geride, sağ eli bileğinden bükülerek yukarıya kaldırır tarzda metal erkek heykelcikleri¹¹⁷ bu geleneğin M.Ö. II. binyılda Önasya'da geniş bir coğrafyada yaygın olduğunu düşündürmektedir. Bu heykelcikler neredeyse tamamen Mısır kültürünün izlerinin taşıyan eserlerdir. Yükseklikleri de diğerleri için geçerli olan genel ortalamanın biraz üzerinde olup ortalama yaklaşık 20 cm.'dir.

Yukarıdaki metal heykelcikler dışında dünyanın değişik müzelerinde ya da koleksiyonunda geliş yeri kesin olarak belli olmayan benzer metal heykelcikler vardır. Cohen koleksiyonu, Browski koleksiyonu, Pomerance koleksiyonu, Beyrut Amerikan Üniversitesi koleksiyonu, Los Angeles Sanat Müzesi, Hamburg Müzesi, Cannes Lyklama Müzesi'nde korunan heykelciklerden özellikle Hamburg Müzesi'ndeki¹¹⁸ ve Cannes Lyklama Müzesi'ndekiler¹¹⁹ Anadolu örnekleriyle büyük benzerlikler sergilemektedir. Ayrıca ilginç bir özellik olarak Cannes Lyklama Müzesi'ndeki eserin kulağında delik vardır.

Sonuç

Sol ayağı önde, sağ ayağı geride, sağ kolu dirseğinde itibaren kıvrım yaparak yukarıya kalkık olan, mızrak, yıldırım demeti ya da başka bir nesne fırlatır pozisyonda gösterilen metal erkek heykelcikleri Doğu Akdeniz'de M.Ö. 16. yy.'dan M.Ö. 12. yy.'a kadar üretilmiştir. Elllerinde tuttıkları nesne olasılıkla kullanılan malzemeden dolayı yok olduğu için

¹¹⁴ Collon 1972 122, Fig.6, No.4-7

¹¹⁵ Collon 1972 122, Fig.6, No.7.

¹¹⁶ Collon 1972, Fig.6, No.6-7.

¹¹⁷ Collon 1972, 125, Fig. 7, No. 5,6,7.

¹¹⁸ Collon 1972, 126, Fig.8, Res.5.

¹¹⁹ Collon 1972, 126, Fig.8, Res. 7.

bu heykelciklerin neyi simgeledikleri tam olarak anlaşılammıştır. Ancak heykelciklerin bir tanrı ya da savaşçıyı betimledikleri ileri sürülerek ellerinde mızrak ya da yıldırım demeti tuttıkları düşünülmektedir. Özellikle Hitit mühürlerinde ve mühür baskılarında benzer tasvirlerle karşılaşılmaktadır. Örneğin Tudhaliyaş II dönemine ait bir mühürde tanrı sağ elini tıpkı metal heykelciklerde olduğu gibi bileğinden itibaren yukarıya doğru bükmüş ve elinde bir nesne tutar vaziyette tasvir edilmiştir¹²⁰. Heykelciklerden farklı olarak bu nesnenin ne olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Elinde tanrısal simgesi olan yıldırım demeti vardır. Sol kolu ise hafifçe yukarıya kaldırılmış ve üzerine hierogrif işaret yerleştirilmiştir. Murşiliş III dönemine ait bir mühür baskısında da savaş arabası sürer pozisyonundaki tanrının başında boynuzlu başlığı varken, sağ elini benzer hareketle yukarıya kaldırmış ve yine yıldırım demeti tutmuştur¹²¹. Hafif yukarıya kalkık sol elinde de bir nesne tutmaktadır. Bu mühür baskısındaki tanrı figürünün ayak hareketi de heykelciklerde olduğu gibidir; sol ayak ileride, sağ ayak geride, adım atar vaziyettedir.

Mühür baskılarında bu erkek figürlerinin sağ ellerinde tuttıkları nesnenin yıldırım demeti olmasına karşın bazı stellerde ya da kabartmalarda kralların sağ ellerinde mızrak ve baltayla tasvir edildiklerini de görürüz. Örneğin Hattuşaş Tapınak 5 yakınındaki bir yapıda bulunan stel üzerindeki Kral IV. Tudhaliyaş betiminde sağ el, yıldırım tutanlarda olduğu gibi yukarıya kalkık değil göğse uzanmış, mızrağın uç kısmı aşağıya doğru çevrilmiştir¹²². Kral kapısındaki tanrı kabartmasında sağ kol direktten kıvrılıp göğüs üzerinde vücuda yapıştırılmış, elinde de bir balta tutmuştur¹²³. Diğer kol ise dirsekten kıvrılıp yukarıya uzatılmış ve yumruk yapılmıştır. Her iki kabartmada da tıpkı metal heykelciklerde olduğu gibi bir ayak önde, diğeri geridedir. Bazı kabartmalarda ise ayak hareketi aynı olmasına karşın sol omuzu üzerinde yayı, sağ elinde mızrağıyla gösterilir. Hattuşaş'da 2 nolu odanın sol duvarındaki savaşçı kabartması bu şekildedir¹²⁴. Kadikalesi heykelciğinin kol hareketi, kolun dirsekten kıvrılarak yukarıda meydana getirdiği açı yıldırım demeti düşüncesinden ziyade daha çok bir

¹²⁰ Akurgal 1989, 74, Şek.18; Akurgal 2002, 68, Fig.35.

¹²¹ Akurgal 2001, 94, Fig.43.

¹²² Seeher 1999, 74; Res.78; Macqueen 2001, Res. 32.

¹²³ Seeher 1999, 76, 77, Res. 80-81.

¹²⁴ Seeher 1999, 89, Res.94.

mızrağı tutar tarzda olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Sağ kol olduğu için durumu hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak hafifçe yukarıya kalkık olduğu düşünülebilir. Bu elde bir şey tutup tutmadığı bilinmemektedir.

Bu tip metal erkek heykelcikleri bazı yayınlarda ayrıntılı inceleme yapılmadan “fırtına tanrısı” adıyla anılmaktadır. Ancak bu metal heykelciklerinin doğrudan bir tanrıyı mı, öldüğü için tanrılaşmış bir kralı-imparatoru mu yoksa bir savaşçıyı mı temsil ettiğinin anlaşılabilmesi için başlığına, giysisinin etek kısımlarına ya da figürün üzerindeki hierogrif işaret olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Eğer bir tanrı tasviri söz konusuysa başlığında ve bazen de eteğinin üzerinde çok sayıda boynuz yer alır. Hierogrif işaret ya da sol elindeki yıldırım demeti de onun bir tanrı olup olmadığına yardımcı olur. Bu kanıtların bulunmadığı bir metal heykelciği sırf duruşundan dolayı tanrı olarak adlandırmak doğru bir tanımlama değildir. Kadıkalesi heykelciğinde de tanrı olarak adlandırılmasına yol açacak herhangi bir kanıt yoktur. Bu sebeple, daha önce de belirttiğimiz gibi bu eserin “Hitit savaşçısı” olarak anılması daha doğru olacaktır.

Bu heykelciklerde bir ayağın ileride diğerinin geride olması, sağ kolun dirseğinden yukarıya doğru kıvrılıp mızrak ya da yıldırım demeti atar durumda gösterilmesi gibi ortak özelliklerin dışında ayrıntıya inildikçe olasılıkla yerel bazı farklılıklarla karşılaşılır. Ancak bu farklılıklar eserlerdeki teknik hususları etkilememiştir. Eserlerin çok önemli bir kısmı tunçtur. Tuncun bir taş kalıba döküldüğü, sonra da yüzeyinin düzeltildiği sanılmaktadır. Ortak özellikler arasında giysi de sayılabilir. Genellikle bedenin üst yarısından başlayıp diz kapaklarının üstüne kadar uzanan, bel kısmında kuşağa-kemere sahip elbise benzeri giysilerle tasvir edilmişlerdir. Yüzeyinin korunma durumundan dolayı etek dışındaki kısımlar tam olarak anlaşılmasa da Kadıkalesi heykelciğinde diğer heykelciklerdekine benzer bir giysiye sahip olduğu sanılmaktadır.

Kadıkalesi heykelciğinde ve bu gruptaki diğer heykelciklerde baş genellikle yuvarlaktır. Nadiren uzun gösterilmiştir. Burun, göz ve kulaklar hemen her eserde abartılıdır. Başın üst kısmından başlayan başlık genellikle yukarıya doğru daralarak konik biçimde devam etmekte, bazen iyice sivrilmekte, kimi zaman da ponpon şeklinde bir uçla bitmektedir. Ponpon şeklindeki başlık Anadolu’ya yabancı bir özelliktir. Ephesos ve Baalbek heykelciklerinde olduğu gibi bazı başlıklar fes şeklindedir. Bu başlık türü de Anadolu dışında, özellikle Levant’da ortaya çıkmış olmalıdır. Heykelciklerde boyun

yapısı tarihleyici nitelikten uzaktır. Aynı dönemde hem uzun hem de kısa boyunlu örneklerle karşılaşılmaktadır. Ancak Kadıkalesi heykelciğinde boyun yapısı diğerlerinden farklıdır. Boyun düz olmayıp hafif bir kavisle uzanmaktadır. Heykelciklerde başlıktan çıkarak sırtta doğru uzanan saçlar da Hitit geleneğinin bir yansımasıdır. Saç bazen, Kadıkalesi heykelciğinde olduğu gibi sırtı geçerek daha da aşağıya inmektedir. Bu savaşçı-tanrı heykelcikleri erkeği tasvir etmelerine karşın sakallı heykelcik sayısı azdır. Aslında Hitit döneminde metal heykelciklerde sakal görülmesi olasılıkla Anadolu'ya dışarıdan girmiş bir özelliktir. Adak çivileri dışında, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan heykelcik topraklarımızda bulunan sakallı metal tek Hitit heykelciğidir. Ancak burada Samos heykelciğinin bulunduğu coğrafyadan dolayı özellikle vurgulamak gerekmektedir. Anadolu kıyılarının (tabii Kadıkalesi'nin) hemen karşısında yer alan, coğrafi açıdan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan Ege Adaları'ndan Samos'da Heraion'da ele geçen metal heykelcik de sakallıdır. Sakallı heykelciklerin daha yoğun görüldüğü bölge Levanttır. Bu iki eserde sakalın görülmesine yani sakala ender de olsa rastlanmasına karşın büyük hiçbir örnekte saptanmamıştır. Zaten Hitit taş heykelleri ve kabartmaları da aynı şekilde bıyiksizdir.

Bazı heykelciklerde göğüs ucu, göğüs adalesi gibi ayrıntılar bile işlenmiştir. Bacak adaleleri bazısında gösterilmiş, bazısında ise gösterilmeden bırakılmıştır. Kadıkalesi heykelciğindeki ayakta diz kapağının alt kısmındaki tombulluk belirtilmiştir. Kadıkalesi heykelciğinde olduğu gibi çok sayıdaki örnekte ayaklar diz kapakları civarından kırıktır. Sağlam durumda olanlar ayakların alt kısımları hakkında bilgi vermektedir. Bunların bir bölümünde ayaklar genellikle sivri bir metal uzantı üzerine oturmakta, böylece bu heykelciklerin tıpkı adak çivilerinde olduğu gibi bir yere saptığı anlaşılmaktadır. Az sayıdaki heykelcik düz bir zemin üzerinde durmaktadır. Bazı heykelciklerde ise Hitit kültürüne mahsus yukarı kalkık pabuçlar dikkati çeker.

Kadıkalesi heykelciği sol ayağının önde, sağ ayağının geride, sağ kolunun dirsek hizasından kıvrılarak yukarıya doğru kalkık oluşu gibi temel özelliklerle yukarıda ayrıntılarıyla incelediğimiz çok sayıda Hitit metal heykelciğine benzemesine karşın tarihleyici bazı unsurlar açısından kimi heykelciklerle benzerdir.

Anadolu örnekleri arasında Kadıkalesi heykelciğine en çok benzeyen eserler Dövek, Karaman (Mut) ve Konya heykelcikleridir. Her üç eser de

daha önceden belirttiğimiz gibi tunçtur. Sağ ayakları önde, sağ ayakları geride, sağ kolları dirsekten kıvrık mızrak (?)–yıldırım demeti (?) atar pozisyonundadır. Dövlek heykelciğinde ayak-kol hareketleri, saçlar, giysi ve olasılıkla yüksekliğin aynı olmasına karşın zarif vücut hatları, ayrıntılı yüz ve başlığındaki boynuzlarla farklılıklar da sergilemektedir. Dövlek heykelciği, bin tanrılı halk yayınında Eski Hitit dönemine¹²⁵ tarihlenmiş, Darga M.Ö 16. yy.’a¹²⁶, sergi katalogunda M.Ö. 16/15. y.y.’a¹²⁷, Kulaçoğlu M.Ö. 15-14 yy.’a¹²⁸ tarihlenmiş, T. Özgüç ise eserin muhtemelen 16. yy.’a ait olduğunu, 15. yy.’dan sonra olamayacağını belirtmiştir¹²⁹. Karaman (Mut ?)¹³⁰ heykelciği ise Dövlek’e kıyasla daha mütevazi bir işçiliğin ürünüdür. Karaman heykelciğinde ayak-kol hareketleri, saçlar, giysi, yükseklik yaklaşık benzer olmasına karşın önü beş boğumlu sivri konik başlığıyla hemen farklılık sergilemektedir. Ayrıca Kadıkalesi heykelciğinde büyük işlenmiş olan burun bu heykelcikte yüzdeki diğer uzuvlarla orantılıdır. Ancak kulaklarda Kadıkalesi heykelciği gibi oransızlık göze çarpar. Heykelcik vücudu saran, alt tarafı etek şeklinde bir giysi giymiştir. Karaman (Mut) heykelciği bin tanrılı halk kitabında Hitit Büyük İmparatorluk dönemine tarihlendirilmiş¹³¹, T.Özgüç ise M.Ö. 14 yy.’dan daha eski olamayacağını belirtmiştir¹³². Sevin de eserin Hitit İmparatorluk Çağı’na ait olduğunu belirtmektedir¹³³. Konya’da bulunduğu öne sürülen eser şimdi Tübingen Üniversitesi, Institut für vor-und Frühgeschichte’de sergilenen heykelcik de¹³⁴. Genel görünümü, vücut hareketleri ve yuvarlatılmış yüzüyle Kadıkalesi heykelciğini hatırlatan eser, Kadıkalesi heykelciğinin neredeyse iki katı bir yüksekliğe sahiptir. Ayrıca boynu daha kalın ve uzundur. Darga

¹²⁵ Bin tanrılı halk 2002, 550.

¹²⁶ Darga 1992, 36.

¹²⁷ Sergi kataloğu 1983, A645.

¹²⁸ Kulaçoğlu 2000, 127, 128.

¹²⁹ Özgüç 1993, 493.

¹³⁰ Özgüç 1993, 491-193. Bin tanrılı, 229, 559, Res.229/13, Kat.No.:120., Sevin 2003, 149. Sevin’in yayınında eserin geliş yer olarak “Mut (?) yakınındaki Karamanlı’dan bir tanrı heykelciği” ibaresi vardır.

¹³¹ Bin tanrılı halk 2002, 559.

¹³² Özgüç 1993, 493.

¹³³ Sevin 2003, 149.

¹³⁴ Darga 1992 36, 37, Res.15; Akurgal 1995, 87, Res.74; Kulaçoğlu 2000, 127.

Konya heykelciğini M.Ö. 16. yy.'a tarihlenen¹³⁵, Akurgal eserin M.Ö. 14-13 yy. 'a ait olduğunu belirtmiştir¹³⁶.

Anadolu'da bulunan bu heykelcikler dışında Kıta Yunanistan'daki kazılarda Tiryns, Nezero ve Mykenai'de; Ege Adaları'nda ise Samos (Sisam), Rhodos (Rodos) Lindos, Girit Patsos Hermes Kranaios Mağarası ve Delos, heykelcikleri Kadıkalesi heykelciğine en çok benzeyen eserlerdir.

Bunlardan Tiryns heykelciği¹³⁷, yaklaşık yüksekliği, vücut hareketi, giysisi, saçları, yuvarlak yüzü, abartılı burun ve kulaklarıyla Kadıkalesi heykelciğine benzemekte, ponponlu başlığı, ve belindeki hançeriyle ondan ayrılmaktadır. Teselya'daki Nezero'da ele geçen¹³⁸ heykelcik de Kadıkalesi heykelciğiyle yaklaşık aynı yüksekliktedir. Vücut hareketi, saçları, abartılı burnu ve kulaklarıyla Kadıkalesi heykelciğine benzemekte, yukarıya doğru daralan ancak kırık olduğu için bitişi anlaşılabilen başlığındaki boynuzlarla, iyice belli edilmiş göğüs ve adaleleriyle, yırtmacı belirtilmiş eteğiyle Kadıkalesi heykelciğinden ayrılmaktadır. Ayrıca Kadıkalesi heykelciği diğer birçok heykelcik gibi tunçtur. Oysa Nezero heykelciği, az sayıda ele geçen gümüş heykelciklerden biridir.

Mykenai heykelciğinde de genel vücut hareketi, yüz yapısı, abartılı burun ve kulaklar Kadıkalesi heykelciğiyle benzer olmasına karşın¹³⁹ ponponlu başlığı, ayrıntılı işlenmiş eteği, ayakların duruşundaki farklılıkla ondan ayrılmaktadır.

Ege Adaları'nda ele geçen heykelcikler arasında tıpkı bulunduğu coğrafya gibi stilistik açıdan da Kadıkalesi heykelciğine en yakın benzer örnek Samos adasında ele geçmiştir¹⁴⁰. Ancak bu heykelcikde sakallı olması, yüksekliği, beli saran kemeriyle ondan ayrılmaktadır.

Rhodos'daki (Rodos) Lindos'da bulunan heykelciklerin ele geçtiği Ege yerleşmelerindedir. Lindos heykelciği¹⁴¹ genel gövde yapısı, hareketleri,

¹³⁵ Darga 1992, 37.

¹³⁶ Akurgal 1995, 87.

¹³⁷ Canby 1969, 143, Pl.38; Collon 1972, 124, Fig.7, No.12.

¹³⁸ Canby 1969, 143, Pl.39; Collon 1972, 124, Fig.7, No.9; Cline 1991, 134, Pl.XXII/b.

¹³⁹ Collon 1972 124, Fig.7, No: 11.

¹⁴⁰ Kopcke 1968, 290, 291; Taf.122; Collon 1972, 124, Fig.7, No:2.

¹⁴¹ Collon 1972 124, Fig. 7, No: 1; Canby 1969, 147.

saçları, yuvarlak yüzü, abartılmış burunu ve kulaklarıyla benzemekte, ancak kolların yaklaşık omuz hizasından kırık olmasıyla kolların hareketleri anlaşılammaktadır. Geniş başlığı ve başlığın dört tarafındaki birer çıkıntısı, yüksekliği, iyice oyulmuş gözleri, ayrıntılı işlenmiş elbisesiyle Kadıkalesi heykelciğinden ayrılmaktadır.

Girit'de Patsos'daki Hermes Kranaios Mağarasında bulunan heykelcik¹⁴² genel gövde yapısı ve vücut hareketiyle Kadıkalesi heykelciğine benzemesine karşın vücudundaki narinlik, yukarıya doğru iyice daralan başlığı, aşağıya doğru sivrilen yüzü ve ayrıntılı işlenmiş eteğiyle ondan ayrılmaktadır.

Ege Adaları'ndan Delos'da da benzer bir heykelcik ele geçen heykelcik ise¹⁴³ yaklaşık yüksekliği ve bazı vücut özellikleriyle benzer olmasına karşın gövdesinin son derece ince yapılması, sol elinde kalkan tutması, ponponlu başlığıyla oldukça farklı bir eserdir.

Kadıkalesi heykelciğine benzer tarzda metal heykelciklerin ele geçtiği bir başka bölge Levant'tır. Bu bölgede ele geçen heykelciklerden ancak az bir kısmı ile sağlıklı bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Bunlar arasında Ras Shamra'dan iki heykel, Minet el Beida heykelciği, Byblos'dan iki heykelcik sayılabilir. Ras Shamra'da bulunan dokuz heykelcikten biri vücut hareketi, geniş yüzü, abartılı burun ve kulağı dışında başlığının yukarıya doğru daralarak devam etmesi, ancak uç kısmında ponpon olmamasıyla Levant örneklerinden ayrılmakta ve Kadıkalesi'nin de dahil olduğu gruba girmektedir. Eserin giydiği giyse de Kadıkalesi heykelciğinde olduğu gibi diz kapağının üzerine kadar uzanan bir eteğe sahiptir. Ayrıca sol kolunu da hafifçe yukarıya doğru kaldırmıştır. Kadıkalesi heykelciğiyle yaklaşık yüksekliğe sahip eser diğer buluntularla birlikte M.Ö. 14-13. yy.'a tarihlendirilmiştir. Kazı yayınında bu eser hakkında fazla bilgi verilmemesi şanssızlıktır¹⁴⁴. Yine Ras Shamra'da bulunan başka bir heykelcik de benzer özelliklere sahip olmasına karşın başlığının uç kısmının ponpon şeklinde bitmesiyle farklılık göstermektedir. Eser M.Ö. 14-13. yy.'a tarihlenmiştir¹⁴⁵.

¹⁴² Collon 1972, 124, Fig.7, No.3.

¹⁴³ Collon 1972, 124, Fig.7, No.5.

¹⁴⁴ Collon 1972, 113, Fig.1, No.3.

¹⁴⁵ Collon 1972, 113, Fig.1, No.6.

Benzer bir heykelcik Minet el Bedia'da ele geçen ve üzerinde yer yer altın ve gümüş kalıntıları saptanan oldukça yüksek bir heykelcik ancak genel gövde yapısıyla benzerlik sergilemekte, yüzü, giysisi ve başlığıyla farklılaşmaktadır. Eser M.Ö. 1450-1230 arasına tarihlendirilmiştir¹⁴⁶. Byblos kazılarında bulunan beş metal heykelcikten ikisi Kadıkalesi örneğiyle yakın benzerlik sergilemektedir. I-V. tabakalar arasında ele geçen bu eserlerin birisi Kadıkalesi heykelciğinden biraz daha küçük, diğeri ise biraz daha büyüktür. Bu iki heykelciğinin vücut hareketlerinin yanı sıra kollarını kaldırış şekilleri de bizim örneğimizle benzerdir. Yani sağ kol dirsekten kıvrılarak iyice yukarıya kaldırılmış, sağ kol ise bilek hizasından hafif kaldırılmıştır. Başlıklar yukarıya doğru daralmakta ancak ponpon yapmamaktadır. Yalnızca küçük heykelcikte minik bir çıkıntı oluşmuştur. Byblos heykelciklerinin tarihlenmeleri yapılamamıştır¹⁴⁷.

Kadıkalesi heykelciğinin sağ ayağı geride, sol ayağı ileride adım atar pozisyondaki alışılmış vücut hareketinin yanında kasık kısmına kadar önden ve arkadan bu hareketin görülebilmesi, bacakların düz bırakılmayıp dizin altındaki tombulluğun belirtilmesi, sağ kolunu yukarı kaldırarak dirsekten itibaren bükmesi, mızrak ya da yıldırım demeti atar şekilde gösterilmesi, geniş ve yuvarlatılmış yüzü, abartılmış burun ve kulakları, yukarıya doğru sivrilerek daralan başlığı, kısa etekli giysisini de dikkate alarak ve yukarıda en yakın benzerlerini verdiğimiz örneklerin de katkısıyla -nerede üretildiğini şimdilik bilmediğimiz- bu heykelcik için en uygun tarihlenmenin M.Ö. 15-14. yy. olacağı düşünülebilir.

Kadıkalesi heykelciğinin tarihlenmesi kadar, belki de daha önemli bir husus bu Hitit heykelciğinin bu coğrafyada bulunmasının bir tesadüf mü olduğudur. M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunun tarihi coğrafyasına baktığımızda, Kadıkalesi heykelciğinin ait olduğu tarih olan binyılın üçüncü çeyreğinde bölgenin göz ardı edilemeyecek derecede, Hititlerle irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır. Hititlerin bu bölgeyle ve Batı Anadolu'nun diğer kesimleriyle ilişkilerinin sebepleri, bu bölgedeki ülkelerin, kentlerin statüleri İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Hititoloji ve Arkeoloji bilimiyle uğraşanları yoğun bir biçimde meşgul etmiş konulardır. Bu dönemde Batı Anadolu'daki bazı yerleşimler ve ülkeler zaman zaman Hitit Krallığı'na karşı

¹⁴⁶ Collon 1972, 116, Fig.1, No.10.

¹⁴⁷ Collon 1972, 116.

cephe almışlar, işbirliği içerisine girmişler, Hititler de onları yeniden boyun eğdirmek için seferler düzenlemiştir. Bu seferler arasında II. Murşiliş'in (M.Ö.1339-1306) seferlerinin ayrı bir önemi vardır¹⁴⁸. Bilindiği gibi Hitit kralı II. Murşiliş, Arzawa Krallığı'nın başkenti Apasas'a (Ephesos) ve 1 yıl önce ise Ahhiyawa kenti Millawanda'ya (Miletos) yaptığı iki sefer sonucunda Arzawa krallığını ortadan kaldırmış ve yerine 3 vasal beylik kurmuştur. Arzawa'nın başkenti Apasas ve Kadıkalesi'nin bulunduğu bölge Mira Beyliği'ne bırakılmış olmalıdır. Ancak Apasas'ın 25 km güneyinde, stratejik deniz yolu geçidi Samos Boğazı'nı kolayca kontrol eden bir konumda bulunan Kadıkalesi höyüğündeki adını henüz bilemediğimiz bu Arzawa kentinin de kıyıyı kontrol altında tutmak isteyen Hitit askeri stratejisi içinde önemli bir yeri olmalıdır. Dolayısıyla Hitit heykelciğinin burada bulunması bu liman kentindeki bir tesadüfün ötesinde Hitit-Batı Anadolu ilişkileriyle ilgili de olabilir. Bu durumun netlik kazanabilmesi için henüz çok yeni başlayan Kadıkalesi kazılarının ilerlemesi ve heykelciğin de ait olduğu dönemin tabaka kazılarla saptanmasını beklemek gerekmektedir. Bu heykelciğin tabaka kazısında bulunmadığı unutulmamalıdır¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Bu konuya dikkatimizi çeken Sayın Prof.Dr.Ersin Doğer'e bir kez daha teşekkür ederim.

¹⁴⁹ Kadıkalesi kazılarında 2003 sezonunda da tabaka buluntusu olmayan başka bir tunç heykelcik ele geçmiştir. M5 plankaresinin güneybatı kesiminde 16.75 m. seviyesinde ele geçen heykelcik tamamen sağlam durumda olup kartal-akbaba başlı, kuş kanatlı ve erkek gövdelidir. Ayaklarının basma zemini düz olmayıp geriye yüksekçe uzanan eserin yine ayak kısmında bir yere sokulması için yapılmış izlenimi uyandıran bir hat göze çarpar. Kanatlar açık olup aşağıya dönüktür. Heykelciğin yüksekliği 9.25 cm., bir kanadından diğerine genişliği 5,4 cm.'dir. Heykelciğin ele geçtiği alanda onunla birlikte iki tunç sikke, tunç kemer tokası ve bir seramik parçası bulunmuştur. Eserlerin ele geçtiği toprak, çevresinden farklı, küllü ve yumuşak olmasıyla dikkat çeker. Bu toprağın, höyüğün bir başka bölümünden alınıp buraya getirilmiş olması olasıdır. Buluntular arasındaki seramik parçası M.Ö.III. binyılın tipik gri-siyah astarlı, perdahlı, el yapımı örneklerindedir. Tunç heykelciğin tabakadan ele geçmemesi tarihleme yapılmasını güçleştirmektedir. Stilistik incelemeler de şu an için heykelciğin ait olduğu dönemi saptamamızda yeterli olamamaktadır.

Kaynakça

- Agouridis 1997 Agouridis, C., "Sea Routes and Navigation in the Third Millennium Aegean", *Oxford Journal of Archaeology* 16 (1) (1997), 1-24.
- Akurgal 1989 Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1989.
- Akurgal 1995 Akurgal, E., *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995.
- Akurgal 2001 Akurgal, E., *The Hattian and Hittite Civilization*, İzmir, 2001.
- Aydal 1987 Aydal, S., "Karaman Müzesinde Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *Karaman Müzesi Yıllığı II/5* (1987), 15-17.
- Alp 1961 Alp, S., *Amasya Civarında bulunan bir Hitit heykelciği ve diğer Hitit eserleri*, *Anatolia*, VI (1961), 191-216.
- Bin Tanrılı Halk 2002 *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Bin Tanrılı Halk*, Stuttgart, 2002.
- Bittel 1967 Bittel, K., "Karabel", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin* 98 (1967), 5-23.
- Canby 1969 Canby, J.V., "Some Hittite Figurines in the Aegean", *Hesperia* 38(1969), 141-149.
- Cline 1991 Cline, E.H., "Hittite Objects in The Bronze Age Aegean", *AS XLI* (1991), 133-143.
- Collon 1972 Collon, D., "The Smiting God", *LEVANT IV* (1972), 111-134.
- Darga 1992 Darga, M., *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992.
- Doğan 1970 Doğan, Ş., "Çiftlik Heykelciği", *Anadolu (Anatolia) XIV* (1970), 73-74.
- Doğer 2001 Doğer, E., "İlkçağ'da İzmir'in Stratejik Konumu", 21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum, (9-10 Ekim 2000), İzmir, 2001, 16-27
- Doğer 2002 Doğer, E., "İzmir Büyük Şehir Belediyesi Sınırları İçindeki Eski Eserler ve Anıtlar Üzerine Birkaç Söz", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, Şubat 2002, 65-69
- Doğer 2004 Doğer, E., "Bizans Öncesi Buluntular", *Kuşadası Kadıkalesi Kazıları, 2002 Yılı Çalışmaları (Z. Mercangöz)*, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı (Baskıda)
- Efe 2003 Efe, T., "Batı Anadolu, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *ArkeoAtlas 2* (2003), 94-129.
- Ekiz 1994 Ekiz, H.H., "Afyon Müzesi'nde Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*, Ankara, 1995, 159-163.
- Ekiz 1997 Ekiz, H.H., "Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri'nde Bulunan Bazı Tanrı Heykelcikleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*, Ankara, 1997, 161-172.

- Ekiz 1998 Ekiz, H.H., “Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Bir Grup Tanrı Heykelciği”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1997 Yıllığı, Ankara 1998, 79-93.
- Ekiz 1999 Ekiz, H.H., “Gaziantep Müzesinde Bulunan Hayvan Üstünde Duran İki Tanrı Heykelciği”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı, Ankara, 1999, 131-140.
- Ekiz 2000 Ekiz, H.H., “Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Bulunan Üç Hitit Heykelciği”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı, Ankara, 2000, 65-75.
- Emre 1971 Emre, K., Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları, TTK Yayınları VI. Seri, Ankara, 1971, 14.
- Greaves 2003 Greaves, A.M., Miletos, Bir Tarih, İstanbul, 2003.
- Gurney 2001 Gurney, O., Hititler, Çeviren, P.Arpaçay, Ankara, 2001
- Güterbock 1984 Güterbock, H.G., “Hittites and Achaeans: A New Look”, Proceedings of the American Philosophical Society 128 (1984), 114-122.
- Hanfmann 1962 Hanfmann, G.M.A., “A “Hittite” Priest from Ephesus”, AJA 66 (1962), 1-4.
- Harden 1962 Harden, D., The Phoenicians, Londra, 1962.
- İlâşlı 1993 İlâşlı, A., “A Hittite statue Found in the Area of Acurhisar”, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç, Ankara, 1993, 301-308.
- Türkoğlu 2003 Türkoğlu, İ., “2001-2002 Yılı Kuşadası Kadı Kalesi Kazı Çalışmaları”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, HABERLER, (Mayıs 2003), Sayı 16, 18-20.
- Kopcke 1968, Kopcke, G., “Heraion von Samos: die Kampagnen 1961-1965 in Südtemenos”, Mitteilungen Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Ableitung, Vol. 83 (1968).
- Kulaçoğlu 2000 Kulaçoğlu, B., “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Altın Serpuşlu Gümüş Tanrı Heykelciği”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı, Ankara, 2000, 125-130.
- Macqueen 2001 Macqueen, J.G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Çev. E.Davutoğlu, İstanbul, 2001.
- Mercangöz 2001 Mercangöz, Z., “Kuşadası’nın Kültür Mirasında İki Bizans Kalıntısı; Kurşunlu Manastır ve Kadıkalesi”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, (Ed.A.G.Serifoğlu) (23-26 Şubat 2003), Kuşadası, 2001, 139-145.
- Mercangöz 2002 Mercangöz, Z., “Kuşadası, Kadı Kalesi Kazısı”, İzmir Kent Kültürü Dergisi Şubat 2002, Sayı 5, 272-276.

- Mercangöz 2003 Mercangöz, Z., “Kuşadası Kadı Kalesi Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları”, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara, 2003, 125-138.
- Müller-Wiener 1961 Müller-Wiener, W., “Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien”, İstanbuler Mitteilungen 11 (1961), 66-74.
- Niemeier 1998 Niemeier, W.-D., “The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples”, Mediterranean Peoples in Transition, In Honor of T.Dothan, (Ed. S.Gitin, A.Mazar, E.Stern), Kudüs, 1998, 17-63.
- Özgüç 1945 Özgüç, N., “Dövlük Köyünden (Şarkışla İlçesi) Getirilene Eti Heykelciği”, Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi V (1945), 45 vd.
- Özgüç 1993 Özgüç, T., “Studies on Hittite Relief Vases”, Aspect of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç (Ed. M.J.Mellink, E.Porada, T.Özgüç), Ankara, “1993, 473-499.
- Pasinli 1995 Pasinli, A., İstanbul Archaeological Museum, İstanbul, 1995.
- Salvini-Salvini 1996 Salvini, A.-Salvini, M., “Nouvelles Considerations sur le Relief Rupestre de la Pretendue “Niobe” de Mont Sipyle”, Collectanea Orientalia CPOA 3(1996), 7-20.
- Seher 1999 Seher, J., Hattuşa Rehberi, İstanbul, 1999.
- Sergi Kataloğu 1983 Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, Anadolu Medeniyetleri Ankara, 1983.
- Sevin 2003 Sevin, V., Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul, 2003

ON THE POSSIBLE PREVIOUS LINKS OF THE DARK AGE AIOLIAN COLONISTS WITH THEIR NEWLY COLONISED TERRITORIES

Muzaffer DEMİR*

ÖZET

Karanlık Çağ Aiol kolonistlerinin liderleri ve onların destekçilerinin Kyme'den Manisa'nın Sipil Dağı'na kadar olan bölgeyi kapsayan güney Aiolis'te ve Mysia'da koloniler kurmayı tercih etmelerinin sebeplerinden biri, eğer aradaki soy kütüğü kabul edilirse, onların bu topraklarla olan soy ilişkileri olabilir. Elimizdeki konuyla ilgili kaynakların mitolojik döneme ait olması bizleri mitolojinin tarihinin yazılamayacağı düşüncesine sevk etmemelidir. Bu dönemdeki olaylara ilişkin muhtemel gerçeklere, eldeki kaynaklar mantıklı bir şekilde kavranılarak bir dereceye kadar erişilebilir. Aiol ırkının atası Aiolos'un iddia edilen oğlu Makar ve Aiolos'un torunu Lesbus'un Peloponnesos'dan geldikleri ve muhtemelen iö.14.yüzyılın son çeyreğinde Lesbos adasına yerleştikleri söylenmektedir. Kaynaklar özellikle Tantalos ve onun oğlu Pelops'un bu dönemde yaşamış ve yönetimlerini Sipil Dağı çevresinde merkezileştirmiş gerçek kişilikler olabileceğine işaret etmektedir. Ancak Tantalos Phryg menşeli olduğu söylenen Truvalılar'ın kralı Truvalı İlos tarafından yenilgiye uğratılır ve oğlu Pelops bunun sonucunda ilk önce Boiotia ve daha sonra Peloponnesos'da Pisa şehrine göç etmek zorunda kalır. Pelops önce Pisa şehrini ele geçirerek yönetimini güçlendirir. Daha sonra oğlu Atreos Mykenai şehri merkezli Perseidai Hanedanlığını ele geçirecek Pelopidai Hanedanlığını kurar. Atreos bütün Peloponnesos ve Ege adalarına kadar yönetimini genişletir. Hitit belgeleri doğrultusunda Miken Hellenleri Ahhiyawa olarak kabul edilecek olursa, yeni Pelopidai Hanedanlığı yönetimindeki Ahhiyawalılar'ın Küçük Asya'nın batısına yönelik politik müdahalelerinin devam ettiği görülmektedir. Truva Savaşı (ca.iö.1230-1180) esnasında Pelopidai soyundan geldiği iddia edilen Atreos'un oğlu Agamemnon, Priamos tarafından yönetilen Homeros'un Truvalılar'ına karşı en büyük birliğe liderlik eder. Agamemnon bunu yaparken Truvalı İlos tarafından yenilgiye uğratılan ataları Tantalos ve Pelops'un intikamını alıyor gibidir. Aynı zamanda uzun süren Truva Savaşı esnasında Agamemnon'un güçleri akımlar düzenleyerek, Mysia, Troas, Lesbos ve Tenedos adalarında şehirler ele geçirirler. Truva Savaşı'ndan sonra

* Yrd.Doç.Dr. Muzaffer Demir, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla.

Agamemnon'un oğlu Orestes ve onun oğulları Tisamenos, Penthilos ve onların oğulları Kometes, Ekhelas ve Gras'ın Hellas'dan uzun süren Aiol kolonizasyonunu başlattıkları görölmektedir. Aiol kolonizasyonunun bu liderlerinin ataları Makar, Tantalos, Pelops'un önceden yaşamış oldukları ve yine aynı soydan geldikleri söylenen Atreos ile Agamemnon'un politik olarak müdahalede buldukları aynı topraklara yerleşmeyi tercih ettikleri görölmektedir.

Introduction

Some of the modern authors have described the political development of the Dark Age Aiolian colonisation in general terms.¹ By making use of the detailed analysis of ancient literary evidence, in a different approach, we shall, on the other hand, strive to explain the possible ancestral and previous political links of the Aiolian colonists, who came from the Greek Mainland, with their newly colonised territories in Lesbos, Mysia, Troas and Southern Aiolis extending in region between the northern shores of the Elaeian Bay (Çandarlı Körfezi) and the southern parts of the banks of Hermos (Gediz), including Smyrna. We assume that in one way or another the Dark Age Aiolian colonists must actually have had the previous knowledge of the places where they went to settle and one of the reasons in choosing to settle in these territories may have been due to the fact that they could easily have developed an ancestral claim over these newly colonised territories on the grounds of their previous genealogical connection and political involvements. Although these connections are rooted in myth, which may have been invented or developed after the foundation of these colonies, the traditions concerning their previous ancestral and political connection with the newly colonized territories are strong and they at least need to be explained within a historical context.

Lesbos

I assume that by making use of his experience in analyzing the historical material especially by means of analogy, a historian may even reach the sensitivity to feel the real nature of the myths. The issue of previous

¹ Ramsay 1881, 44-54, 271-308; Tümpel 1893, col.1030-1032 s.v.*Aioles*; Hirschfeld 1893, col.1035-1036 s.v.*Aiolis*; Busolt 1893, 272-276; Cassola 1957, 119-120; Bérard 1959, 1-28; Sakellariou 1958, 4-5; Cook 1970, 25-29, 84-86 and 1975, 776-782; Kirsten 1979, col.180-182 s.v.*Aiolis*; Coldstream 1977, 262-264; Jeffery 1966, 359-362; 1976, 237-243; Lawrence 1973, 130-132, 138-139; Vanschoonwinkel 1991, 405-421.

ancestral connection of the Dark Age Aiolian colonists should not be disregarded, as there are other examples of this. As regard to the case of the establishment of the colony of Thera by Lakedomonians in the eight century BC, Herodotos (*Historiai*, 4.147) states that

Now, about this same time, Theras, a descendant of Polynikes through Thersandros, Tisamenos, and Autesion, was preparing to lead out colonists from Lakedaemon. [2] This Theras was of the line of Kadmos and was an uncle on their mother's side to Aristodemos' sons Eurysthenes and Prokles; and while these boys were yet children he held the royal power of Sparta as regent; [3] but when his nephews grew up and became kings, then Theras could not endure to be a subject when he had had a taste of supreme power, and said he would no longer stay in Lacedaemon but would sail away to his family. [4] On the island now called Thera, but then Kalliste, there were descendants of Membliaros the son of Poekiles, a Phoenikian; for Kadmos son of Agenor had put in at the place now called Thera during his search for Europa; and having put in, either because the land pleased him, or because for some other reason he desired to do so, he left on this island his own relation Membliaros together with other Phoenikians. [5] These dwelt on the island of Kalliste for eight generations before Theras came from Lakedaemon."²

When this text of Herodotos is taken into consideration, it appears that Thera, the oikist of the colony of Theras, was of the descent of Kadmos and in a later period connected to the Lakedamonian rule. On the account of losing his political prestige in Sparta, Thera seems to have begun the colonisation of this island in 1st millennium BC by leading some

² Cf. Pausanias, *Periegesis tes Hellados*, 3.1.7-9. He says that "[7] *The names given to the sons of Aristodemos were Prokles and Eurysthenes, and although they were twins they were bitter enemies. Their enmity reached a high pitch, but nevertheless they combined to help Theras, the son of Autesion and the brother of their mother Argeia and their guardian as well, to found a colony. This colony Theras was dispatching to the island that was then called Kalliste, and he hoped that the descendants of Membliaros would of their own accord give up the kingship to him. This as a matter of fact they did, [8] taking into account that the family of Theras went back to Kadmos himself, while they were only descendants of Membliaros, who was a man of the people whom Kadmos left in the island to be the leader of the settlers. And Theras changed the name of the island, renaming it after himself, and even at the present day the people of Thera every year offer to him as their founder the sacrifices that are given to a hero. Prokles and Eurysthenes were of one mind in their eagerness to serve Theras; but in all else their purposes were always widely different. [9] Even if they had agreed together, I should never have ventured to include their descendants in a common list; for they did not altogether coincide in respect of age, so that cousins, cousins' children, and later generations were not born so as to make the steps in one pedigree coincide with those of the other. So I shall give the history of each house by itself separately, instead of combining them both in one narrative.*"

Lakedaemonian supporters.³ The reason for the preference of Theras as a colony results from the fact that Theras' kindred, Phoenikians were already living for eight generations over there. This would approximately make that Kadmos⁴ had persuaded his people, Phoenicians to settle in the island during the 13th century BC. So, what we witness here is the case of the recolonisation of the homeland of forefathers.⁵

The similar previous geneological connection with respect to the destination of the colonists could possibly be found in the case of the colonisation of the island of Lesbos, the main destination of the second wave of Dark Age Aiolian colonists. The first organizer of Dark Age Aiolian colonists was Orestes. His sons Tisamenos and Penthilos took over this mission right after the death of Orestes possibly in Arkhadia while Orestes was on the course of making preparations. Later on we see that Penthilos led the second wave of colonists to Thrace, from where his son Ekhelas continued the search for colonies in Hellespontos and around Propontos and finally they succeeded to settle in Lesbos under the command of Gras, son of Ekhelas.⁶ The island settlements were more preferred, as there were easily defensible. Yet it may also happen that these colonists decided to

³ For the history of Thera, see Doumas 1967-1979; 1978-1980; 1983; Sperling 1973.

⁴ Kadmos was the son of Agenor, king of Phoenikia, and of Telephassa. His sister Europa being carried off by Zeus, Kadmos, with his brothers Phoenix and Kilix, was sent out with the command to look for her, and not to return without her. In the course of his wanderings he visited Thrace, Phokis, and Boiotia where he is said to have built the Kadmia, or the stronghold of what was afterwards Thebai, which bore his name. See Herodotos, 2.49; 2.145; Pausanias, 3.1.8; 3.15.8; 9.5.1-2; 9.12.2; Apollodoros, *Bibliotheke*, 3.1.1; 3.1.8; 3.3.1; 3.4.1; 3.5.2.

⁵ A Hellenistic inscription (Corpus Inscriptionum Graecarum=CIG 3081) preserves what seems to be a list of of the original holders of large estates (*pyrgoi*) in Teos. Of the twenty-six names preserved the following, Alkimos, Alxenor, Hekadios, Kizon, Kothos, Malios, Merades, Poikes, Sthenelos, Philaios, Koprios are Mykenaian origin. Each family as a *genos*, the kin tie unit of the extended clan, held its *pyrgos* as the economic structure of the *oikos*, and in many cases since the early days of Anatolian settlement and East Greek Colonisation. Some of the more than forty estates had passed out of the hands of the original families, but at least ten (and possibly others) remained into the Hellenistic era in the possession of the families descended from the early East Greek colonists. So, it seems that the genealogical perspective of Greek communities in Hellenistic times went back coherently as evidence for land ownership and political privilege, in the cities on the west coast of Asia Minor, to the time of their foundation, fifteen or sixteen generations before the Persian Wars, that is to say to the middle of the eleventh century BC. For the inscription and comments see Hunt 1947, 68-76; Webster 1964, 151; Balcer 1984, 64, 211.

⁶ For the detailed analysis of the three separate waves of Aiolian colonisation, see Demir 2001, 108-125.

settle in this island, as their ancestors had already been living there. When one examines the Greek traditions about the generation who had lived around the last quarter of the 14th century BC, he shall find mention of a district, Akhaia, south of Thessaly where the “sons of Aiolos” spread. Aiolos was the mythic progenitor of Aiolic race, who had reigned over the regions of Thessaly and later on moved to Achaia in northern Peloponnesos from where the main core of the leaders of the Dark Age Aiolian colonists stemmed.⁷ The ancient Greek sources mention of the settlement of a “son and the grandson of Aiolos” in Lesbos itself. Diodoros states that seven generations after the flood of Deukalion a certain Makarios (Diodoros calls him so), who is presented as the son of Aiolos as well,⁸ came to Lesbos from Akhaia in Peloponnesos and made his home there.⁹ He had been accompanied by some Ionians and every sort of people who had been gathered around him. In view of these sources, it appears that Makar (also called Makarios) had occupied Lesbos and other coast islands during the

⁷ There appears to be a connection between the people of Argos in Peloponnesos, the descendants of Aiolos, the mythic progenitor of great Aiolic race, and the leaders of the Dark Age Aiolian Colonisation and when the great deal of participation of the people of Boiotia and Thessaly is taken into account, the connection between the Aeolic race and the Aiolian colonists could clearly be established. On this subject see Demir 2001, 109, 125-127.

⁸ Makar has incontestable links with Peloponnesos. Sometimes he is presented as the son of Helios of Rhodos or the son of Aiolos from Thessaly. In *Hymnos eis Delon Apollo* (37), it is mentioned that the rich Lesbos was a home of Makar, the son of Aiolos (Μάκαρος ἕδος Αἰολίωτος). Cf. Pausanias, 10.38.4. He is also mentioned as the son of Krinakos (a name of barbarian origin). See Strabon, 7.7.1), the son of Zeus, originally from the city of Olenos in Akhaia. Hesiodos, F 184 Merkelbach-West 1967 = Diodoros, *Bibliothēke*, 5.81.4; scholiasts (footnotes) ADBV in *Ilias*, 24.544; Dionysios of Halicarnassos, *Romaikē Archaologia*, 1.18. In other sources, he is reported as the son of Lykaon from Arkhadia. Dionysios of Halikarnassos, 1.11; 1.13; Pausanias, 7.3.3; Apollodoros, B.3.8.1-2; Stephanos of Byzantion, s.v.Μακαρέαι; Μακαρία in Messenia and Μακαρέαι in Arkhadia of Peloponnesos are often seen as eponymous names. Strabon, 8.4.6; Pausanias, 8.3.3; Stephanos of Byzantion, s.v.Μακαρέαι; Scholiasts MTA in Euripides' *Phoenissai*, 26. His daughter, the nymph Amphissa is seen as the eponymous name of a homonymous city in Lokris in Boiotia. Pausanias, 10.38.4. For the attachment of Makar to Lesbos by traditions, also see Van Der Kolf 1928, col.619-620 s.v.Μakar(eos); Cook 1975, 777-8.

⁹ In Homeros (*Ilias*, 24.513), it is stated that Lesbos was the city of Makar. Also see *Hymnos eis Delon Apollo*, 37; Diodoros, 5.57; 5.81; Strabon, 8.3.31; 13.1.7 (Strabon refers to Homeros, *Ilias*, 24.513); Sostrates, *Fragmenta Historicorum Graecorum* = FHG IV.frag., 1 b, 504. Busolt (1893, 274-5) claims that in Lesbos Makar had established the sanctuary of Bresa Dionysios, whose cult probably derived from Boiotia. He was a strong chief in the island and also the priest of this cult. After the colonists arrived in the island, he and his descendants began to quarrel with the Penthiliidai, the dynasty of the descendants of Penthilos.

second half of the 14th century BC.¹⁰ One wonders if there were any expected locals friendly to Makar, who could have helped him to succeed in settling in this island. The native Pelasgians is not a faraway possibility in this respect.¹¹ Macar's power in Lesbos kept steadily increasing because of the fertility of the island. He portioned out the uninhabited land by the virtue of his fairness and sense of justice. Having sent his sons to the islands of Khios, Samos, Kos and Rhodos to establish colonies, he is also said to have captured these neighbouring islands. During his time, a grandson of Aiolos named Lesbus, after whom the island of Lesbos named, in obedience to an oracle of Python, sailed with colonists to Lesbos and married a daughter of Makar and he called his own daughters by the names subsequently borne by the cities of Lesbos, including Mytilene and Methymna and the other cities.¹² In view of all these literary records, it could possibly be concluded that there was a powerful state called "Akhaia" somewhere west of Asia Minor, more than a century before the Trojan War, including "Aiolian" people and these Aiolians as Mykenaian Greeks had established some settlements in this island possibly around 1330 BC.¹³ Therefore, it could possibly be postulated that the second wave

¹⁰ Diodoros (5.81.5-8) dates this Aiolic settlement in Lesbos by genealogy which assigns the founder to the generation of 1200; but he has combined his materials wrongly as 5.67 shows. As Makar brought Ionians from Peloponnesos, he clearly belongs to the generation of Ion in the second half of the 14th century BC.

¹¹ To Herodotos (1.57) and Thukydidēs (1.3.2), the Pelasgians were barbarian in speech (whatever that may mean) but aboriginal. This explains why the Arkadians (Pausanias, 8.4.1), the inhabitants of Akhaia (Herodotos, 7.94), and the Ionians as well as the Athenians were thought to be Pelasgians. Herodotos (7.95.1) states that like Ionians, who came to Asia Minor from Peloponnesos, Aiolians were too called Pelasgians, which the Greeks declare. This may imply that the Pelasgians who were settling in this island had previously come from Peloponnesos from where the so-called Aiolians later launched their colonisation movement to Asia Minor. Diodoros (5.81.2-3) affirmatively states that the first people to seize Lesbos, while it has been uninhabited, was the Pelasgians. Seven generations before the Flood, Xanthos, the son of Triopas, who was the king of the Pelasgians of Argos seized a portion of Lykia along with the Pelasgians who had accompanied him; but later crossed over to Lesbos and settled this uninhabited island by dividing it among his people and named the island Pelasgia. Yet Strabon states (13.3.3) that the Pelasgians were living in Lesbos under the command of Pylaios, whom Homeros calls as the ruler of Pelasgians (*Ilias*, 2.842). When the account of Strabon is taken into consideration, it appears that there were still Pelasgians living in the island during the Trojan War.

¹² The daughter of Makar whom Lesbus married is said to have been Methymna, see Hesiodos, F 184 Merkelbach-West = Diodoros, 5.81.3-6.

¹³ Cook (1975, 778) also accepts that there was a Greek existence in Lesbos during the Bronze Age. For Mykenaian finds in the island, see Desborough 1964, 158-160; Spencer 1995, 269-306.

of the Dark Aiolian colonists came to settle in Lesbos, as the participants had already had ancestral connections with the people who were living in the island.

Southern Aiolis

There is also clear evidence that another group of the leaders of Dark Age Aiolian Colonists appear to have returned to around the territories where their ancestors had previously resided. As the third wave of Dark Age Aiolian colonists, we see that Kleos and Malaos, from the *genos* of Agamemnon, landed in Kyme in Southern Aiolis and these colonists extended their influence in areas including the cities of Larisa, Neonteikhos, Temnos, Smyrna, possibly Notion and Mount Sipylos as well.¹⁴ Agememnon, the legendary king of Mykenai and the leader of Greek Confederacy in the expedition against Troy, appears to have descended from Pelops, the son of Tantalos.¹⁵ As shall be explained below, Tantalos and his son Pelops are said to have ruled in and around Mount Sipylos (Sipil or Manisa Dağı) in Southern Aiolis during the second half of the 14th century BC, but later they were forced to flee to Peloponnesos in Greece, where Pelops established the dynasty of Pelopidai.

¹⁴ See Demir 2001, 123-4.

¹⁵ For the table of the geneology of the leaders of Aiolian colonisation, see Demir 2001, 137. The Geneology of the Tantalidai or Pelopidai in general, that is, the succession being Tantalos, Pelops, Atreos, Agamemnon, Orestes is shown in various ancient sources. Homeros, *Ilias*, 2.105 ff; *Odysseia*, 1.22, 25; Pindaros, *Nemean Odes*, 8.5; Aiskhylos, *Agamemnon*, 875; Sophokles, *Elektra*, 690; Euripides, *Andromache*, 880; *Helene*, 386; *Elektra*, 325, 335, 570, 880, 1090; *Iphigenia He En Aulisi*, 465, 615, 1115; *Iphigenia He En Taurois*, 1 ff; 769, 1360. *Orestes*, 10, 365, 920; 1435; *Troiades*, 710; Herodotos, 1.67.2; 7.159.1; Aristophanes, *Batrachoi* (Frogs), 1206; Isokrates, *Helen*, 10.67; Diodoros, 15.66.2; Pausanias, 2.18.5-7; 5.13.2; 5.13.8; 8.5.4; Apollodoros, *Epitome*, 2.10; B.2.4.6; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae ad M. Vinicium Consulem Libri Duo*, 1.1.3; Plutarkhos, *Theseos*, 3.1; Commentary on the Heroides of Ovidius' poem 8, *commline* 122. Pausanias (5.25.10) also mentions an inscription on which it is written that "To Zeus these images were dedicated by the Akhaians, Descendants of Pelops the godlike scion of Tantalos." It should be noted that the names of Tantalos, Thyestes and Orestes, as well as a derivative from Atreos, have been recognised on the Pylos tablets of the 13th century Mykenaian World. This shows that the names of Greek legends may have been in use in Mykenaian times. See Webster 1964, 121-122; Chadwick 1976, 66-67. Therefore, all these may possibly suggest that the pedigree of Tantalos was already existent in the 13th century BC and may possibly not have been invented later. Even if it was invented, this could not exclude the possibility that each of the figures and the incidents they represent were real and interacted with each other. It should also be stated Asiatic words were found in the Linear B tablets. This would show that a verbal communication between the Greek and the Hittite world was possible and the Eastern stories entered the Mykenaian repertoire. Webster 1964, 2; Cline 1994, 69.

One of the heroic myths which is linked to divine presence through a descent from the gods is the one about Tantalos and his family who were the alleged ancestors of the leaders of Aiolian Colonisation. Despite the divine mythical aspects of Tantalos¹⁶ and his acceptance as the son of Zeus by Aiskhylos and Euripides,¹⁷ some other more prevalent sources suggest that he was a great hero in the eyes of Greeks. Homeros appears to be testifying to this. Although mentioning his suffering in the nether world, he does not say that Tantalos was a God.¹⁸ In works of Platon, it is stated that Tantalos was one of the kings or potentates who was punished everlastingly in the nether world and Pelops is stated as not the son of a God, but as the son of a mortal Tantalos.¹⁹ Nikolaos of Damaskos (1st century BC, *FGrH* 90 F 10, lines 10-18) claims that he was the son of Tmolos, the husband of Omphalos²⁰ whose father Jardanos is said to have been the enemy of Kamblitas, the legendary king of the Atyade dynasty of Lydia.²¹ In a much later period, the Ionian Greeks, who knew the geography of

¹⁶ Tantalos is linked to some myths which have divine aspects and most likely to have been based on a purely fictitious narrative invented in a later period. He was a special friend of the gods and was much trusted and so permitted to ask for whatever he desired. Since he, after sharing the table of the gods, made known to men the secrets of the immortals, he was punished eternally. It is also added that Tantalos was so immoderately given to pleasures that he asked always for more and for a life like that of the gods. Due to this, Zeus hanged a stone over his head to keep him continually harassed. Tantalos reached a very high point of perversion when he slaughtered his own son Pelops and served him as a meal at the banquet of the gods. It was then that Demeter ate Pelops' arm. When the gods learned what had taken place they gave Pelops life again, joining together all his limbs. However, as the shoulder was missing, Demeter fitted an ivory one in its place. So, in whatever way one looks to Tantalos' fate, there are only misfortunes to be found. Eternal punishment awaited him in *Hades* by not being able to eat or drink, as the water in the lake dries out and the fruits in the trees are lifted by the wind each time he tries to reach either. Tantalos became famous for the manner of his punishment. For the divine mythical aspects of Tantalos, see Homeros, *Odysseia*, 11.582 ff; Diodoros, 4.74.1-4; Platon, *Euthydemus*, 11e; Platon, *Gorgias*, 525d; Plutarkhos, *Moralia* (Greek and Roman Parallel Stories), 22.33; Plutarkhos, *Moralia* (Superstition), 13.11; Apollodoros, E.2.1; Pausanias, .2.22.3, 3.22.4; Athenaios, *Deipnosophistai*, 281b; Ovidius, *Methamorphoses*, 4.458, 6.172, 6.404 (thirst of Tantalos); Hyginus, *Fabulae*, 82, 83, 155; Antoninus Liberalis, *Methamorphoses*, 36; Nonnus, *Dionysiaca*, 1.146; 48.731.

¹⁷ Quoted by Strabon, 12.8.21; Euripides, *Orestes*, 5. Also see Tacitus, *Annales*, 4.56.

¹⁸ Homeros, *Odysseia*, 11.582 ff.

¹⁹ *Gorgias*, 525d; *Hippias Meizon*, 293b.

²⁰ Athenaios, 636a. At his death Tmolus bequeaths to her the government of Lydia. Apollodoros, B.2.6.2. Pausanias (2.22.4), on the other hand, states that Tantalos' mother was Pluto.

²¹ Nikolaos of Damaskos, *FGrH* 90 F 28.

Lydia, seem to have accepted the oak-chapleted Tmolos his father, since Tmolos is connected to Lydian geography as the name of mountain.²²

Moreover, other sources point out that Tantalos ruled as a king in a real geographical place, that is around Mount Sipylos, Manisa Dağı near the modern city of Manisa. Though his guidebook, *Description of Greece (Periegesis tes Hellados)*, written in about 150 AD, only covers the Greek mainland, Pausanias gives us occasional precious bits of information about the rock marvels to be seen on Mount Sipylos whereabouts Pausanias is said to have been born.²³ Putting together, these glimpses describe a cluster of features and monuments belonging to the dynasty of Tantalidai around Mount Sipylos.

Pausanias (5.13.7) reports that Tantalos and his son Pelops “*once dwelt in my country there have remained signs right down to the present day. There is a lake called after Tantalos and a famous grave, and on a peak of Mount Sipylos there is a throne of Pelops beyond the sanctuary of Plastene the Mother. If you cross the river Hermos you see an image of Aphrodite in Temnos[an Aiolian city] made of a living myrtle-tree. It is a tradition among us that it was dedicated by Pelops when he was propitiating the goddess and asking for Hippodameia to be his bride.*” In a previous passage (2.22.3), he additionally states that “*...the grave of him [Tantalos] who legend says was son of Zeus and Pluto—it is worth seeing—is on Mount Sipylos. I know because I saw it.*” Pausanias (1.21.3) also says that he himself saw the rock of Niobe, the daughter of Tantalos, when he “*had gone up to Mount Sipylos. When you are near it is a beetling crag, with not the slightest resemblance to a woman, mourning or otherwise; but if you go further away you will think you see a woman in tears, with head*

²² Tantalos' father Tmolos gave his name to a gold-producing mountain near Sardis, running east and west through the centre of Lydia, and dividing the plain of the Hermos on the north from that of the Caystros on the south. Herodotos, 1.84; 1.93; 5.100; Strabon, 12.3.27; 13.1.23; 13.3.2; 13.4.5-7, 12; 14.1.15, 45. Similarly, the names of Hittite kings, Tuthaliya and Arnuwanda were also the names of mountains which the Hittites saw as sacred. Akurgal 1998, 120. There was also a city around Mount Sipylos, named as Tmolos. See below n.30.

²³ We have no firm external evidence about the birth place of Pausanias, but he mentions Mount Sipylos and its physical environs ten times and with such precision that he most probably grew up in that region. Pausanias, 1.21.3; 2.22.3; 3.22.4; 6.22.1; 7.24.13; 7.27.12; 8.2.7; 8.17.3; 8.38.10; 10.4.6. Pausanias obviously had considerable schooling and must have lived near a significant urban site. The most important city in that vicinity would be Magnesia on Hermos (Manisa), roughly half-way between Sardis and the sea.

bowed down.”According to legend, Niobe had turned into stone and this stone had shed tears even in summer.²⁴ In other site, Pausanias (3.22.4) also reports that Broteas, the ugly son of Tantalos, had carved the first image of the Mother of gods (Great Mother Sculpture) on the rock called Koddinos and still visited by Magnesians in his time.²⁵ Moreover, he knew in his time the cordax, a dance which had been performed by the followers of Pelops and still peculiar to the dwellers around Mount Siplyos.²⁶

Since born in the neighbourhood of Mount Siplyos, Pausanias could be accepted as a reliable source. Having examined and eliminated the Yamanlar sites,²⁷ if one had the opportunity to make a survey, he could see that in Mount Siplyos everything falls into place just as Pausanias had described it.²⁸ If climbed the mountain, one could reach a crag with a carved ‘throne’, where Tantalos’ son Pelops is said to have sat to view his kingdom (Fig.1). On another cliff face is a magnificent Late Bronze Age earliest carving of the Mother Goddess, locally known as ‘Kybele’(Fig.2, it dates to about the 14th -13th centuries BC). This figure, carved into the rock of Mount Siplyos above the road about 7 km east of Manisa, had been called with different names in the history, but eventually it was given the

²⁴ Pausanias, 8.2.5-7; Apollodoros, B.3.5.6. In the *Ilias* (24.612 ff) Homeros says that Niobe “stands among the crags in the untrodden hills of Siplyos, where people say the Nymphs, when they have been dancing on the banks of Akhelois, lay themselves down to sleep. There Niobe, in marble, broods on the desolation that the gods dealt out to her.”

²⁵ Cf. Apollodoros, E.2.2; Ovidius, *Ibis*, 517.

²⁶ Pausanias, 6.22.1.

²⁷ Being misled by one classical source (see below n.34), which links the establishment of Smyrna to Tantalos, it is proposed that the grave of Tantalos is in Bayraklı. G.E. Bean who did researches for 27 years in Anatolia, states that The Smyrna School supports that the tomb of Tantalos, the throne of Pelops and the holly place of Meter Plastene are in Yamanlar Mountain. The founder of Smyrna School is Texier, who came to Smyrna in 1835. The circled tomb, which is at the top of a hill behind Bayraklı, attracted Texier’s attention. He called this “the tomb of Tantalos”. However, Bean says that he himself did excavations in Adatepe with Rüstem Duyar, who was the head of Izmir Museum, in 1945. The result was that it was a cistern and all complex was the surrounding fortress. Thus the theory of Smyrna School was proved to be wrong. On the other hand, Manisa School had proposed that the three places were at east of Manisa on Mount Siplyos. The places of these three sites were in fact found on Mount Siplyos, just Pausanias had described them. See Bean 2001, 36-41.

²⁸ One of the more recent theories is the one of the historian and archaeologist, Peter James. In his book (1995, Part III), he claims that Atlantis was this city of Tantalos on Mount Siplyos, called after king Tantalos, who was similar to Atlas. Peter James came to Manisa and actually documented these historical sources of the city, as mentioned by Pausanias.

name of the mother goddess, Kybele. Although the figure carved into the rock is 8-10 metres high, it was damaged by natural causes. Apart from the rather badly damaged head, the sitting figure is clear enough to be seen. The goddess with a headgear holds her breasts with her hands; a vague trace of four Hittite hieroglyphics could be seen on a squared part on the right side of her head. Not far away is a unique rock-cut tomb, thought to be the last resting place of Tantalos (Fig.3). On the other hand, Niobe is actually a natural rock (Fig.4). When you follow the road from the famous Red Bridge, walking under the plane trees 500 m up along the Çaybaşı Stream, you find a fountain at the end of the road. If you turn your back to the stream, on the rocks to the north, you will be able to see a silhouette of a woman with long hair who is supposedly crying. When the sun reflect on the rock from the other side, the silhouette becomes more vivid. It was so convincingly sculpted by the elements into the shape of a mourning woman that ancient writers frequently referred to it as a statue. It is in fact the world's oldest recorded simulacrum.

From the place (Akpınar), where the throne of Pelops is situated, one can watch below a massive gorge of haunting beauty, which must be the crack in the mountain referred to by Pausanias. In his book on Akhaia (the northern province of the Peloponnesos), Pausanias includes an interesting digression on the nature of the extraordinary disaster, the earthquake, that struck the Helike one winter's night in 373 BC. Pausanias continues to analyze the earthquakes in detail. The third kind of earthquake on a Richter scale he describes is the strongest one and he had witnessed this in his homeland, that is Magnesia on Hermos. Relevantly Pausanias mentions a city on Mount Sipylus, which vanished into a chasm, as the mountain split, water welled up from the fissure, and the chasm became a lake called Saloe. The ruins of the city could still be seen in the lake, until the water of the torrent hid them from view.²⁹ According to Demetrios of Skepsis (born around 205 BC), who relied on Demokles of Phygela (First half of the 5th century BC), this disappearance of the city on Mount Sipylus occurred when Tantalos was the king.³⁰ The name of this unfortunate city

²⁹ Pausanias, 7.24.13. There is another lake on Mount Sipylus. Pausanias (8.17.3) himself actually saw this lake, called Tantalos, on this mountain and the eagles, called swan-eagles, flying over it.

³⁰ Strabon, 1.3.17. Aristotle also knows about this natural disaster. In his *Meteorologika* (2.8), he writes that the Sipylus region was destroyed by an earthquake which was caused not by exceedingly-

Pausanias omits to tell us is supplied by the Roman encyclopaedist Plinius (writing about 75 AD), in a discussing passage concerning the settlements in the interior of Asia Minor that ‘no longer exist’ due to the natural disasters. While reporting the subject of the collapse of mountains, as Mount Sipylos was of volcanic origin and its trembling often caused rifts, he tells (2.93) that this previously “very celebrated city” on Mount Sipylos, shattered by an earthquake and drowned under a lake, was used to be called Tantalus, in other words the city of Tantalos. In a later passage (5.31) he says that Tantalus was the capital of Maeonia (the old name for Lydia), “*situated where there is now the marsh named Sala*”³¹ and Tantalus took the name of Sipylos in a later period.³² Ruling from the city of Tantalus, Tantalos is said to have opened mines in the Sipylos region³³ and expanded his rule over the Yamanlar mountain by founding Smyrna and its ancient harbour, Naulokhon.³⁴

strong winds but by a throbbing of the earth. Pausanias (10.31.12; Cf. Platon, *Kratylos* 395d-e) also refers to all the pains (quoting Homeros himself in this respect) and the terror of stone (probably an earthquake) that Tantalos endured. In other words, Tantalos was punished by having a rock dangle over his head, proverbial for Arkhilochos (600’s BC). Elsewhere Tantalos has to support a mountain (Antoninus Liberalis, *Metamorphoses*, 36). The earthquakes damaged and destroyed many cities in Lydia. It was seen that whole houses were swallowed up by the earth. In Philadelphia in the Katakekaumene the walls used to crack every day, and its inhabitants took necessary measures while building their houses. Apamia at the boundary of Lydia and Phrygia was destroyed around 130 BC, and king Mithridates Euergetes gave 100 talents to restore it. Tralles, north of Meandros, was damaged during the principate of Augustus. Augustus gave money to the inhabitants to rebuild their city. Strabon, 1.3.17; 12.8.7, 18. Tacitus (*Annales*, 2.47) states that in 17 AD the earthquake destroyed twelve famous cities along the banks of Hermos, which were restored by Tiberius. Magnesia on the Hermos, Tmolos and Mostis were among these cities situated around Mount Sipylos.

³¹ In Homeros (*Odyseia*, 11.582), it is also implied that this lake, which later seems to have taken his name, dried up at the time of Tantalos and there was also strong wind on Mount Sipylos.

³² Plinius, *Historia Naturalis*, 2.93. Plinius also states that Sipylos disappeared and Arkhaiopolis took its place. Arkhaiopolis also perished, and was replaced by Kolpe and afterwards the city of Libade was established over Kolpe. This implies that there often happened earthquakes in this region.

³³ Strabon (14.5.28) states that “...the wealth of Tantalos and the Pelopidai arose from the mines round Phrygia and Sipylos...”. Cf. Pindaros, *Olympian Odes*, 1.38. For the fame of the wealth of Tantalos, also see Platon, *Euthyphron*, 11e.

³⁴ Stephanos of Byzantion, s.v. *Τάνταλος*. The Roman historian Tacitus (*Annales*, 4.56) states that Smyrnians trace their city’s antiquity back to such founders as either Tantalos, the son of Jupiter, or Theseos, also of divine origin, or one of the Amazons. Yet according to the Greek tradition, Smyrna, along with Kyme, Myrina and Ephesos are said to have been founded by the Amazons. Strabon, 11.5.4; 12.3.21; 14.1.4.

The story of Tantalos' dwelling place as well as his son, Pelops's migration to Greece and its reason is fully told with more realistic colors and confirmed by Nikolaos of Damaskos (1st century BC), who presumably relying on Xanthos the Lydian (5th century BC) writes that

Tantalos, the son of Tmolos, after whom the Lydian mountain, Tmolos, was named, was defeated by the king of the Phrygians, The Trojan Ilos. Tantalos decided to leave his native land and settle in Peloponnesos. When he was forced to stay in Lydia because of his old age, he sent to Peloponnesos his son, Pelops, with an army. At last Pelops set out from Sipylos and arriving with his sister Niobe and great sources, he gave her sister Niobe to Amphion of Thebai. Then he went to the region of Pisa in Peloponnesos.³⁵

In view of Nikolaos's account, it appears that Ilos the Trojan, who was ruling in Troy, had gone into conflict with the Tantalidai and eventually Tantalidai were forced to leave their territory, possibly in the last quarter of the fourteenth century BC.³⁶ Pausanias probably used the same source as Nikolaos of Damaskos when he (2.22.3) says "...no constraint came upon him [*Tantalos*] to flee from Sipylos, such as afterwards forced Pelops to run away when *Ilos the Phrygian* launched an army against him...". This war may possibly have reflected the truth.³⁷ It is possible that the rule

³⁵ Die Fragmente der griechischen Historiker = *FGrH* 90 F 10, lines 11-18. "... Τάνταλος ό Τμώλου, αφού το όρος ό Τμώλος εν Λυδίαι καλεϊται, πόλεμον έχων προς Ιλον τον Τρώα Φρυγών βασιλέα, ηττηθεις μάχηι εκείπει την χώραν μέλλων δε εις Πελοπόννησον εξοικίζεσθαι, αντος μεν υπο γήρωσ εν λυδίαι έμεινεν, τον υιον δε Πέλοπα συν στρατῶι έπεμψεν εις την γην. Ο δε ερηι αφίκετο <υπο> πολλῶι πλούτῶι την αδελφην Νιόβην αγων, όρμηθεις το τελευταίν εκ Σιπύλου, ταύτην μεν εδωκεν Αμφίονι τῶι Θηβαίῶι, αντος δε τής Πελοποννήσου ηλθεν εις Ηίσαν, ...". For the study concerning the emigration of Tantalos and his son Pelops during the Bronze Age, see Tulunay 1998.

³⁶ According to Eusebios (79 F 51b, *Phrygas rexit Tantalos, qui prius Maeones vocabantur*), Tantalos ruled Phrygians, which was previously called as Maeonians, around 1360 BC. Eusebios (83 F 53b-f) also mentions that having fled from Asia Minor, Pelops of Peloponnesos ruled in Olympia in Peloponnesos around 1318-7 BC. Since Tantalos was an old man, mentioned above by Nikolaos of Damaskos, this would possibly make the date of the flight of Pelops from Asia Minor as the last quarter of the 14th century BC.

³⁷ As also mentioned by Eusebios, it appears that Tantalos ruled in Phrygia and was possibly at odds with Ilos the Trojan, the king of Phrygians. Some evidence may also possibly imply that there happened to be a power-struggle over the control on regions between the Hermos river and the surroundings of Troy. Strabon (12.8.21) thinks that "*Aiskhylos, in his Niobe, confounds things that are different; for example, Niobe says that she will be mindful of the house of Tantalos, those who have an altar of their paternal Zeus on the Idaean hill* [Aiskhylos, fr. 162.2 (Nauck 1964)]; and again, *Sipylos in the Idaean land* [Aiskhylos, fr. 163 (Nauck 1964)]; and *Tantalos says, I sow furrows that extend a ten days' journey, Berekyntian land, where is the site of Adrasteia, and where both Mount Ida and the whole of the Erekhtheian plain resound with the bleatings and*

of Tantalos, the king of Mount Siplyos region, had been weakened due to the above-mentioned natural causes such as earthquake and became open to a foreign invasion by Ilos the Trojan.

It seems that Ilos is of the Trojan pedigree, who is thought to have lived in the second half of the fourteenth century BC, so contemporary with Tantalos. Ilos may have been a Phrygian, as Strabon (12.8.3-4) mentions that coming from Thrace, the Phrygians (we do not know which tribe of them) had managed to take control of Troy and of the country near it before the Trojan War.³⁸ Ilos' Phrygian connection is also brought forward by Apollodoros.³⁹

bellowings of flocks [Aiskhylos, fr. 158.2 (Nauck 1964)]". It is possible that Aiskhylos did not confuse the house of Tantalos, as he probably knew that Tantalos and his kinsmen's influence extended in an area as far as the Berekyntian land around Mount Ida. Tantalos may have held influence over Lesbos as well. Stephanos of Byzantion recorded that there was a Mount Tantalos in Lesbos. Pelops on his way to Peloponnesos is said to have stopped on the island of Lesbos. A certain Killos, born around Lesbos was Pelops' charioteer in his last days. Pelops lamented bitterly over his death and honoured him with funeral rites, including his cremation, and a mound for his tomb was built up. This place became sacred and in the neighbourhood, the temple of Apollon was attributed to his name and a city, named Killa, was established. "...γενομένω δε αντῶ περι Λέσβου, Κίλλος ὁ ηνίοχος τελευτᾷ τὸν βίον· ὃς καὶ καθ' ὑπνον ἐπιστάς τῷ Πέλοπι σφόδρα ὀδνηρῶς ἐπ' αὐτῷ ἔχοντι, ἀπωδύρετό τε τὴν αὐτοῦ ἀπώλειαν, καὶ περι κηδείας ἡξίον διόπερ ἄναστας, ἐξερυπάοου τὸ εἶδωλον διὰ πυρός· εἶθ' οὕτως ἔθαψε τὴν τέφραν, ἐφρανώς τοῦ κίλλου· ἥριον ἐπ' αὐτῷ ἐγείρας, καὶ πρὸς τῷ ἥριῳ αὐτοῦ ἐδείματο ἴερον, κίλλαϊον Ἀπολλωνος προσαγορεύσας, διὰ τὸ αἰφνιδίως τὸν κίλλον ἀποθανῖν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πόλιν κτίσας, κίλλαν κέκληκεν...". Theopompos (IV B.C), *FHG* I.frag., 339. What we additionally learn from Strabon (13.1.62-63) is the following; the cities of Khrysa and Killa had lied in the territory of Adramyttion and in Strabon's day, there was still a place near Thebai called Killa and in this city there was a temple of the Killiaian Apollon. According to Daës of Kolonai, the temple of the Killiaian Apollon was first founded in Kolonai (a city around Baba Bay) by the Dark Age Aiolian colonists who sailed from Greece. There was a tomb of Killos in the neighborhood of the temple of the Killiaian Apollo near Adramyttion Thebai and he is said to have been the charioteer of Pelops and to have ruled over this region, that is around the Mount Ida and the Plain of Thebai including the modern city of Edremit in Mysia.

³⁸ Strabon (12.8.7) states that some of the historians call the Trojans Phrygians; in this case Phrygians seems to have come to Troy before the Trojan War as contrary to some ancient authors. On this issue, Strabon (14.5.29) makes the following comments: "*Xanthos the Lydian says that it was after the Trojan War that the Phrygians came from Europe and the left-hand side of the Pontos, and that Skamandros led them from the Berekyntes and Askania, but Apollodoros adds to this the statement that Homeros refers to this Askania that is mentioned by Xanthos: And Phorkys and godlike Askanius led the Phrygians from afar, from Askania. However, if this is so, the migration must have taken place later than the Trojan War, whereas the allied force mentioned by the poet (Homeros) came from the opposite mainland, from the Berekyntes and Askania. Who, then, were the Phrygians, who were then encamped along the banks of the*

The problem with regard to both Nikolaos' and Pausanias' (2.22.3) above quoted texts is that if a Phrygian king named Ilos defeated Tantalos and his son, Pelops, this would contradict with other important sources which call the Tantalidai Phrygian as well. This is because of the fact that if one accepted that Tantalidai were Phrygian, it would be difficult to explain that they were defeated by another king of the Phrygians. Herodotos calls Pelops as "*Pelops the Phrygian*".⁴⁰ In Sophokles' (496-406 BC) *Ajax* (1290), Teuker is made to say that "*Are you not aware of the fact that your*

Sangarios, when Priamos says, for I too, being an ally, was numbered among these? And how could Priamos have sent for Phrygians from the Berekyntes, with whom he had no compact, and yet leave uninvited those who lived on his borders and to whom he had formerly been ally?" Yet Strabon (10.3.22) states that some ancient writers "*use the term Phrygia for the Troas because, after Troy was sacked, the Phrygians whose territory bordered on the Troas, got the mastery over it.*" It appears that Phrygians had already settled along the banks of Sangarios during the Trojan War. How come if these Phrygians were the allies of Trojans and defeated at the war, they managed to occupy the Troas after the war. It should be taken into account that, as shall be explained below, the term "Phrygian" is a general term invented in a later period and so there were various Phrygian tribes entered into Asia Minor at different times. Eusebios (83 F 53 b-i) reports that a certain Mida ruled in Phrygia in around 1310/9 BC. This Mida is accepted as the first Midas of Phrygia, which would imply that Phrygians had already started to rule in Asia Minor in the second half of 14th century BC. For the sources, see Bossert 1941, 159.

³⁹ This Ilos was not the son of Dardanos, who died childless, but was the son of Tros. Apollodoros, B.3.12.2. In fact Troy is considered to be a Phrygian city (Apollodoros, 8.3.12.2-3); for this Ilos the second went to Phrygia finding games held there by the king. As a prize for having been victorious in wrestling, the king gave him a cow and bade him find a city wherever the animal should lie down. When she was come to the hill of the Phrygian Ate, she lay down; there Ilos the second built a city and called it Ilion (Troy). According to Parian Marble, this occurred in a period right before 1326 B.C. See Bickerman 1968, 87-89. This legend of the foundation of Ilion by Ilos is repeated by Tzetzes, *Scholiast on Lykophron*, 29. Homeros (*Ilias* 20.215 ff.) tells us that the foundation of Dardania on Mount Ida preceded the foundation of Ilion in the plain. Apollodoros (8.3.12.3) also states that this Ilos begat Laomedon and "*...according to some his [Laedomon's] wife was Placia, daughter of Otreos...*" Otreos was a chief of Phrygia, who reigned all over Phrygia rich in fortresses. *Homerou Hymnoi*, 5.110, 5.145 [To Aphrodite]. He encamped along the banks of Sangarios and assisted by Priamos in an invasion of the Amazons. Homeros, *Ilias*, 3.180 ff. During the reign of Priamos, the Phrygians were living by the waters of Sangarios (Homeros, *Ilias*, 16.712) and they were Trojan allies and were led by Ascanios the Third. Another leader of the Phrygians was Asius the first who served in the same company as Helenos the first and Deiphobos the first; and Phorkys the first was also counted as a leader of the Phrygians during the Trojan War. Homeros, *Ilias*, 2.860; 10.431; Apollodoros, E.3.34. Apollodoros (E.3.7) also mentions Phrygian prisoner taken by Odysseos. Pindaros (*Nemean Odes*, 3.55) mentions Lykians, Phrygians and Dardanians in the war. Strabon (12.3.24) states that "*the Amazons would not fight on Priamos' side because of the fact that he had fought against them as an ally of the Phrygians, against the Amazons...*". Thus many Phrygians are reported to have defended Troy against the Akhaian invaders led by Agamemnon.

⁴⁰ Herodotos, 7.8C.1; 7.11.4.

father's father Pelops long ago was a barbarian, a Phrygian?" In another play of Sophokles, Niobe, the daughter of Tantalos is given the role of a Phrygian, who had had a connection with Mount Sipylos, the legendary seat of Tantalos, father of Pelops.⁴¹ In Euripides' *Orestes* (1435, 1500) and in *Bakkhylides' Odes* (8,125), Orestes is clearly called as "*Phrygian Orestes*" from the old hearth of Pelops. Pherekydes of Athens, a fifth century Athenian writer, states that Sipylos was a Phrygian polis.⁴² On the other hand, not only the Tantalidai but also the Trojans during the Trojan War are mentioned as Phrygians in the tragic plays of Athens. Throughout Euripides's plays, Ilion (Troy) is made Phrygians' capital in Phrygian territory and the Trojan War was presented between Hellas and the Phrygians.⁴³

Thus the Trojan may really have been from a Phrygian origin, as explained above (notes 38 and 39). However, it should also be taken into consideration that in geographical terms 'Phrygia' or 'Lydia' and in race 'Phrygians' or 'Lydians' appear to have been used as a general term by later authors to denote the race and the region of barbarians from Asia Minor.⁴⁴ According to Strabon (12.8.7), the reason why the tragic writers call Trojans as Phrygians derives from Homeros. Homeros held the allies of Trojans

⁴¹ *Antigone*, 823-4.

⁴² *FGrH* 3 F 76. According to Strabon (12.8.1-2), "*One part of Phrygia is called Greater Phrygia, the part over which Midas reigned, a part of which was occupied by the Galatians, whereas the other is called Lesser Phrygia, that on the Hellespontos and round Olympos, I mean Phrygia Epiktetos, as it is called. [2] But the boundaries of these parts have been so confused with one another, as I have often said, that it is uncertain even as to the country round Mount Sipylos, which the ancients called Phrygia, whether it was a part of Greater Phrygia or of Lesser Phrygia, where lived, they say, the 'Phrygian' Tantalos and Pelops and Niobe.*" Pausanias (8.24.11), on the other hand, states that Meandros was flowing through the land of Phrygians.

⁴³ Euripides, *Orestes*, 1380, 1480, 1515; *Iphigenia He En Aulisi*, lines 85; 660, 680; 970; 1195; 1280, 1290, 1475; 1510; 1520; *Troiades*, 7, 18, 20, 60, 390, 430, 531, 567, 574, 709; 715, 748, 920; 925-928; 970, 990, 994, 1071, 1287; For Troy as *Phrugōn polis* and the Trojans as Phrygians and sometimes barbarians also see *Hekabe*, 4; 328 ff, 345, 734, 775, 820; *Andromakhe*, 194, 291, 363, 455, 1040; *Bakkhai*, 55. Pergamos is also made a Phrygian town, which is taken by the son of Atreos, see *Iphigenia He En Aulisi*, 773.

⁴⁴ The Tantalidai were also connected to the land of Lydia and actually as mentioned above, had had connections with the legendary dynasty of Lydia. Pausanias (5.1.6; 13.7) prefers to call Pelops the Lydian who crossed over from Asia. Pindaros (*Olympian Odes*, 1.20) also mentions him as "*Lydian Pelops*". However, despite the Lydian connection, ancient writers like Herodotos and Nikolaos of Damaskos do not count them among the three dynasties of Lydia. It is also claimed that Tantalos was a Hittite prince, Tua-ti, the son of king Mutallu, who reigned ca.1300 B.C. Poisson 1925, 75-94.

from the Asian mainland, including Karians and Lykians in the same category and called all of them as Trojans, just as he called all the Greeks in this war under a single name, Akhaians or Dananeans. Therefore, as also accepted by modern authors,⁴⁵ it appears that from a racial point of view, later Greek tragic writers similarly preferred to call the people from the Asia Minor, either they were Trojans or Lykians, as Phrygians in a sense that they wished to emphasize their non-Greekness as barbarians and this identification of Trojans as Phrygians was made in a later period to barbarize them.

Although it is difficult to determine the nature of their actual race or origin, Phrygian or Lydian-Barbarian-Asia Minor connection of Tantalidai is additionally confirmed by other sources. While quoting some of Xerxes' speeches before he took the expedition against Athens ca. 480 BC, Herodotos makes Xerxes speak that "I should tehereby discover what that great risk is which I run in marching against these men- men whom Pelops the Phrygian, a vassal of my forefathers, sundued so utterly, that to this day both the land, and the people who dwell therein, alike bear the name of their conqueror!".⁴⁶ What one can relevantly infer from this passage of Herodotos is that having migrated from Asia, which the Persians considered as their own as told by Herodotos at the beginning of his *Historiai*, Pelops the Phrygian (barbarian) conquered the Greek Mainland. If Pelops had managed this as a vassal of his ancestors, Xerxes proudly speaks that he himself could have fairly succeeded in invading Greece. Thukydidēs informs us that, according to the account given by those Peloponnesians who have been the recipients of the most credible tradition, having arrived among a needy population from *Asia with vast wealth*, Pelops acquired such a power that, though he was stranger,⁴⁷ the country, Peloponnesos,

⁴⁵ Hall 1989, 38-39; Burnyeat and *et al.* 1994, 104-106. Hall sates (38-39) that Homeros did not recognize this and the first step of naming the Trojans as Phrygians was first seen in one of Alkaios' fragment (fr. 42.15), but Phrygianization of Troy took place in the 5th century BC and Aiskhylos (Aiskhylos, fr. 446) himself was responsible for this.

⁴⁶ Herodotos, 7.11.4.

⁴⁷ The Athenian orator Isokrates (*Helen*, 10.67; *Panathenaikos*, 12.79) clearly states that just as Danaos, an exile from Egypt, occupied Argos, Kadmos of Sidon became king of Thebai and the Karians colonized the islands in former times, Pelops, the son of Tantalos, was one of these "*barbarians*", who became master of all the Peloponnesos. Platon (*Menexenos*, 245d) similarly states that Pelops or Kadmos, or Aigyptos or Danaos, and numerous others of the kind are naturally "*barbarians*", though nominally Greeks; but his people are pure Greeks and not a barbarian blend.

was called after him.⁴⁸ Strabon (7.7.1) also expresses his view that “*Yet one might say that in the ancient times the whole of Greece could be said to have been a settlement of barbarians, if one reasons from the traditions themselves: Pelops brought over peoples from Phrygia [Asia Minor] to the Peloponnesos that received its name from him; and Danaos from Egypt; whereas the Dryopes, the Kaucones, the Pelasgi, the Leleges, and other such peoples, apportioned among themselves the parts that are inside the isthmus and also the parts outside, for Attika was once held by the Thracians who came with Eumolpos, Daulis in Phokis by Tereos, Kadmeia by the Phoenikians who came with Kadmos, and Boiotia itself by the Aones and Temmikes and Hyantes.*” The Roman historian Tacitus points out that “*The resources of the Lydians were yet further augmented by the immigration of nations into that part of Greece [Peloponnesus] which afterwards took its name from Pelops.*”⁴⁹

All these sources point out that there is a strong tradition which calls Tantalos and Pelops as Phrygian or in a few sources Lydian (barbarian), originally from Asia Minor.⁵⁰ It appears that Pelops was forced to withdraw when Ilos the Trojan launched an army against him. Pelops with his large army and great wealth emigrated to Greece and wanted to participate in ruling Pisa by marrying the daughter of Oinomaos, the king of this city. Contrary to a few mythical aspects of some other traditions,⁵¹ Nikolaos of

⁴⁸ Thukydides, 1.9.2.

⁴⁹ *Annales*, 4.55.

⁵⁰ Even a scholiast in Euripides’ *Orestes* (990) localizes the horse race between Pelops and Oinomaos, the king of Pisa, in Lesbos, which must have occurred in Olympia as shall be explained below.

⁵¹ In stories told by some ancient writers the king Oinomaos was very much in love with his own daughter Hippodamia. He devised a race system in order to get rid of his daughter’s suitors. None of the suitors had been able to win this race, so they were killed. However, Pelops, with the cunning help of Myrtilos, the charioteer of Oinomaos, who because expected to rule over half of the kingdom or because, as some say, he was himself in love with Princess Hippodamia, won the race in which Oinomaos was killed. After the race, Pelops refused to give Myrtilos his promised reward, Hippodamia and killed him by casting into the sea. In these traditions, Pelops is not attributed with any godly nature apart from the fact that Poseidon gave him a winged chariot whose axles were not wet even when it ran through the sea and by this chariot he won the race against Oinomaos. For other sources on the subject see Pindaros, *Olympian Odes*, 1.25 ff, 55, 70, 114 ff; Sophokles, *Elektra*, 504; Euripides, *Iphigenia He En Taurois*, 1; Diodoros, 4.9.1; Apollonios of Rhodes, *Argonautika*, 1.752; Strabon, 7.7.1; Plutarkhos, *Moralia* (Greek and Roman Parallel Stories), 33; Pausanias, 2.5.7, 2.6.5, 2.15.1, 2.26.2, 2.30.8; 5.1.6 ff; 5.13.4;

Damaskos (*FGrH* 90 F 10, 17-38) tells the story of Pelops's migration quite reasonably:

When Pelops came to Pisa with his large army, Oinomaos sent Myrtilos to him to find his intention. The king suspected that Pelops came to marry his daughter. Bu Pelops told Myrtilos that he came to settle in the land. Although Myrtilos knew that this would be a hard task, since he was jealous of Oinomaos, he offered his services to Pelops if he would promise that he, Myrtilos, would receive Hippodamia as his wife. Pelops promised it. Myrtilos returned to Oinomaos, and told him the plans of Pelops. The king assembled his army, put on his armour, and advanced to derive Pelops away. Pelops accepted the challenge, and engaged in the battle. As soon as the fight began, Myrtilos, who was fighting next to Oinomaos, hit the king with his sword, and went over to Pelops. When the men of Oinomaos saw their king to fall, they fled. Pelops entered Pisa without any resistance, and took over the kingdom of Oinomaos. Later when Pelops wanted to marry Hippodamia, to make her grateful for avenging her father's death, he drowned Myrtilos in the sea.

As quoted above, Thukydides also confirms Nikolaos of Damaskos that Pelops carried with him a vast wealth to a needy country, which helped to attract people to his side and so he met a great success. It, on the other hand, appears that before taking Pisa,⁵² Pelops first landed in Boiotia. Strabon (8.4.4) mentions that "... *Pelops, after he had given his sister Niobe in marriage to Amphion, founded Leuktron, Kharadra, and Thalami now called Boeoti, bringing with him certain colonists from Boiotia.*" As mentioned above, Nikolaos of Damaskos agrees with Strabon as to the marriage of Niobe with Amphion.⁵³ The couple were blessed with many children - six sons and six daughters (or in other accounts as many as 10 of each).⁵⁴ It is possible that owing to the marriage relation with Thebai

6.22.8; Apollodoros, E.1.2; 2.2-5; 2.9-10; Apollodoros, B.2.4.4-6, 2.5.1, 3.5.5, 3.12.7, 3.15.7; Scholiast in Pindaros, *Nemean Odes*, 10.114; Ovidius, *Metamorphosus*, 6.404; Hyginus, *Fabulae*, 14, 82-85; Nonnus, *Dionysiaca*, 18.27.

⁵² As a city in the middle portion of the province of Elis, in the northwestern Peloponnesos, Pisa itself was situated north of the Alphaios, on whose banks funeral games were held in honour of Pelops, at a very short distance east of Olympia, and, in consequence of its proximity to the latter place, was frequently identified by the poets with it.

⁵³ This is also testified by Apollodoros (B.3.5.5-6) that his sister had married to Amphion from Thebai, but he reports that "...*Niobe herself quitted Thebai and went to her father Tantalos at Sipylos...*" This gives the implication that this marriage had happened at the time of Tantalos and Tantalos had had contact with the Greek Mainland through this marriage relation.

⁵⁴ Aelian, *Varia Historia*, 12.36.

in Boiotia, Pelops was invited to take refuge with Thebians and gradually kept on strengthening his position in these territories. Later on some people from Boiotia⁵⁵ and Akhaia⁵⁶ as well joined in his forces and as a result of this he seems to have managed to take over the rule in Pisa.

According to traditions, the kingdom of Pelops was a flourishing one and when he held the games in Olympia he surpassed in splendour all of his predecessors. Pelops is said to have been the strongest of the kings in Peloponnesos, in part because of his wealth, but also because he gave many daughters in marriage to men of power and rank, and appointed many of his sons among the cities as rulers.⁵⁷ Yet above all the descendants of Pelops infiltrated, through marriage, the royal house of Mykenai and eventually took power in the city. The supposed son of Pelops, Atreos became king of Mykenai and appears to have continued to rule an extensive kingdom during the first half of the 13th century BC until his son Agamemnon succeeded to the throne.⁵⁸

⁵⁵ It is also seen that during the Dark Age Aiolian Colonisation a large number of people from Boiotia would join the colonists. For the ancient and modern sources on the subject, see Demir 2001, 125-127.

⁵⁶ Strabon (8.5.5) states that “*For instance, they say that the Akhaians of Phthiotis came down with Pelops into the Peloponnesos, took up their abode in Lakonia, and so far excelled in bravery that the Peloponnesos, which now for many ages had been called Argos, came to be called Akhaian Argos, and the name was applied not only in a general way to the Peloponnesos...*”

⁵⁷ Plutarkhos, *Theseos*, 3.1.

⁵⁸ According to traditions, Mykenai was first ruled by its founder Perseos the first. In a later period, the throne of Mykenai, instead of being in possession of the Perseidai, came gradually under the rule of the Pelopidai (descendants of Pelops), for Sthenelos the third (Perseos’s son) married Pelops’ daughter Nikippe, and when he seized Mykenai he also entrusted to Atreos and Thyestes the city of Midia, which is northeast of Argos. Sthenelos the third was succeeded by Eurystheos. When Eurystheos left Mykenai in order to attack the Heraklides, he committed the government to Atreos, and after Eurystheos’ death the Mykenaians received, not surprisingly, an oracle which bade them choose one among the Pelopidai for their king. In the matter of ruling Mykenai, Atreos was challenged by his own brother Thyestes. Atreos lost the throne of Mykenai when his wife betrayed him with Thyestes. However, Zeus sent Hermes to instruct Atreos to make a new agreement with Thyestes by which Atreos should be king if the sun should go backwards. When Thyestes agreed to this impossibility, the sun set in the east; for nothing is impossible to the gods (The whole story about the sun is just thought to have been a result of an eclipse; and since there is often an eclipse at hand they might like to refer to the one that took place in 1281 BC, in which the sun is said to have appeared already darkened over the horizon.). So Atreos got the sign of the sun going backward and ousted his brother Thyestes from the kingdom of Mykenai. He murdered the children of Thyestes and served them up to him at a banquet. Thyestes’ son Aigisthos,

I assume it seems possible to bring forward the striking parallels between these Greek legends about Pelops and his flight and the Hittite texts concerning the political developments in Western Anatolian Countries during the relevant periods. The flight of Pelops from Mount Siplyos resembles that of Uhhaziti from Apasa (Ephesos) during the reign of Mursili II (1321-1295 BC). In Detailed Annals of Mursili II (*KUB XIV 15 I, 23-26*), a passage records that the kingdom of Arzawa, ruled by Uhhaziti and the city of Millawanda, now identified as Miletos (this city could have been part of Ahhiyawa) sided with Ahhiyawa in a rebellious collaboration against the Hittites.⁵⁹ As probably the part of the Arzawan Confederacy, the Seha River Land also appears to have collaborated with Uhhaziti against the Hittites.⁶⁰ It appears that Mursili II succeeded in suppressing this rebellion and Uhhaziti did not offer any resistance against him. He fled across the sea “to the islands” and took refuge in Ahhiyawa and after the death of Uhhaziti “in the sea”, Mursili II returned.⁶¹ When the equation of Ahhiyawa-Mykenaians Greeks (Homeros’ Akhaiwoi) is

who was not involved in the mass murder, killed Atreos and restored the kingdom to Thyestes. Atreos was buried in Mykenai, along with the treasures that he and his children stored in underground chambers. Thyestes was driven away by Agamemnon and Menelaos who had escaped Thyestes’ wrath and came back later when they were grown. With the help of Tyndaros, king of Sparta, they expelled Thyestes, as each had married a daughter of Tyndaros (Agamemnon = Klytemnestra; Menelaos = Helen). Agamemnon became king of Mykenai; Menelaos, that of Sparta. Agamemnon became the leader of the Greek forces in the war against the Trojans. For the ancient sources on this subject, see Euripides, *Iphigenia He En Taurois*, 3; *Orestes*, 11; Herodotos, 1.67; 4.103; 7.159; Thukydidēs, 1.9.2-3; Strabon, 1.2.15; Pausanias, 2.4.2, 2.15.4, 2.16.3-6, 2.18.1-2, 2.22.3; 2.29.4; 5.8.2; 6.20.7; 7.24.2; 9.40.11; Apollodoros, *Epitome*. passim; Apollodoros, B.2.4.4-6, 5.3; 3.2.1; Cicero, *De Natura Deorum*, 3.27.68; Ovidius, *Artis Amatoriae*, 1.327; Ovidius, *Tristia*, 2.391; Hyginus, *Fabulae*, 85-88, 258; Statius, *Thebais*, 4.306.

⁵⁹ For translation, see Sommer 1932, 309; Bryce 1989b, 299. Bryce (1989b, 302) points out that a fragmentary text (Keilschrifturkunden aus Boghazköy = *KUB XXXI 29*, line 6) indicates that Ahhiyawa had land on the Anatolian mainland. In a letter from a Hittite king to the king of Ahhiyawa, dated to the reign of Arnuwanda I/II, there are references to the islands belonged to the king of Ahhiyawa (*KUB XXVI 91*, obverse, lines 5’-7’). For translation see Sommer 1932, 268.

⁶⁰ In extracts from the Treaty of Mursili II with Manapa-Tarhunda (*KUB XIX.5: 3-4*, translated in Garstang-Gurney 1959, 93-94), King of the Seha River land with Appawiya, Manapa-Tarhunda who himself restored to his throne after a struggle with his older brothers, is recorded to have supported Uhhaziti, the King of Arzawa and fought against Mursili II.

⁶¹ Hawkins 1998, 14.

accepted,⁶² it is natural that as a powerful and equal seafaring state, Mykenaian Greeks had taken an active step in political, military as well as in commercial terms⁶³ and involved on the western coast of Asia Minor.

⁶² The identification of Ahhiyawa, whom the Hittites were in contact from the early fourteenth to the late thirteenth century, with Mykenaian Greeks is one of the longest running controversies among scholars. By basing his arguments on the resemblances of names between the Akhaiaans and the Ahhiyawans, Forrer (1924a, 1-22; 1924b, 113-118) is the first to take Ahhiyawa to denote the Mykenaian Greek empire of the 14th and 13th centuries BC, with its capital at Mykenai and its eastern outpost in the south of Anatolia. His suggestions, which were also supported by some other scholars, met with a determined opposition from Sommer (1932), who claimed that the equation of the names is a philological impossibility and the Hittite texts does not actually indicate that Ahhiyawa is outside Anatolia. Ahhiyawa he regarded as an Anatolian state, having nothing to do with Akhaia or with the Mykenaiaans. Also see Sommers' later discussion 1937, 169-297; Steiner 1964, 365-392; Hooker 1976, 128-131. Other candidates including Thrace and southern shore of Propontis has also been put forward. Macqueen 1968, 169-185; 1986, 163 n.31; Mellaart 1968, 187-202; Hoddinott 1981, Chapter 3. In a recent study by Mountjoy (1998), Rhodos (which had been proposed previously by Page 1959, Chapter 1) and the surrounding islands are suggested, though he does not dismiss the possibility of the mainland Greece. The Ahhiyawa must be either the whole or some part of Mykenaian territory, that is, referring to the land of Mykenaiaans. This has over the years been strongly and persuasively argued. Stubbings 1951, 110 ff; Webster 1958, 10; Garstang-Gurney 1959, 95-97, 111-113; Huxley 1960, 15 ff; Gurney 1961, 46 ff; Desborough 1964, 218 ff; Houwink ten Cate 1973, 161; Güterboch 1983, 133-138; 1984, 114-122; 1986, 33-44; Wood 1985, 69-209; Schachermeyr 1986; Bryce 1989a, 1-21; Cline 1994, 69; Hawkins 1998, 30-31. One should admit that the evidence is at present insufficient to offer a definite proof for either case of the Ahhiyawa/Mykenaian equation. So in this case, one is obliged to follow his own pattern and reinterpret the narrative accordingly and in a way that it would make sense. In the discussions below, although it could not be accepted on a certain basis, it will be considered that Ahhiyawa of the Hittite texts between 15th and 13th centuries BC is a reference to the mainland or homeland of Mykenaian Greeks and though it is possible that any of the mainland cities could have been pre-eminent in the fourteenth and thirteenth centuries BC, it is likely that Mykenai or Argos in Peloponnesos was the seat of a king whom Hittite diplomatic texts called as "Great King", who can only be a ruler on the rank of Atrios or Agamemnon. In other words, the arguments of the scholars who, in view of the combination of documentary and archaeological evidence, propose that Ahhiyawa was a Mykenaian Greek kingdom, equal in rank to the Great King of Hatti and, by implication, to those of Egypt and Babylonia shall be followed in this paper.

⁶³ Not only the textual evidence but also the archaeological evidence clearly demonstrates that there were well-established connections between the Aegean and Western Anatolia. On the Anatolian coast the sites with the strongest Mykenaian contacts so far known are Troy, Menemen-Panazetepe, Klazomenai-Limantepe, Ephesos, Miletos with its cemetery at Değirmenetepe, Iasos, Müsgebi and in Lesbos are Thermi and Antissa. Stubbings 1951, 110 ff; Desborough, 1964, 158-165; French 1978, 165-170; Mee 1978, 121-156; Mellink 1983, 138-141; Cline 1994, 68-74; Mountjoy 1998, 33-67. It appears that in the cities of Southern Aioliis, including Pitane (Çandarlı), Elaia (Kazık Bağları), Myrina, Kyme, Phokaia, Larisa (Buruncuk), Menemen-Panazetepe, Smyrna (Bayraklı) as well as on the banks of Hermos, Mykenaian pottery and materials were found. Özgünel 1983, 697-743; 1987, 535-547; 1996. As far as the archaeological finds show, Menemen-Panazetepe appears to have played a significant role for the spread of Mykenaian

During the period of this general revolt in the west against Mursili II, the people of the dukedom of Tantalos may also have gone into conflict with the country of Trojans, possibly mentioned as Wilusa in the Hittite texts and the permanent allies of Hittites.⁶⁴ As a result of their defeat, Tantalidai decided to settle first in Boiotia and then in the district of Elis in Peloponnesos, where they were to establish their new dynasty, as told above, the Pelopidai, by conquering the whole of Peloponnesos and possibly head the new Ahhiyawan state.

activities in Southern Aiolis. A tomb group from Menemen-Panaztepe, acquired by Manisa Museum from an antiquities's dealer provides a good illustration of the hybrid nature (Mykenaian and Local Anatolian) of the Interface. Ersoy 1988, 55-82. The materials from other excavated tholos type-graves continue to accumulate and the number of these type of graves appears to be dominant. All of these put forward that there happened to be Mykenaian activity and trade, if not a colony ruled by a Mykenaian aristocratic class, in the area. The recent excavations are still carried out by Prof.Dr.Armağan Erkanal and awaits publication. Panaztepe appears to be strategically in a key position and at the centre from where the Mykenaian traders must have spread into other areas within and outside Southern Aiolis and have had a contact with the natives. It is not far from Smyrna and Mount Sipylus where Tantalos and his people are said to have lived. It is highly possible that there may be some other Mykenaian sites, including Gerenköy-Panayırtepe, Kumtepe or Sakaltepe, which has not been excavated yet. See Meric 1989, 199.

⁶⁴ It is possible to say that the country of Trojans was called Wilusa in Hittite texts. In a Hittite text, now believed to come from the time of Tudhaliya I/II (ca.1390-1370 BC, discussed in Garstang-Gurney 1959, 105-109), a victory of this king over "Land of Assuwa" is recorded and 22 enemy countries that seem to have made up the Land of Assuwa are also listed in a previous paragraph. The last two names in the alliance are recorded as Wilusiya and Tarusia. These two places are assumed to be the northernmost component of the Assuwan Confederacy. Although the relation of Wilusa to Wilusiya (which also could be combined with Ilios) and to Taruisa remains unclear, it is a striking coincidence that these two places appear together in roughly the same place where the legend of Troy takes place. It should also be noted that in Homeros' Ilias, Troy has two different names, Troy (frequently appears to mean the city) and Ilios (which is often the country like Wilusa). Therefore, the possibility that Troy was within the kingdom of Wilusa is accepted by some writers. Güterboch (1986, 41, 44) points out that, although a definite proof is not possible, the location of Wilusa in the Troas seems to be the most likely one and though could not be claimed with any certainty, the name Wilusa can be identified with Ilios when a number of morphological and phonetic changes are admitted. Also see Singer 1985, 187. In extracts from the Treaty of Muwatalli II with Alaksandus of Wilusa (ca.1280, translated in Garstang-Gurney, 1959, 102-103), it is recorded (17) that Wilusa was an Arzawan state like Arzawa, Mira and Hapalla. What we learn from the the content of Alexsandus treaty is that since the time of Labarnas in the 17th century, though Arzawa was in continous enmity towards the Hittites, Wilusa managed to remain as a seperate political entity from the western states in the south and an Arzawan states by racial affinity and remained loyal to the Hittites throughout the reigns of Tudhaliyas I and II, Suppiluliuma I, and Mursili II. See Güterboch 1986, 36-7 and Mellink 1986, 96-97.

If the dynasty of Pelopidai could be accepted as the new centre of Ahhiyawan state, having gained strength, they may later on have continued to intervene in the political affairs of Western Anatolia and even cause threat to both Hittites and Trojans by establishing strongholds in some territories over there. The evidence actually suggest that the king of Ahhiyawa (if they could be accepted as the Mainland Mykenaians, the Akhaian king could therefore just possibly be Agamemnon himself or his father Atreos) continued to hold its political influence among the western countries in Asia Minor. In the Tawagalawa Letter (*KUB XIV.3*), dated to the era of Muwatalli or Hattusili III (1264-1239 BC), Tawagalawa, the brother of the king of Ahhiyawa is clearly addressed as a Great King, Hittite King's Brother and His Equal.⁶⁵ This letter concerns Piyamaradu, an Arzawan prince and a Hittite renegade, who has been raiding the Hittite territory, that is, the Lukka Lands and other territories. The base of his operations was the neighbouring city of Millawanda or Milawata, ruled by the son-in-law of Piyamaradu, Atpa, clearly under the protection of Ahhiyawa. Though the word Ahhiyawa is never actually mentioned in the text, as an insurrectionist against the Hittites, Piyamaradu seems to have had the tacit support or connivance of the Ahhiyawan king.⁶⁶ According to the letter (I.61-2), when the Hittite king set out to enter into Millawanda, Piyamaradu "escaped by ship" probably to Ahhiyawa,⁶⁷ taking with himself 7,000 Hittite subjects (consisting of Hittite rebels and a large number of prisoners-of-war) from the Hittite king's vassal lands.⁶⁸ Hittite king's subsequent request for the return of his subjects was either refused or ignored by the Ahhiyawan king and by Atpa and it seems that Piyamaradu was not handed over to Hittites.⁶⁹ He left his household in Ahhiyawa and from there he continued to raid the Hittite king's vassal lands.⁷⁰

⁶⁵ Singer 1983, 209-210. For the translation of this letter see Bryce 1989b, 300.

⁶⁶ Singer (1983, 213-4) argues that Tawagalawa is also "probably stationed in Millawanda from where he operates in Lukka, in competition with the Hittite king. In other words, he appears to be "the highest representative of Ahhiyawan interests on Anatolian soil". He also concludes that the Hittites were fighting against Ahhiyawa and her partisans in Anatolia.

⁶⁷ Güterboch 1983, 137.

⁶⁸ Bryce 1985, 16.

⁶⁹ Bryce 1985, 16.

⁷⁰ Mountjoy 1998, 48.

Piyamaradu may actually have first begun to make raids into the Seha River Land. In Manapa-Tarhunda letter (*KUB XIX.5: 3-4*, translated in Garstang and Gurney, 1959, 95), a letter of protest written to the Hittite king and dated possibly to the reign of Muwatalli II, there also occur references to Piyamaradu, Atpa, Lazpa and Wilusa. According to this letter, Piyamaradu humiliates the vassal king of the Hittites, Manapa-Tarhunda, the ruler of Seha River Land, by appointing Atpa, the ruler of Millawanda (Miletos) over him and persuades all the men of Manapa-Tarhunda to side with him against the Hittite king. It is seen that Seha River Land would again rebel against the Hittites under the leadership of Tarhunaradu, who had nothing to do with the family of Manapa-Tarhunda, possibly a claimant to the throne and supported not only by Piyamaradu but also possibly by the direct involvement of the king of Ahhiyawa.⁷¹

In view of the Manapa-Tarhunda Letter, mentioned above, Piyamaradu attacked Lazpa as well. Arguing from the resemblances of names, it is assumed that the island of Lazpa, as mentioned so in the Hittite texts, could possibly be identified with Lesbos. Lazpa is first recorded in a Hittite text, dated ca.1330, corresponding to the reign of Mursili II. According to this text (*KUB V, 6*), when this king was very sick, an embassy was sent to Ahhiyawa and to Lazpa, which brought the god (=cult-idol?) of Ahhiyawa and Lazpa, among other items, to help heal the king.⁷² Although it is not clearly stated, Lazpa and Ahhiyawa appear to have been evaluated by the Hittites in the same diplomatic category, which might

⁷¹ In textual fragments (*KUB XXIII 13*), dated to the reign of Hattusili III (1264-1239 BC) or Tudhaliya IV (1239-1209 BC), the king of Ahhiyawa is mentioned in connection with the Seha River and Arzawa, it is recorded that “The land of the Seha River again transgressed.[The people of the Seha River land then said:] “His Majesty’s grandfather did not conquer [us] with the sword. [When] he conquered the Arzawa lands (the father of his majesty) [he did not conquer us] with the sword. We have [no obligation?] to him”. [So the Seha River land] made war. And the King of Ahhiyawa withdrew. [Now when he] withdrew, I, The Great King, advanced. [Then my enemies retreated into mountainous country:] I subdued the mountain peak Harana. Then 500 [teams of] horses I brought [back to Hattusas].” Translation and conjecture in square brackets following Sommer, 1932, 314-319. The word which is translated here as “withdrew”, could have several meanings, including “take refuge with” or “relied on”. Güterboch (1983, 138) suggests that “relied on” makes a comparatively more sense. Therefore, it appears that Tarhanaradu of the Seha River Land is relying on the support of the King of Ahhiyawa. Güterboch 1983, 137-138 and Singer 1983, 207-208.

⁷² For the translation of text, see Sommer 1932, 283 and Cline 1994, 122.

also imply a long-going political and cultural connection between these two places. If Lazpa is accepted as Lesbos, some Ahhiyawans may have previously lived in this island possibly from the second half of 14th century BC, as it is possible that Ahhiyawans may represent Achaians, mainly the Peloponnesian Greeks, settled on different parts of the Mykenaian world. With a great navy at their disposal, they may more actively have involved in the political affairs of Lesbos from this time onwards. As mentioned above, it appears that some islands off the western coast of Anatolia had belonged to Ahhiyawa (see above n.59). During Mursili II's suppression of revolts as discussed above, the people of Lesbos may have been forced to accept the rule of Hittites, but when the opportunity arose, they immediately inclined to ally with Piyamaradu. Therefore, it appears that in the early years of the 13th century, the island of Lesbos was again absorbed within the newly created kingdom of western Anatolian states, brought about by Piyamaradu and also supported by the new kingdom of Ahhiyawa under the new rule of the descendants of Pelops.

Having found a great support from the local population in the Seha River Land and in Lesbos, as seen from the Tawagalawa letter, Piyamaradu seems to have extended his raids to the north as far as Wilusa (the country of Trojans). In Manapa-Tarhunda letter, there is also a hint concerning an attack over Wilusa in which Piyamaradu may have taken part possibly by taking the support of Ahhiyawa (Akhaian forces, that is possibly the royal house of Pelops) in spite of the fact that there was a Hittite support for Wilusa, as guaranteed in Alaksandus treaty.⁷³ Moreover, in a uncertain restoration proposed by Sommer in his translation of the Tawagalawa letter it is suggested that at some stage prior to the events which are the main topic of the letter in the matter of Wilusa, Ahhiyawa king and the Hittite king had been at enmity with each other over Wilusa (probably contemporary with the activities of Piyamaradu in this region) and they

⁷³ Bryce (1985, 15) argues that by his open enmity against the Hittites, Piyamaradu paved the way to create a new kingdom of Western Anatolian States including the Seha River Land, Lazpa, Wilusa and perhaps even Mira. He also thinks that Piyamaradu first attacked against the Lukka Lands and then extended his activities to the north. However, he does not take into account the possibility that the Tawagalawa letter may post-date the Manapa-Tarhunda letter, which is more likely to be dated to either the era of Mursili II or Muwatalli II. It is also possible that during the reign of Hattusili III, Piyamaradu continued his raids into Lukka Lands in the south, much nearer the Hatti.

(presumably Hattusili III, lower chronology 1264-1239 BC, but the name of Ahhiyawa king is not known) now decided to settle this issue.⁷⁴

Actually these attacks coincide with the last phase of Troy VIh, which came to an end through a catastrophe, an earthquake, but the possibility of a hostile action around 1280 BC could not be ruled out.⁷⁵ If one accepts that Troy, within the kingdom of Wilusa, was destroyed as a result of a hostile action around ca.1280, one would wonder if this incident could be the basis of Homeric tale, as Homeros even remembers the name of the king of Wilusa (Alaksandus/Alexandros as another name of Paris called in ancient sources).⁷⁶ However, on the grounds of the traditional dating of this incident, generally dated to the second half and even the last quarter of the 13th century (1230-1180 BC),⁷⁷ Piyamaradu's attack on the part of Wilusa territory may possibly not be connected with the Trojan War, told by Homeros. Even if one accepts that Piyamaradu with the support of Ahhiyawa (Mykenaian Greeks) had destroyed Troy around 1280 BC, it appears that after the destruction, Troy recovered with the help of the Hittite troops.

To sum it up, despite some mythical aspects, it should not be dismissed that Tantalos and his son Pelops may have been real personalities, who had lived in a real geographic place, that is around Mount Sipylus with an influence over the territories in Southern Aiolis. If there really had been a war between a ruler of Troy and the Tantalidai, as a result of which the Tantalidai had to flee to Greece, it will not be odd to assume that as a head of the new Ahhiyawan state, the Pelopidai continued to involve in the political affairs of Western Anatolia against the Hittites and that from the pedigree of Tantalos, Agamemnon, now much more stronger, may have came back to Asia by leading the largest contingent in the confederate army in order take his family's revenge against the Trojans. This connection with Homeros' Trojan War is also reported by Pausanias as following

⁷⁴ Tawagalawa letter IV, 7. Güterboch (1984, 37) concludes that in this letter, the restoration of Wilusa should not be doubted.

⁷⁵ Korfman 1986, 25-26.

⁷⁶ Wood (1985, 207) makes this suggestion, but the date he gives for the attack of Akhaian troops is the late 1260's, much later than the destruction of Troy VIh around 1280 BC.

⁷⁷ Although Blegen (1963) ultimately placed it a generation or so earlier, Podzuweit (1982, 65-88) has recently suggested that it should be set a good deal later (ca.1230-1180 BC).

that “*when the war of the Greeks against Troy was prolonged, the sooth-sayers prophesied to them that they would not take the city until they had fetched the bow and arrows of Herakles and a bone of Pelops*”. The bone of Pelops was taken to Troy and afterwards shipwrecked.⁷⁸ As the third wave of Dark Age Aiolian colonists, it is seen that the descendants of Agamemnon, Kleos and Malaos prefers to settle in territories near Mount Sipylos where their ancestors Tantalos and Pelops are previously said to have resided.

Mysia and Troas

It is also plausible that Dark Age Aiolian colonists must have known about the regions, where they went to settle, due to their previous deeds in and around these lands during the Trojan War. Within this context, it should be taken into consideration that in a war between the Athenians and the Mytilenians of Lesbos which started possibly not later than 600 BC and broke out again during reign of Peisistratidai, the Athenians evidently developed a claim to Sigeon which was rooted in the myth of Trojan War. Herodotos (5.94.2) mentions that “*the Athenians argued that the Aiolians had no better right to the district of Troy than they temselves or the rest of the Hellenes who helped Menelaos to revenge the rape of Helen*”. Indeed it seems that the Mytilenians had based their own claim upon the myth of Trojan War: Strabon (13.1.38.1) states that Arkhaianax of Mytilene tok stones from Troy to build a wall and occupied Sigeon by claiming that he had a right that went back to the Trojan War. Diogenes Laertios (3 CE, *Philosophoi Biol*, 1.74.1) points out that they fought each other for the territory of Akhilles. There is a passage in Aiskhylos’ *Eumenides* (395 ff) which shows that the Athenians were still claiming their right to Sigeon in the middle of the 5th century at the time of Athenian Empire, when it remained fashionable to find mythical excuses to occupy the land of others. When Athena first enters the scene to settle the dispute between Orestes and the Erinyes by referring it to the Athenian jury, she says :

⁷⁸ Pausanias, 5.13.4-6. There are also some Latin sources in which Pelops’ descendants are connected with the war against the Trojans which is included in Phrygia. See Catullus, *Carmina*, 64.305 and Vergilius, *Aeneis*, 2.145.

From afar I heard the call of a summons, even from the Skamandros, while I was taking possession of the land, which the leaders and chieftains of the Akhaians assuredly assigned to me, as a goodly portion of the spoil their spears had won, to be mine utterly and forever, a choice gift unto Theseos' sons.

In Homeros an Athenian called Menestheos is said to have fought at Troy.⁷⁹ According to a tradition that is later than Homeros, but was well established before the time of Aiskhylos, Demophon and Akamas, the sons of the great legendary Athenian hero, Theseos, took part in the campaign. As a result of this, the Akhaians, after they had utterly destroyed Troy, are said to have been granted some land in the Troas. So, the universal recognition of Athena's rights in the Troas, and therefore those of Athens, is said to go back to the Trojan war. In the passage, 'γην καταΦθαντουμεν' literally means "taking to myself by first occupancy." As is implied in the play Athena⁸⁰ had first occupied it after the Trojan war and had been living there and holding it as a possession of the Athenians until the presentation of the play around the middle of the fifth century.

Given these facts, all these sources look for a link with Troy to claim the right for the territory of Sigeon. It is implied that not only the Athenians, but also all the other city states who had helped in the destruction of Troy may easily have made a claim on this territory. However, these sources are later than the establishment of the settlements. In the case of the foundation of colonies, such myths evolve as the development of the city goes on so that the Trojan war link may have been invented or developed after the foundation of these colonies. Despite this, the descendants of Agamemnon possibly thought that they could have put forward their alleged ancestral claim on the colonized territory more firmly than the other Greeks or the natives on account of their comparatively more effort and the consequent victory in the Trojan war. The same argument could be made with regard to the earlier activities of Agamemnon and his forces, mainly consisted of Akhaians from Peloponnesos, during the Trojan War, in the regions where his descendants in a later period set out to settle as Dark Age Aiolian colonists.

⁷⁹ *Ilias*, 2.552; 4.327; 12.331; 12.373; 13.195; 13.690; 15.331.

⁸⁰ There was a temple of Athena in Sigeon as indicated by Herodotos (5.94-95).

Akhaians (the general name used by Homeros for the Greeks) were more widely distributed and formed the greater part of the forces of Agamemnon in the Trojan War. It is seen that Agamemnon and his army not knowing the course to steer for Troy, they put in to Mysia and plundered the Meian plain, supposing it to be Troy. Yet Telephos, the king of the Mysians, and seeing the country pillaged, he armed the Mysians, chased the Greeks in a crowd to the ships, and killed many, among them Thersandros, the king of Thebes, who had made a stand. Meanwhile, Akhilles managed to wound Telephos.⁸¹ Thukydides (1.11.1) states that when the confederation army had problems with supplies, they turned to the agriculture of Khersonesos and piracy in the surrounding territories. So, during the long period of Trojan war, Greeks appear to have lingered around the waters of Troas. During this period, Agamemnon's forces under the command of Akhilles, son of Thetis and Peleos, whose wedding eventually led to the Trojan War, raided Lesbos and Phokaia, then Kolophon, and Smyrna, and Klazomenai, and Kyme; and afterwards Aegialos and Tenos, the so-called Hundred Cities; then, in order, Adramytion and Side; then Endion, and Linaeon, and Kolonos. He also took Hypoplakian Thebai and Lyrnessos, and further Antandros, and many other cities.⁸² Near the bay of Lekton, there were the sacrificing places (sanctuaries) of twelve gods established by Agamemnon.⁸³ The islands of Lemnos, Tenedos and Lesbos also seem to have been visited by the forces of Agamemnon, on which some Mainland Greeks (Akhaians- possibly Ahhiyawans) had possibly settled in a an earlier period, as explained in the first section.⁸⁴

⁸¹ Pausanias, 1.4.6; 8.45.7. Pausanias (9.5.14) also states that Thersandros “*had shown himself the bravest Greek at the battle; his tomb, the stone in the open part of the market-place, is in the city Elaia on the way to the plain of the Kaikos, and the natives say that they sacrifice to him as to a hero.*” For the war also see Apollodoros, E 3.17. The war in Mysia is narrated in more detail by Philostratos, *Heroikos*, 3.28-36 and Dictys Cretensis, *Bellum Troianum*, 2.1-7. Philostratos (*Heroikos*, 35) says that the wounded were washed in the waters of the hot Ionian springs, which the people of Smyrna called the springs of Agamemnon.

⁸² Homeros, *Ilias*, 9.129-130, 9.271, 9.664; 20.92; *Cf. Odysseia*, 4.342; 17.133; for details especially see Apollodoros, E.3.32-3.

⁸³ Strabon, 13.1.49. Pausanias (1.35.4; 8.12.9) mentions that the Aiolians had settled in Ilion, possibly after the war.

⁸⁴ In Homeros, Menelaos speaks that Lesbos was a one-walled city and in this city Odysseos had wrestled with a certain Philomeleides and defeated him with a might and upon this all the Akhaians had rejoiced. So, it appears to be a port of call on the homeward journey. *Odysseia*, 3.169; 17.130-135. Lemnians made a special present to Agamemnon of choice wine before they

North of Mykale (Samsun Burnu, Dilek Yarımadası), a small town, Pygela, which never joined the Ionian League, was supposed to have been founded by Agamemnon and settled by a part of his troops; for it is said that some of his soldiers became afflicted with a disease of the buttocks and were called diseased buttocks, and that, being afflicted with this disease, they stayed there, and that the place thus received this appropriate name. This is a legend to which the name of its tribe Agamemnonis alluded.⁸⁵

By virtue of these earlier activities of Greek forces especially in and around the Troas during the Trojan War, especially the first wave of Dark Age Aiolian colonists, led by Tisamenos' eldest son Kometes may have intended to settle within the territories of Troas in accordance with the reply of Pythian oracle. Yet they first decided to go to Mysia, just as the Greek forces did during the Trojan War, but a small group of people followed Kometes in this expedition. They seem to have landed in the Baba Bay and settled in the city of Kolonai, further inland, whereabouts Killa, the chair-oteer of Pelops, the ancestor of Kometes, used to have ruled and died afterwards and even a city had been established in his name (See above n.37). In accordance with the demands of the oracle, they had the cults of their gods to enliven in these territories by establishing a temple for Apollon in Kolonai. Later on, the second wave of the Aiolian colonists, led by Penthilos and after him by his son Ekhelas and grandson Gras, had advanced through Hellespontos to Kyzikos in the southern shore of Propontos. Penthilos

traded with the army at Troy. Agamemnon's army paid for its Lemnian wine by the spoils of war, bronze, iron, hides, oxen and slaves. Homeros, *Ilias*, 7.467 ff; 21.40-41, 21.79-80; 21.102. Agamemnon is also said to have made marriages during the Trojan War. Khryses, said to have lived in the island of Ziminthe (possibly Tenedos) as the priest of Apollo, is the same priest who, in the last year of the Trojan War, asked the Akhaians to set free his daughter Khryseis, whom they held prisoner, and had his request denied by the arrogance of Agamemnon. Some time after, however, the girl was released, in order to placate Apollon, who, hearing the prayers of Khryses the third had sent a plague which decimated the Akhaian army. Some say that the priest's daughter was pregnant when she was set free and that later she gave birth to a boy Khryses the fourth, who was the son of Agamemnon. For the story see Homeros, *Ilias*, 1.8-52; 1.100, 1.111, 1.143, 1.182, 1.310, 1.369, 1.390, 1.428-437; Euripides, *Iphigenia He En Taurois*.passim.

⁸⁵ Supplementum Epigraphicum Graecum = *SEG* 4.513; Theopompos *FGrH* 115 F 59; Strabon, 12.3.2; 14.1.20. The link with Agamemnon perhaps means that the settlers came from northeastern Peloponnesos. Melie (Hekataios, 1 F 11, simply calls Melie a city of Karia) at the northern foot of Mount Mycale was at first in control of the sanctuary and grove of Poseidon the Helikonian before the Ionians took the cult from her (Vitruvius, *De architectura*, 4.1); Poseidon epithet here points to Mount Helikon in Boiotia. Wade-Gery 1952, 64. It is likely that there were Boiotians and Thebans in Melie as well as in Priene nearby.

possibly died in Thrace and Ekhelas with his colonists may have settled in Perinthos on the northern shore of Propontos. At this point, Ekhelas' youngest son Gras seperated from him and advanced to the river Granikos (Biga Çayı). Having equipped himself better, he felt strong enough to attack the island of Lesbos and prevailed over the island this time. So, it appears that the first wave of Aiolian colonists moved into Mysia from the start and the second wave hanged around the shores of Troas before they finally occupied Lesbos, as they possibly had had the previous knowledge of these places, especially from the time of Trojan War.

Bibliography

- Akurgal 1998 Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (Ankara, 1998).
- Balcer 1984 Balcer, J.M., *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction In Western Anatolia* (Brown University, 1984).
- Bérard 1959 Bérard, J., “La migration éolienne,” *Revue Archéologique*, 1959, 1-28.
- Bickerman 1968 Bickerman, E., *Chronology of the Ancient World* (Ithaca, 1968).
- Blegen 1963 Blegen, C.W., *Troy and the Trojans* (London, 1963).
- Bloedow 1987 Bloedow, E.F., “Mycenaean Fishing in Troubled Waters,” *Echos du Monde Classique* 31.6 (1987), 179-195.
- Bryce 1985 Bryce, T.R., “A Reinterpretation of the Milawata Letter in the Light of the New Join Piece,” *Anatolian Studies* 35 (1985), 12-23.
- Bryce 1989a Bryce, T.R., “The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia,” *Historia* 38 1989a, 1-21.
- Bryce 1989b Bryce, T.R., “Ahhiyawans and Mycenaean-An Anatolian Viewpoint,” *Oxford Journal of Archaeology* 8 1989b, 297-310.
- Bossert 1941 Bossert, E., *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy* (Verlag Philipp Von Zabern. Mainz am Rhein, 1941).
- Burnyeat and et al 1994 Burnyeat, M.F. and Hopkins, M.K., Reeve, M.D., Snodgrass, A.M, *Euripidean Polemic: the Trojan women and the function of tragedy*, Cambridge, 1994.
- Busolt 1893 Busolt, G., *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia I*, Gotha, 1893.
- Carpenter 1948 Carpenter, R., “the Greek Penetration of the Black Sea,” *American Journal of Archaeology* 52 1948, 1-10.
- Cassola 1957 Cassola, F., *La Ionia nel mondo miceneo*, Naples, 1957.
- Chadwick 1976 Chadwick, J., *The Mycenaean World*, Cambridge, 1976.
- Cline 1994 Cline, E.H., *Sailing the Wine-Dark Sea: International Trade and the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, 1994.
- Coldstream 1979 Coldstream, J.N., *Geometric Greece*, London, 1979.
- Cook 1970 Cook, J.M., *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1970.
- Cook 1975 Cook, J.M., “Greek Settlement in the Eastern Aegean and Asia Minor,” in *Cambridge Ancient History*, 3rd ed., Vol.2., pt.2., Cambridge, 1975, 773-804.
- Demir 2001 Demir, M., “Making sense of the myths behind Aiolian Colonisation”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2001, Sayı 6, 107-143.

- Desborough 1964 Desborough, V.R.d'A., *The Last Mycenaeans and Their Successors: An Archaeological Survey, c.1200-c.1000*, Oxford, 1964.
- Doumas 1967-1979 Doumas, C., *Thera, Excavations at Akrotiri*, London, 1967-79.
- Doumas 1978-1980 Doumas, C., (ed.), *Thera and the Aegean World 2 vols*, London, 1978-1980.
- Doumas 1983 Doumas, C., *Thera, Pompei of the Ancient Aegean*, London, 1983.
- Easton 1984 Easton, D.F., "Hittite History and the Trojan War," in *The Trojan War: Its Historicity and Context*, ed. by L.Foxhall and J.K.Davies, Bristol, 1984, 23-44.
- Ersoy 1988 Ersoy, Y., "Finds from Menemen-Panaztepe in the Manisa Museum," *British School at Athens* 83, 1988, 55-82.
- Finley 1964 Finley, M., "The Trojan War," *Journal of Hellenic Studies* 84, 1964, 1-9.
- Forrer 1924a Forrer, E.O., "Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi," *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 63, 1924a, 1-22.
- Forrer 1924b Forrer, E.O., "Die Griechen in den Boghazköi-Texten," *Orientalistische Literaturzeitung* 27, 1924b, 113-118.
- French 1978 French, E., "Who were the Mycenaeans in Anatolia?," in *Proceedings of the Tenth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1978, 165-170.
- Garstang-Gurney 1959 Garstang J. and Gurney O.R, *The Geography of the Hittite Empire* (London, 1959).
- Goetze 1933 Goetze, A., *Die Annalen des Mursilis*, Leipzig, 1933.
- Gurney 1961 Gurney, O.R., *The Hittites*, Baltimore, 1961.
- Güterboch 1983 Güterboch, H.G., "The Ahhiyawa Problem Reconsidered," *American Journal of Archaeology* 87, 1983, 133-138.
- Güterboch 1984 Güterboch, H.G., "Hittites and Akhaeans: a New Look," *Proceedings of Philological Society* 128, 1984, 114-122.
- Güterboch 1986 Güterboch, H.G., "Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa and Hittite History," in *Troy and the Trojan War*, ed. by M.J. Mellink, Bryn Mawr, 1986, 33-44.
- Hall 1989 Hall, E., *Inventing the Barbarian*, Oxford, 1989.
- Hawkins 1998 Hawkins, J.D., "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy sealings and Karabel," *Anatolian Studies* 48, 1998, 1-31.
- Hirschfeld 1893 Hirschfeld, G., *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft* I, 1, 1893, col.1035-1036 s.v.Aiolis.

- Hoddinott 1981 Hoddinott, R.F., *The Thracians* (London, 1981).
- Hooker 1976 Hooker, J.T., *Mycenaean Greece* (London, 1976).
- Houwink ten Cate 1973 Houwink ten Cate, P.H.J., "Anatolian evidence for relations with the west in the LBA," in *Bronze Age Migrations in the Aegean*, ed.by R.A.Crossland and A.Birchall, London, 1973, 141-160.
- Hunt 1947 Hunt, D.W.S., "Feudal survivals in Ionia", *Journal of Hellenic Studies* 67, 1947, 68-76.
- Huxley 1960 Huxley, G.L., *Achaeans and Hittites*, Oxford, 1960.
- Jacoby 1957 Jacoby, F., ed., *Die Fragmente der griechischen Historiker* 17 Vols, Leiden, 1957.
- James 1995 James, P., *The Sunken Kingdom, Atlantis Mystery Solved*, London, 1995.
- Jeffery 1996 Jeffery, L.H., *The Local Script of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eight to the Fifth Cneturies BC*, Oxford, 1966.
- Jeffery 1976 Jeffery, L.H., *Archaic Greece.The City States c.700-500 B.C*, London, 1976.
- Kirsten 1979 Kirsten, E., *Der Kleine Pauly*, 1979, col.180-182 s.v.Aiolis.
- Korfman 1986 Korfman, M., "Beşik Tepe: New Evidence For the Period of Trojan Sixth and Seventh Settlements" in *Troy and the Trojan War*, ed. by M.J.Mellink, Bryn Mawr, 1986, 17-28.
- Lawrence 1973 Lawrence, A.W., *Greek Architecture*³, Harmondsworth, 1973.
- Macqueen 1968 Macqueen, J. G., "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium BC," *Anatolian Studies* 18, 1968, 169-185.
- Macqueen 1986 Macqueen, J.G., *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*, London, 1986.
- Mee 1978 Mee, C.B., "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium BC," *Anatolian Studies* 28, 1978, 121-156.
- Mellaart 1968 Mellaart, J., "Anatolian trade with Europe and Anatolian geography and culture provinces in the late Bronze Age," *Anatolian Studies* 18, 1968, 187-202.
- Mellink 1983 Mellink, M.J., "Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia," *American Journal of Archaeology* 87, 1983, 138-141.
- Mellink 1986 Mellink, M.J., "Proscript" in *Troy and the Trojan War*, ed.by M.J.Mellink, Bryn Mawr, 1986, 99-101.

- Meriç 1989 Meriç, R., "1984 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları," III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1989, 199-208.
- Merkelbach-West 1967 Merkelbach, R and West, M.L (ed.), *Fragmenta Hesiodica*, Oxford, 1967.
- Mountjoy 1998 Mountjoy, P.A., "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa," *Anatolian Studies*, 1998, 33-67.
- Müller 1849-1885 Müller, C., ed., *Fragmenta historicorum Graecorum 5 Vols*, Paris, 1849-1885.
- Nauck 1964 Nauck, A., 2nd ed., *Tragicorum Graecorum Fragmenta*2, (Hildesheim, 1964).
- Özgünel 1983 Özgünel, C., "Batı Anadolu İçerlerinde Miken Etkinlikleri," *Belleten*, 1983, 697-743.
- Özgünel 1987 Özgünel, C., "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri," *Belleten*, 1987, 535-547.
- Özgünel 1996 Özgünel, C., *Mykenische Keramik in Anatolien*, Bonn, 1996.
- Page 1959 Page, D.L., *History and Homeric Iliad*, Berkeley, 1959.
- Podzuweit 1982 Podzuweit, C., "Die mykenische Welt und Troja," *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, ed. by in B. Hänsel, Berlin, 1982, 65-88
- Poisson 1925 Poisson, G., "Tantale, roi des Hittites", *Revue Archéologique* 22.5, 1925, 75-94.
- Ramsay 1881 Ramsay, W.M., "Contributions to the History of Southern Aiolis," *Journal of Hellenic Studies* 2, 1881, 44-54, 271-308.
- Sakellariou 1958 Sakellariou, M.B., *La migration grecque en Ionie*, Athènes, 1958.
- Schachermeyr 1986 Schachermeyr, F., *Mykene und das Hethiterreich*, Vienna, 1986.
- Schwenn 1934 Schwenn, F., *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft*, 1, 1934, col.362-369 s.v.Telephos.
- Simpson-Lazenby 1970 Simpson, R.H. and Lazenby, J.F., *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad*, Oxford, 1970.
- Singer 1983 Singer, I., "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources," *Anatolian Studies* 33, 1983, 205-217.
- Sommer 1932 Sommer, F., *Die Ahhiyava-Urkunden*, Munich, 1932.
- Sommer 1937 Sommer, F., "Ahhijav-a und kein Ende?," *Indogermanische Forschungen* 55, 1937, 169-297.

- Spencer 1995 Spencer, N., "Early Lesbos between East and West: A grey area of Aegean archaeology, *British School at Athens* 90, 1995, 269-306.
- Sperling 1973 Sperling, J.W., *Thera and Therasia*, Athens, 1973.
- Steiner 1964 Steiner, G., "Die Ahhijawa-Frage heute," *Saeculum* 15, 1964, 365-392.
- Stubbings 1951 Stubbings, F.H., *Mycenaean pottery from the Levant*, Cambridge, 1951.
- Tulunay 1998 Tulunay, E.T., *Pelops'un Gizemi*, İstanbul, 1998.
- Tümpel 1893 Tümpel, K., *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft*, I, 1, 1893, col.1030-1032 s.v.Aioles.
- Van Der Kolf 1928 Van Der Kolf, M., *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft*, XIV, 1, 1928, col.619-620 s.v.Makar(eus).
- Vanschoonwinkel 1991 Vanschoonwinkel, J., *L'égée et la méditerranée orientale à la fin du deuxième mil lénaire: Témoignages archéologiques et sources écrites*, Louvain-la-Neuve, 1991.
- Wade-Gery 1952 Wade-Gery, H.T., *Poet of the Iliad*, London, 1952.
- Webster 1964 Webster, T.B.L., *From Mycenae to Homer: A Study in Early Greek Literature and Art*, London, 1964.
- Wood 1985 Wood, M., *In Search of the Trojan War*, London, 1985.

ANADOLU'DAN ÖRNEKLERLE DEMİR ÇAĞI'NDA CAM

(LEV. 13-15)

Emel ERTEN*

ABSTRACT

Almost one hundred years after the invention of glass as a “material” in Mesopotamia the earliest glass vessels were produced in the mid 2nd millennium B.C. The major production centers for these earliest glass vessels were in Mitanni and Egypt. There was also several archaeological and linguistic evidence concerning with the glass production in the Aegean region by Mycenaeans and in Anatolia by Hittites. After the fall of the great civilizations of the Bronze Age by the end of the 2nd millennium B.C. and following the Dark Age, the Iron Age witnessed the revival of the glass production in the ancient world, particularly in Assyria and Phoenicia.

The aim of our study is to trace the evolution of glass production in ancient contemporary Anatolian centers. There are recorded glass finds belonging to the Iron Age from Phrygian, Lydian and Urartian findspots. For instance, the *phiale mesomphalos* from Gordion which is an import from Assyria or the glass workshop discovered in Sardis both revealing the importance of glass in Anatolian culture. In addition to these, glass finds are recorded from many Urartian sites in the Eastern Anatolia. These were either glass inlays or beads, but not vessels.

At present, there is no evidence for glass from Late Hittite centers in south eastern Anatolia, but the region's geographical location near the important glass production sites in Assyria and Phoenicia suggests the use/production of glass.

Cam, Mezopotamya'da “madde” olarak ilk kez İ.Ö. 3. binyıl sonlarında üretilir¹. Bunu izleyen dönemde, İ.Ö. 2. binyılda antik dünyada canlı bir cam sanat ve endüstrisinin ortaya çıktığı görülür. Bu dönemde özellikle de Hurri-Mitanni ülkesi, Mısır seçkin eserler verirler. Tarihin en erken cam

* Yrd. Doç. Dr. Emel Erten, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin.

¹ Tell Asmar (Eşnunna) cam buluntusu konusunda bkz: Frankfort 1934, 56-58; Eridu (Abu Şahrain) cam buluntuları için bkz. : Hall 1930, 213.

vazoları olan iç kalıp tekniğinde üretilmiş örnekler Mitanni Krallığı egemenlik alanı içindeki bölgelerde, İ.Ö. 16. yüzyıl sonlarından başlayarak saptanırken; bunlara İ.Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda mozaik-cam tekniğinde yapılan cam vazolar, yine cam boncuklar, mühürler, pendantlar, tek parçalı kalıplara dökülerek yapılan çıplak kadın figürinleri eşlik ederler².

Bronz Çağı camcılığının diğer önemli bir merkezi de Mısır'dır. XVIII. ve XIX. Hanedan dönemlerinde İ.Ö. 2. binyıl ortaları ve ikinci yarısı içinde Mısır camcılığı altın çağını yaşar. Mısır'da yapılan kazılarda III. Amenhotep'in Thebes ve IV. Akhenaten'in Tell el Amarna saraylarında yüzlerce cam vazoya ait parçalar saptanır. Ayrıca, buralarda cam üretiminin de yapılmakta olduğunu gösteren veriler elde edilir³. Mısır cam eserlerinin çoğunluğu, çağdaşları olan Mezopotamya örnekleri gibi iç kalıp tekniğinde üretilen vazolardan oluşur. Bunların yanısıra, cam boncuklar, amuletler, mücevher ve mobilya parçaları, heykelcikler de vardır. XVIII. Hanedan dönemine ait Tutankhamen Tahtı (İ.Ö. 1352-1343), renkli cam kakma parçalarının da kullanıldığı görkemli bir örnek olarak Mısır camcılığında erişilen doruk noktasını simgeler.

Mısır'da camcılığın İ.Ö. 2. binyıl ortalarından başlayarak birden canlanmasına neden olarak III. Thutmosis'in Filistin ve Suriye'ye düzenlediği askeri sefer gösterilir. Bu varsayım kanıtlanmamış olmakla birlikte, firavunun sefer sırasında Mısır'a getirmiş olabileceği cam ustalarının Mısır camcılığının gelişiminde etkili oldukları önerilmektedir⁴.

Öte yandan, varlığı ve dağılımı arkeolojik ve yazınsal verilerle doğrulanan Myken camcılığından da söz etmek olasıdır. Myken cam eserlerinin çoğunluğu başta boncuklar olmak üzere küçük, döküm cam nesnelere. Bunlar genellikle mavidir ve tek parçalı cam kalıplara dökülerek yapılırlar. Mycenae, Tiryns, Chios, Girit Knossos ve Palaikastro⁵ gibi merkezlerde cam boncukların üretildiği işlikler ve üretimde kullanılan taş kalıplar saptanır⁶.

² Nuzi, Assur, Babil, Ur, Alalah İ.Ö. 2. binyıl cam buluntularının ele geçtiği başlıca merkezlerdir: Barag 1962, 8-27; Barag 1970, 129-199; Barag 1985, 27-37; Grose 1989, 45-48; Stern/Schlick-Nolte 1994, 28-29.

³ Petrie 1894, 1, 15-16, 25-27; Fossing 1940, 6-7.

⁴ Harden 1968, 48; Grose 1989, 49 (İ.Ö. 1450'de ölen III. Thutmosis'in kartuşunun yer aldığı üç ayrı cam vazunun varlığından söz edilir: Harden 1968, 48).

⁵ Cam dökümü için kullanılan taş kalıp konusunda: Bosanquet-Dawkins 1923, 150, fig.134

⁶ Vermeule 1967, 19-32; Grose 1989, 57.

Yunanistan'da Bronz Çağı Linear-B yazılı metinlerinde *kyanos* sözcüğü cam karşılığı olarak kullanılır⁷. Ayrıca, Homeros'tan başlayarak birçok antik yazar *kyanos* sözcüğünü "cam" anlamında olması gereken biçimde kullanırlar. Homeros'ta gerek Illiada, gerekse de Odysseia'da pek çok dizede *kyanos*'un kullanımı saptanır⁸.

Bronz Çağı ticaret ağı kapsamında Myken cam eserleri denizaşırı ülkelere de taşınmış olmalıdır. Geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'de gelişkin bir deniz ticaret ağı geçerlidir. Bu dönemin ticari malları arasında külçe halinde ya da üretilmiş mallar olarak camın da yer aldığını Anadolu'nun güney kıyısında saptanan Uluburun⁹ ve Gelidonya¹⁰ batıklarında ele geçen buluntular gösterirler. Myken cam ustalarının da Mezopotamya ve Mısır'dan ithal edilen cam hammaddesini kullandıkları önerilmekte¹¹ ve bunu Uluburun batığında bulunan cam külçeleri doğrulamaktadır¹². Öte yandan, Mezopotamya (Mitanni) kökenli camlar da Myken merkezlerinde saptanır¹³. Anadolu'da Muğla iline bağlı Bodrum ve Müşgebi ya da İzmir, Menemen, Panaztepe gibi merkezlerde de Myken cam buluntularına rastlanır¹⁴.

Troia ve yakın çevresi de Batı Anadolu'da cam buluntular veren bir merkez olarak saptanır. Troia IV ile çağdaş Beşik Yassitepe Burnu Bronz Çağı yerleşimine ait mezarlıkta (İ.Ö. 1360-1320) seramik, taş ve madeni buluntuların yanısıra işlenmemiş durumda cam kütlelerinin de ele geçtiği belirtilir¹⁵. Söz konusu durum da bize olası bir cam üretimini düşündürmektedir.

Anadolu'da, Hititlerin de camdan yapılmış nesnelere tanındıkları, kullandıkları ve belki de ürettikleri önerilir. Başta başkent Hattusa olmak

⁷ Weinberg 1992, 15; Grose 1989, 57.

⁸ Trowbridge 1930, 11.

⁹ Bass 1985, 619-635 ; Bass 1986, 291-302; Bass 1987, 716; Uluburun'da ele geçen ve şimdi Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi koleksiyonundaki cam külçelerle ilgili olarak bkz.: Özet 1998, 32, no. 1-2

¹⁰ Bass 1967, 132-133.

¹¹ Grose 1989, 57.

¹² Özet 1998, 32, no.1-2.

¹³ Mycenae'de bir kuyu mezarda, Kakovatos- Tholos-A'da Mitanni cam boncukları saptanırlar: Barag 1985, 46.

¹⁴ Boysal 1964, 81-85; Özet 1998, 33, no.3; Çınardalı 1995, 79-87.

¹⁵ Becks 2002, 90, 206.

üzere Alishar, Afyon-Yanarlar ve Kusura gibi merkezlerde cam buluntuların ele geçmesi Hititlerin bu malzemeyi tanıdıklarını gösterir. Hitit metinlerinde de cam yapımı ve camın bileşimi konusunda bilgilerin yer alması onların camla olan tanışıklıklarının bir diğer kanıtıdır¹⁶. Boğazköy kaynaklı olan cam metinlerine son yıllarda Ortaköy buluntusu olan dört ayrı metin daha eklenir¹⁷. Hititlerin, Bronz Çağı'nın en önemli camcılık merkezleri olarak öne çıkan Mitanni ve Mısır ile kurdukları siyasi ve diplomatik ilişkiler; hatta Mitanni topraklarında sağladıkları egemenlik de onların camla tanışmalarının bir nedeni olarak açıklanabilir¹⁸.

İ.Ö. 2. binyıl sonunda Bronz Çağı'nın sona ermesine neden olan kitlesel hareket, tüm sanat dallarında olduğu gibi camcılığın da etkilenmesine yol açar. Böylece cam sanatında yaklaşık İ.Ö. 8. yüzyıla dek süren bir sessizlik dönemi başlar.

Demir Çağı'nın başlangıcı ile birlikte Ön Asya ve Akdeniz ülkelerinde sanat ve üretimin yeniden canlanması, camcılıkta da bir "rönesans"ın yaşanmasını sağlar. Camcılığın bu yeni aşamasındaki en önemli merkezler Fenike ve Assur'dur¹⁹. Fenike'de cam kakma parçaları fildişi eserlerde kullanılırken, Ön Asya'da İ.Ö. ikinci binyılda ilk örnekleri verilen iç kalıp tekniği cam vazo üretimi de yeniden yaşama döner. Bronz Çağı'ndan beri bilinen döküm ve kesme tekniklerinde cam kapların üretimi yeniden başlar²⁰. Fenike'de olduğu gibi, bu bölgelerde de camın renkli kakma parçaları niteliğindeki kullanımı da söz konusudur. İ.Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda Ön Asya'da fildişi eserlerde sadece cam parçalarının ya da fildişi ve camın bir arada kakma malzemesi olarak uygulanması sıklıkla görülmektedir²¹.

Arkeoloji tarihinde, 19. yüzyıl sonları, arkeolojik kazıların başlayıp, hızlandığı ve Mezopotamya, Ege ve Mısır uygarlıklarının yeniden keşfedildiği bir dönemdir. Assur Krallığı merkezi Nimrud'da 1845-1847

¹⁶ Oppenheim 1970, 67-68; Oppenheim 1973, 9-11; Riemschneider 1974, 263-278; Polvani 2001, 1045-1048.

¹⁷ Coşkun 1997, 67-73.

¹⁸ Erten-Yağcı 1998, 29-44; Hititlerde Cam konusunu irdeleyen "Glass in Hittites" başlıklı bildiri tarafından 2-8.Eylül.2002 tarihlerinde toplanan V. Uluslararası Hititoloji Kongresinde sunuldu. Söz konusu bildiri metni sempozyum kitabında yayınlanmak üzere baskıdadır.

¹⁹ Grose 1989, 73-74.

²⁰ Lightfoot 1991, 67-73.

²¹ Barag 1984, 163.

yıllarında Sir A.H. Layard'ın yaptığı kazılar ve elde edilen bulgular bunlar arasında en önemlilerindendir²². Nimrud kazılarıyla, Assur ülkesinde Erken Demir Çağı içinde yeni bir camcılık akımının ortaya çıktığının anlaşılması, cam çalışmalarını açısından büyük önem taşır.

Bu anlamda en heyecan verici buluntu, şimdi British Museum koleksiyonundaki, Asur Kralı II. Sargon (İ.Ö. 721-705) adının yer aldığı yazıtlı cam alabastrondur²³ (Fig.1). Nimrud Kuzey-Batı Sarayı kazılarında I Odasında ele geçen bu eser²⁴, "Sargon Vazosu" adı ile tanınmakta ve Yeni Assur Dönemi'nde cama verilen önemin krallar düzeyinde olduğunu göstermektedir. Vazo üzerindeki yazıtı ("Sargon'un Sarayı" ve "Assur'un Kralı" ibareleri) izleyen kazıma tekniğinde işlenmiş aslan betimi de gücü, iktidarı ve şiddeti simgeler²⁵ (Fig.2). Yeni Assur'da cam vazolara verilen üst düzeydeki önem, son yıllarda Nimrud kazılarında ele geçen iki cam kaptan biri üzerinde "Assur Kralı Sargon'un kızları olan iki prenses" ibaresinin yer alması²⁶ ile de doğrulanır. Varlığı ve ilk örnekleri Nimrud'da saptanan bu yeni cam endüstrisinin ürünlerinin sadece Nimrud ve Assur ülkesi ile kısıtlı olmadığı dönemin birçok merkezinde benzer cam eserlerin bulunması sonucunda anlaşılır²⁷. Ayrıca, 1902-1914 yılları arasında yapılan Assur kazılarında ve Osman Hamdi Bey'in yürüttüğü Sippar kazılarında ele geçen bir grup cam vazo, İstanbul Arkeoloji Müzeleri koleksiyonunda yer almaktadır²⁸.

²² Kral III. Assurnasirpal (İ.Ö. 883-859) Yeni Assur Krallığı başkentini Assur'dan Kalhu'ya, diğer adıyla Nimrud'a taşır. Kral yazıtlarında başkenti neden taşıdığını belirtmemektedir ancak daha güneydeki Assur'a göre Nimrud ekonomik ve stratejik anlamda çok daha elverişli konumdadır.

²³ Barag 1985, 53-54, 60-61, no.26, fig.2, pl.3, Grose 1989, 75, alabastronun yapım tekniği ile ilgili olarak bkz. Stern/Schlick-Nolte 1994, 47 ; Oates 2001, 238.

²⁴ Layard 2000, 235-237.

²⁵ Oates 2001, 238.

²⁶ Stern 1997, 195.

²⁷ Bu dönemde döküm tekniğine göre yapılan cam kaplar Ninive ve Korsabad gibi Assur merkezlerinin yanı sıra, Girit-Knossos Fortetsa Mezarlığı (İ.Ö. 735-680), İtalya-Palestrina, Tomba Bernardini, İspanya-Aliseda gibi merkezlerde de saptanmıştır: Barag 1985, 53, Grose 1989, 75. Bu dönemde iç kalıp tekniğinde yapılmış cam vazolar ise Assur, Nippur, Sultantepe, Ur, Kish, Babil merkezlerin yanı sıra Susa, Luristan, Karmir Blur, Filistin - Lachish, Girit- Fortetsa, İtalya-Etruria ve Kartaca'nın yer aldığı geniş coğrafya bir içinde saptanmaktadır: Barag 1970, 161-167; 154-156.

²⁸ Sümer 1960, 29-30; Atik 1998, 371-376, res. 6-12.

Ninive’de saptanan Assurbanipal Kütüphanesi (İ.Ö. 668-627) çiviyazılı belgeleri, camcılık konusunda bilgileri içeren geniş bir koleksiyon sunar. Cam yapımı için reçete niteliğindeki metinlerin yer aldığı tabletler İ.Ö. 2. binyıla dek uzanan camcılık bilgilerini içerirler ve Demir Çağı’na geldiğinde köklü bir sanat dalı ve üretim biçimi olarak camcılığın Mezopotamya’daki varlığını, önemini kanıtlarlar²⁹.

Anadolu’da İ.Ö. 2. binyıl sonunda büyük bir güç ve etkinlik sahibi olan Hitit Devletinin yıkılması sonrasında Anadolu’da İ.Ö. 1. binyıldan başlayarak yeni siyasi oluşumlar ortaya çıkar. İ.Ö. 8. yüzyılda, Gordion merkez olmak üzere Phryg’ler İç Anadolu’da siyasi egemenlik kurmayı başarırlarken, doğuda Urartular, güney ve güney-doğu Anadolu’da Geç Hitit krallıkları etkindirler. İç Batı Anadolu’da, Mermnadlar soyunun başa geçmesi ile birlikte başkenti Sardis olan güçlü Lydia Krallığı kurulur ve İ.Ö. 546 yılında Sardis’in Pers saldırısı sonucunda düşmesine kadar Lydia egemenliği sürer.

-Bu genel tarihsel-siyasal çerçeve içinde Demir Çağında Anadolu’da “cam” nasıl ve nerelerde tanınmakta ve kullanılmaktadır?

Soruyu yanıtlarken öncelikle çok önemli bir kazı buluntusundan söz etmek gerekir. 1956 yılı Gordion kazılarında bir cam “phiale mesomphalos” (omphaloslu kase) ele geçer (Fig.3). Şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki kase, dört yaşında olduğu belirlenen bir çocuga ait “P Tümülüsü” buluntusudur ve bir bronz kabın içinde, ahşap mobilya, oyuncaklar, bronz ve seramik eserlerle bir arada ele geçer³⁰. Söz konusu eser için İ.Ö. 700 tarihi verilmekte; Gordion’da ele geçen bronz kapların çoğunun yerel üretim olmasından yola çıkılarak, bu cam eserin de yerel üretim olup olmadığı sorgulanmaktadır. Ancak kaseğin Anadolu’da bilinen tek örnek olması, bu evrede Phrygia’da saptanmış bir cam endüstrisinin bulunmaması; buna karşılık, Mezopotamya’da canlı bir cam üretiminin olması nedenleri ile söz konusu kase, İ.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak Nimrud başta olmak üzere Assur ülkesinde canlanan cam sanatının bir ürünü olarak Phryg başkentine ithal edilmiş bir eser olarak değerlendirilir³¹.

²⁹ Oppenheim 1970, 1-102 ; Stern/Schlick-Nolte 1994, 19.

³⁰ Young 1957, 325-331.

³¹ von Saldern 1959, 27; von Saldern 1970, 210, 217, no.16, fig.14-16.

Böylece Gordion kasesi, dönemin Assur-Phryg ilişkileri³² kapsamında camın da bir yeri olduğunu gösterir. Böylesine anıtsal bir mezarda ele geçmesi Phryg toplumunda da üst düzeyde bir cam kullanımını yansıtır. Nimrud buluntusu olan Sargon alabastronu ve prenses yazıtının bulunduğu cam kap anımsanırsa, Assur Krallığı ve Phrg'lerde camın seçkinliğinin eş-değerli olduğu düşünülebilir. Gordion kasesi, cam sanatında uluslararası boyutta belli bir ilişkiyi yansıtması açısından önemli olmakla birlikte, ithal bir maldır ve Anadolu'da gerçekleştirilmiş cam üretimini yansıtmaz.

Anadolu'da Demir Çağı'ndaki cam üretimini gösteren önemli bir bulgu, Lydia Krallığı başkenti Sardis'ten gelir. Sardis'te Lydia Dönemi'ne ait anıtsal savunma yapısının doğu eteğindeki saptanan konut alanının İ.Ö. 546'daki Pers kuşatması sırasında yakılıp yıkıldığı belirlenir. Bu kesimde yer alan mekanlardan birinin cam atölyesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır³³. Burada, 4,8 kg ağırlığındaki opak kırmızı cam kütlesi ile 0,5 kg'lık bir diğer sarı saydam cam kütlesi ve çeşitli renklerde cam parçaları ele geçer. Mekanın bir köşesinde basamaklı bir platform saptanır. Ancak, bir fırın ya da ocağa ait izler bulunamaz³⁴. Cam atölyesinde ele geçen ve farklı renklerdeki dilimler halinde cam parçalarının bir araya getirilmesi ile oluşturulan kavun biçimli cam boncuğun (Fig.4) benzerlerine İran'da Akhamenid takıları olarak Pazargad, Susa ve Persepolis gibi merkezlerde rastlandığı söylenmektedir. Ancak, bunların cam değil, altın ve değerli taş kullanımı ile yapılmış boncuklar oldukları belirtilmektedir³⁵. Yine aynı alan içinde cam yapımında kullanılmış olduğu düşünülen demirden bir testere parçası ile bir maşa, bronz bir kase, bir kulp ve tepsiler ele geçirilir. Bütün bu veriler ışığında, söz konusu mekanın antik dünyanın bilinen en erken cam atölyelerinden biri olduğu sonucuna varılır³⁶.

Sardis'deki bu arkeolojik bulgularla ilgili olarak ilginç sonuçlar ortaya koyan bir diğer inceleme ise, atölyede bulunan kırmızı renkli opak cam

³² Kral Midas, II.Sargon'a İ.Ö. 709'a tarihlenen Nimrud Mektubu'nda seslenir. Gordion kasesinin Phryg başkentine taşındığı dönemde iki ülke kralları arasındaki doğrudan ilişki böylece belgelenmiş olur: Çambel 2001, 132-133.

³³ Greenewalt 1987, 44.

³⁴ Sardis 1990, 152-153.

³⁵ Sardis 1990, 153-154.

³⁶ Sardis 1990, 154.

kütlesi üzerinde yapılan laboratuvar analizleridir³⁷. Buna göre, kırmızı opak cam elde edilebilmesi için camı oluşturan ana maddelerin arasında bakır iyonlarının (Cu^{++}) bulunması ve güçlü bir indirgenme sonrasında, bunun bakır oksite (Cu_2O) dönüşmesi gerekmektedir³⁸. Bununla beraber, güçlü bir indirgenmenin oluşturulması için gereken koşulları, özellikle de çok yüksek ısıyı sağlamak zordur. Bu duruma bir çözüm olarak, İ.Ö. 1. binyılda yeni bir yöntem geliştirilmiş ve cam bileşimine bir miktar kurşun oksit (PbO) eklenerek, daha kolay ve düşük ısıda kırmızı cam elde edilebileceği keşfedilmiştir³⁹. Bu yöntemin, icat edildikten sonra geniş bir uygulama alanı bulduğunun belirlenmesine karşın, Sardis'deki cam kütlenin çağdaşı olan birçok kırmızı renkli cam örneğinden farklı olarak, hemen hiç kurşun oksit içermediği (sadece % 0.002 oranında) saptanır. Öte yandan, soda düzeyinin de düşüklüğü, bu camın alışılmıştan farklı bir bileşime ya da kimyasal özelliklere sahip olduğunu gösterir⁴⁰. Bu özel durum, Sardis'te yerel cam üretimi olasılığını güçlendirmektedir.

Lydia'daki camcılıkla ilgili arkeolojik veriler Sardis ile kısıtlı kalmaktadır. Lydia tümülüslerinde yapılan kaçak kazılarda ele geçirildikten sonra yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılan ancak, New York Metropolitan Museum'dan 1993 yılında Türkiye'ye iadesi sağlanan Lydia'nın tümülüs buluntuları arasında cam ve altının bir arada kullanıldığını yansıtan eserler de vardır. Bunlar, Toptepe Tümülüsü (Uşak-Güre) buluntularıdır⁴¹. Tümülüste ele geçen kolyelerde kırmızı renkli opak cam boncukların yanısıra, altın bir broşun sarkaçlarında da yine kırmızı opak cam kullanılmıştır. Ayrıca, aslan başı biçiminde son bulan altın çerçeve içine alınmış mavi cam bilezikler de Toptepe Tümülüsü buluntuları arasında yer almaktadır⁴²

³⁷ Brill-Cahill 1988, 16-27.

³⁸ Brill-Cahill 1988, 17.

³⁹ İ.Ö. 2. binyıla ait Boğazköy-Hitit çivi yazılı tabletlerinde "kırmızı cam" elde etmek için gerekli bilgilerin yer alması (Oppenheim 1970, 67-68, Riemschneider 1974, 267, 273; Erten Yağcı 1998, 37), Anadolu'da Hitit Dönemi'nden beri kırmızı camın tanındığını, üretimi için bir ilginin varlığını gösterir. Bu Bronz Çağı cam örneklerinin birinin (KBo XXXI 55) içeriğinde de renklendirici olarak kurşunun yer aldığı yazılı metinlerden anlaşılır. Bu bilim dünyası için bir yeniliktir. Assurbanipal Kütüphanesi metinlerinde yer verilen A-BAR (kurşun) sözcüğü Boğazköy kaynaklı bu metinde kullanılır ve kırmızı cam elde etmek için kurşunun kullanımı konusundaki en erken veridir: Polvani 2001, 1045-1047.

⁴⁰ Brill-Cahill 1988, 20-25.

⁴¹ Özgen-Öztürk 1996, 52, fig.108-109.

⁴² Özgen-Öztürk 1996, 154-157, 160-163, no.108, 109, 111, 112.

(Fig.5). Toptepe Tümülüsü için kesin bir tarih verilememekle birlikte, İ.Ö 500 dolayları önerilmektedir⁴³. Böylece, Lydia'da Pers egemenlik döneminde de Pers unsurlarının eklendiği yeni bir kültürel sentezin oluştuğu ve bunun içinde cam malzemenin de yer aldığı anlaşılmaktadır.

Lydia tümülüs buluntuları, Sardis cam atölyesinde üretimi kanıtlanan kırmızı opak camın kullanım biçimini açıkça yansıtan eserlerdir. Cam atölyesinde ele geçen ve antik dünyada daha çok taş örnekleri ile tanındığını belirttiğimiz “kavun biçimli boncuk” örneğinde olduğu gibi, Lydia'da camın zaman zaman değerli taşların yerini alabildiği izlenmektedir. Bu durum, Toptepe takılarından da anlaşılmaktadır. Meşe palamutu biçimli kırmızı ve mavi cam kolye tanelerinin (Fig. 6) daha çok taştan yapılmış olanlarının yaygındır. Buna karşılık, camdan yapılanları daha ender görülmektedir. Halicarnassus Mausoleum'unda ele geçen ve şimdi British Museum'daki sadece bir örneğin tanındığı belirtilmektedir⁴⁴. Bu durumda, sahip olunan camcılık geleneği ve teknolojisine dayanarak, Lydia'da cam malzeme tercihinin söz konusu olduğunu Toptepe eserleri ile söyleyebiliriz. Ayrıca, cam ile birlikte kullanılan altının da Lydia için yerel bir malzeme olduğu ve Lydia altın arıtma ve işlemeciliğinin varlığı arkeolojik bulgularla kanıtlanır⁴⁵. Buluntu yerleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Uşak - Güre yöresinde ele geçtiği bilinen ve mücevher yapımında kullanılan bir dizi bronz alet de bölgedeki üretimi gözler önüne sermektedir⁴⁶. Bu aletlerle yapılan üretim ile Olympia'da Pheidias'ın atölyesinde uygulanan yöntem arasında bazı benzerlikler bulunduğu da söz edilmektedir⁴⁷. İ.Ö 5. yüzyılın sonunda Pheidias'ın atölyesinde de cam kullanımını gösteren bulgular saptanmış bulunmaktadır⁴⁸. Ünlü Zeus heykelinde Pheidias'ın üzeri açık kalıplara dökerek elde ettiği cam parçaları, tanrının giysisinin süslemelerinin yapımında kullandığı belirtilir. Ayrıca, Pheidias atölyesinde yapılan kazılarda camdan yapılan ve iki ayrı heykele ait cam kumaş kıvrımları ile bunların yapımında kullanıldığı anlaşılan kalıplar da ele

⁴³ Özgen-Öztürk 1996, 30.

⁴⁴ Özgen-Öztürk 1996, 155.

⁴⁵ Ramage 1978, 729-735.

⁴⁶ Özgen-Öztürk 1996, 61, 211-231, no:188-221

⁴⁷ Özgen-Öztürk 1996, 230

⁴⁸ Stern/Schlick-Nolte 1994, 50,68, 92, not 201, s.108.

geçer⁴⁹. Böylece, aynı geleneğin biraz daha erken tarihli bir uygulaması olarak, Lydia mücevher atölyelerinde de camın malzeme olarak kullanıldığı, hem tümülüs buluntuları, hem de bölgede ele geçen üretim araçları bağlamında anlaşılmaktadır.

Demir Çağı'nda Anadolu'da cam ile ilgili Phrygia ve Lydia'dan gelen bu önemli bulguların yanısıra, ülkenin doğusundaki Urartu topraklarından elde edilen bir takım veriler de vardır. Klasik Urartu kültürünün kökeni olarak değerlendirilen bir kültüre ait olan ve İ.Ö. 1000-800 yılları arasına tarihlenen⁵⁰ Karagündüz Nekropolis'inde (Van-Erçek) çok sayıda cam boncuğun bulunmuş olması, Doğu Anadolu Erken Demir Çağı kültürleri içinde de camın bir yeri olduğunu gösterir. Karagündüz buluntularından başka, Van, Dilkaya, Yoncatepe gibi merkezlerinde ya da Hakkari, Iğdır çevrelerinde içlerinde camdan yapılmış olanların da yer aldığı çok sayıda boncuk saptanır⁵¹.

Urartu sanatında camın kullanımını yansıtan eserlerden bir diğeri, 1880 yılında Toprakkale'de bulunmuş, kırmızı renkli opak cam ve fildişi kakma parçalarına sahip bir kurşun figürindir⁵². British Museum koleksiyonundaki bu eserin teknik ve sanatsal özellikleriyle ilgili olarak yapılan ayrıntılı değerlendirme bulunuşundan çok uzun bir süre sonra, 1984 yılında yayınlanır⁵³. Buna göre, ahşap bir iç kalıbın üzerine dökülen kurşun, bakır şeritler, fildişi ve cam kakma parçalarının uygulanması ile oluşturulan eserin en yakın benzeri olarak yine Toprakkale'de bulunan ve 1887'de Berlin Müzesi tarafından satın alınan bronz figürin gösterilir⁵⁴. Öte yandan, figürin üzerindeki giyside yer alan karelerden oluşan süslemenin paralelleri olarak Adilcevaz'daki Tanrı Teişeba Kabartması ile bir Geç Hitit yapıtı

⁴⁹ Stern/Schlick-Nolte 1994, 68; ayrıca, Pheidias atölyesi ile ilgili olarak: Harden 1968, 58, pl.7, Weinberg 1992, 21, n.13.

⁵⁰ Sevin-Kavaklı 1995, 331-341 ; Sevin-Kavaklı 1996, 48.

⁵¹ Belli 2003 (b), 194.

⁵² Söz konusu eser Toprakkale'de H. Rassam ve E. Clayton tarafından yapılan kazılarda, Haldi Tapınağı'nda ele geçer: Barag 1985, 56, 73. Toprakkale kazılarını gerçekleştiren H. Rassam, daha önce Layard ile çalışır ve Assur saraylarının ortaya çıkartılmasında önemli rol oynar. Ancak, Rassam'ın Toprakkale'de Haldi Tapınağı'nı bulduğu halde, kazının sonucundan hoşnut olmadığı ve buluntuların azlığı nedeniyle düş kırıklığına uğradığı belirtilir. Toprakkale eserleri British Museum'a taşındıktan 80 yıl sonra yeniden ele alınmaya başlanır: Belli 2003 (b), 24-25.

⁵³ Mitchell 1984, 157-162.

⁵⁴ Mitchell 1984, 159.

olan İvriz kaya kabartmasındaki Kral Warpalawas'ın giysisi gösterilir⁵⁵. Toprakkale figürünü için sözü edilen paralel eserler önerilmiş olmakla birlikte, malzeme ve yapım özellikleri bakımından bunun özgün bir yapıt olduğu kesindir.

Toprakkale figürününe ait cam parçaları üzerinde yapılan kimyasal analiz sonucunda, Sardis örneğinden farklı olarak % 25.48 oranında kurşun oksit içerdikleri belirlenir⁵⁶. İ.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen eser, opak kırmızı cam üretiminde kurşun oksit kullanımının en erken örneklerinden biri sayılmaktadır⁵⁷. Bu eserin yanı sıra yine Toprakkale'de kırmızı opak camdan yapılmış disk biçimli kakma parçalarının da ele geçirildiği belirtilmekte ve bunların Urartu mobilyaları ya da bazalt levhaları üzerinde uygulanmakta oldukları düşünülmektedir⁵⁸.

Anadolu'da Demir Çağı'nda camcılık konusunda verilere sahip olmadığımız bir bölge, Geç Hitit Krallıkları'nın egemenlik alanıdır. Oysa, bu kesim, Anadolu'daki diğer Demir Çağı merkezlerine oranla cam üretim ve sanatının örneklerinin verildiği Assur ve Fenike'ye çok daha yakın coğrafi konumda olmakla daha sıkı kültürel, siyasal ilişkiler içindedir. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından önce başlayan Hitit-Assur rekabeti Demir Çağı'nda da devam eder. Özellikle güney doğu ve doğu Anadolu'da Assur baskısının II. Assurnasirpal (İ.Ö. 884-858), III. Salmanassar (İ.Ö. 858-824) ve II. Sargon (İ.Ö. 772-705) dönemlerinde arttığı belirtilir⁵⁹. Bu aynı

⁵⁵ Mitchell 1984, 160.

⁵⁶ Barag 1985, 121.

⁵⁷ Kurşun oksit içerikli bilinen en erken kırmızı opak cam örnekleri Kuzey Batı İran'da, Urmiye Gölü kıyısındaki Hasanlu'dan gelmekte ve İ.Ö. 9. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Bunların Hasanlu'da yerli üretim olmadıkları ve Mezopotamya kökenli olabilecekleri öne sürülmüştür: von Saldern 1966, 9-25. Ayrıca, elimizde yazılı bir kaynak olarak, İ.Ö. 2. binyılda kırmızı cam yapımında kurşunun kullanımına ilişkin Boğazköy kaynaklı bir metin vardır: Polvani 2001, 1045-1047.

⁵⁸ Barag 1985, 78, no.74-75, fig. 5-6, pl. 8-9.

⁵⁹ Dinçol 1982, 122. Başta Hatti olmak üzere Fenike, Arami elemanları taşıyan kozmopolit yapıya sahip Geç Hitit Krallıkları'nın tarihi ile ilgili bilinenlerin çoğunluğu Assur yazılı kaynaklarına dayanır. Ayrıca, Luwice oldukları kabul edilen Hitit hiyeroglifleri de bu konuda bilgi sağlamaktadır. Buna göre, yoğun Assur gücü karşısında Hitit Krallıkları çoğu kez işgal altında kalırlar ya da Assur egemenliği altına girerler. Örneğin, Assur belgelerinde *Que* adı ile söz edilen Kilikia Bölgesi'nin Assur'a bağlı, ona vergi ödeyen bir eyalet durumunda olduğu belirtilir. Hatta Sargon'un Tabal ve Phrygia'ya karşı giriştiği harekatlarda *Que*'yi üs olarak kullanmış olabileceği düşünülmektedir: Dinçol 1982, 130.

zamanda Assur cam yapıtlarının üretildiği dönemdir. Karatepe kabartmaları ile Hitit hiyeroglifi ve Fenikece içeren çiftdilli yazıtlar da güçlü Fenike-Geç Hitit ilişkisini yansıtır⁶⁰. Assur ve Fenike ile olan bu sıkı ilişkilerle, Geç Hitit merkezlerinde de cam nesnelere veya camcılıkla ilgili verilere rastlanması güçlü bir olasılıktır. Gelecekteki çalışma ve yayınlar bu konuyu aydınlatabilir.

Konuyu genel olarak ele alırsak, Demir Çağı'nın Anadolu'da saptanmış tek cam vazosu olan Gordion kasesinin ithal bir eser olduğu görüşü hala geçerliliğini korumaktadır. Bunun dışında, Lydia özellikle öne çıkmaktadır. Çeşitli sanat ve üretim dallarında (seramik, altın, terracotta, dokumacılık, duvar işçiliği, fildişi) önde gelen Lydia'lıların cam işlemeciliğini de geliştirmiş olmalarını doğal karşılamak gerekir⁶¹. Bunu Sardis'te saptanan cam atölyesi de doğrular. Ancak, Lydia'da olduğu gibi, Demir Çağı'nda Anadolu'nun diğer bölgelerinde de, bu dönemde camın üretiminin boncuk, mücevher ve kakma parçaları ile sınırlı kaldığı, camdan vazoların yapımı düzeyine henüz ulaşılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Karatepe kabartmalarının Fenike eseri olmaktan çok, yoğun Fenike etkisi sergileyen Geç Hitit ürünleri olduğu belirtilmekte ve bu eserlerde Assur, Arami, Hitit öğelerinin varlığından söz edilmektedir: Akurgal 1995, 104.

⁶¹ Başkent Sardis'te arkeolojik verilerle kanıtlanan sanat dalları konusunda: Ramage 1987, 26-35. Lydia seramiğinde İ.Ö. 6. yüzyılda geçerli olan mermer taklidi süsleme biçiminin bile iç kalıp tekniğinde üretilen cam vazolardan esinlenilerek yapıldığı öne sürülür ancak bu görüş geçerlilik kazanmamıştır: Fossing 1940, 139-140.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Akurgal 1995 Akurgal, E., Hatti ve Hitit Uygarlıkları, İzmir.
- Atik 1998 Atik, Ş., "İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan İ.Ö. II. ve I. Binyıllara ait Mezopotamya Cam Eserleri", XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi- 6-10.VII.1987 İstanbul, Ankara, 365-376, 89-96, lev. 89-96.
- AJA American Journal of Archaeology.
- Barag 1984 Barag, D., "Glass Inlays and the Classification and Dating of Ivories from the Ninth-Eighth Centuries B.C.", Anatolian Studies XXXIII (Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr. Richard Barnett, 163-167.
- Barag 1985 Barag, D., Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum, Vol. I, Londra.
- Barag 1970 Barag, D., "Mesopotamian Core-Formed Glass Vessels (1500-500 B.C.)", GGAM, s.129-199, fig.1-101
- Barag 1988 Barag, D., "Glass Inlays and the Classification and Dating of Ivories from the Ninth -Eighth Centuries B.C.", Anatolian Studies XXXII (Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr. Richard Barnett, 163-167.
- Bass 1967 Bass, G.F., "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck", Transactions of the American Philisophical Society, Vol.57, Part 8.
- Bass 1985 Bass, G.F., "The Uluburun Shipwreck, VII.Kazı Sonuçları Toplantısı (Cilt 2), 619-635.
- Bass 1986 Bass, G.F., "Underwater Excavation of the Uluburun Shipwreck", Kazı Sonuçları Toplantısı, VIII. 2, 291-302.
- Bass 1987 Bass, G.F., "Oldest Known Shipwreck Reveals Splendors of the Bronze Age", National Geographic, Vol. 172, No.6, 693-732.
- Becks 2002 Becks, R., "Yüksek Troia Kültürü: Troia VI/VIIa" Troya: Efsane ile Gerçek Arası bir Kente Yolculuk, İstanbul, 84-93.
- Belli 2003 (a) Belli, O., "Urartu Krallığı ile İlgili Araştırmaların Tarihçesi", Urartu: Savaş ve Estetik - Urartu: War and Aesthetics İstanbul, s.13-43.
- Belli 2003 (b) Belli, O., "Katalog", Urartu: Savaş ve Estetik - Urartu: War and Aesthetics, İstanbul, 134-279.
- Bosanquet-Dawkins 1923 Bosanquet, R.C. - Dawkins, R.M., "The Unpublished Objects from the Palaikastro Excavations 1902-1906", The British School at Athens Supplementary Paper, no. 1.
- Boysal 1964 Boysal, Y., "Milli Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu", XIII. Türk Arkeoloji Dergisi, 81-85.

- Brill-Cahill 1988 Brill, R.H. - Cahill, N., "A Red Opaque Glass from Sardis and Some Thoughts on Red Opaques in General", JGS XXX, s.16-27.
- Coşkun 1997 Coşkun, Y., "Cam Hamuru, Fayans", Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri-Emin Bilgiç Anı Kitabı 3, Ankara, 67-73.
- Çambel 2001 Çambel, H., "Karatepe-Aslantaş Öyküsü", Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi, İstanbul, 122-143.
- Çınardalı 1995 Çınardalı, N., "Panaztepe Kazısında Ele Geçen Bir Grup Cam Süs Eşyası", In Memoriam İ. Metin Akyurt-Bahattin Devam-Anı Kitabı-Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerinde İncelemeler, Ankara, 67-73.
- Dinçol 1982 Dinçol, A.M., "Geç Hititler", Anadolu Uygarlıkları- Görsel Adadolu Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, 121-131.
- Erten Yağcı 1998 Erten Yağcı, E., "İ.Ö. İkinci Binde Anadolu'da Cam", OLBA I, 29-44.
- Fossing 1940 Fossing, P., Glass Vessels Before Glass Blowing, Kopenhag.
- Frankfort 1934 Frankfort, H., "Technical Achievements of the Third Millennium B.C. as Evidenced at Tell Asmar", Iraq Excavations of the Oriental Institute 1932-1933 , Chicago- Illinois.
- GGAM Oppenheim, A.L. - Brill, R.H. - Barag, D. - von Saldern, A., Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia, Corning 1970.
- Greenewalt 1987 Greenewalt Jr., C.H., "Sardis : Archaeological Research in 1986", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı (Cilt 2) , s.41-58.
- Grose 1989 Grose, D.F., The Toledo Museum of Art - Early Ancient Glass, New York.
- Hall 1930 Hall, H.R., A Season's Work at Ur, Londra.
- Harden 1968 Harden, D.B., "Ancient Glass, I: Pre-Roman", The Archaeological Journal , Vol. CXXV, 46-72.
- JGS Journal of Glass Studies
- JRS Journal of Roman Archaeology
- Layard 2000 Layard, A.H., Ninova ve Kalıntıları (Niniveh and its Remains'den - 1849- çeviri: Zafer Avşar), İstanbul.
- Lightfoot 1991 Lightfoot, C.S., "Glass in the Iron Age", Anatolian Iron Ages-Iron Age Colloquium held in İzmir 4-8.May.1987- British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 13, 67-73.
- Mitchell 1984 Mitchell, T.C., "An Urartian Lead Figurine from Toprak Kale", Anatolian Studies XXXIII (Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr. Richard Barnett, 157-162.

- Oates 2001 Oates, J. - Oates, D., Nimrud- An Assyrian Imperial City Revealed, London.
- Oppenheim 1970 Oppenheim, A.L., The Cuneiform Texts, GGAM, s.1-102, 230-231.
- Oppenheim 1973 Oppenheim, A.L., "A Note on Research in Mesopotamian Glass", JGS XV, 9-11.
- Özet 1998 Özet, A., Dipten Gelen Parıltı-Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Eserleri, Ankara.
- Özgen-Öztürk 1996 Özgen, İ. - Öztürk, J., Heritage Recovered- The Lydian Treasure, İstanbul.
- Petrie 1894 Petrie, W.M.F., Tell el Amarna, London.
- Polvani 2001 Polvani, A.M., "KBo XXXI 55 e il Problema della Fabbricazione del Vetro in Anatolia", Poikilma- Studi in onore di Michele R. Cataudella in Occasione del 60. Compleanno, Vol. 2, 1045-1048.
- Ramage 1978 Ramage, A., "Gold Refining at the Time of the Lydian Kings of Sardis", The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30.Sept.1973,Ankara, 729-735.
- Ramage 1987 Ramage, N.H., "The Arts in Sardis", Sardis, Twenty Seven Years of Discovery, Chicago, 26-35.
- Riemschneider 1974 Riemschneider, K.K., "Die Glasherstellung in Anatolien nach Hethitischen Quellen", Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the occasion of his 65th Birthday, İstanbul, 263-278.
- von Saldern 1966 von Saldern, A., "Mosaic Glass from Hasanlu, Marlik and Tell al Rimah", JGS VIII, 9-25.
- von Saldern 1970 von Saldern, A., "Other Mesopotamian Glass Vessels 1500-600 B.C.", GGAM, s.203-228.
- Sardis 1990 Greenewalt Jr., C.H. - Cahill, N.D. - Dedeoğlu, H. - Herrmann, P., "The Sardis Campaign of 1986", Preliminary Reports of Asor-Sponsored Excavations 1983-1987 (ed. W.E. Rast), Baltimore, 137-177.
- Sevin-Kavaklı 1995 Sevin, V. - Kavaklı, E., "Van Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları", XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı (Cilt I), 331-350.
- Sevin-Kavaklı 1996 Sevin, V. - Kavaklı, E., Bir Erken Demir Çağı Nekropolü: Van - Karagündüz , İstanbul.
- Stern 1997 Stern, E.M., "Glass and rock crystal: a multifaceted relationship", JRS 10, 192-206.
- Stern/Schlick-Nolte 1994 Stern, E.M. - Schlick Nolte, B., Early Glass of the Ancient World 1600-A.D 50 - Ernesto Wolf Collection, Stuttgart.

- Sümer 1960 Sümer, O., "Asur Hafriyatı ve Küçük Buluntuları", İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, XXII, 29-30.
- Trowbridge 1930 Trowbridge, M.L., *Philological Studies in Ancient Glass*, Illinois.
- Vermeule 1967 Vermeule, E.T., "A" Mycenaean Jeweller's Mould", *Bulletin: Museum of Fine Arts-Boston*, LXV 339, 19-32.
- Weinberg 1992 Weinberg, G.D., *Glass Vessels in Ancient Greece*, Atina.
- Young 1957 Young, R.S., "Discoveries at Gordion", *Archaeology* IX, 263-267.

PHOKAIA'DAKİ TAŞ KULE ANIT MEZARININ ÜST YAPISINA AİT GÖZLEMLER

(LEV. 16-18)

Suat ATEŞLİLER*

ABSTRACT

The so-called Taş Kule is a freestanding unique and monumental tomb located near Phokaia. The tomb was cut from the bedrock. It was studied and published by N. Cahill in 1988. The tomb was built in two stories, the lower storey is rectangular but the upper storey shows a pyramidal tomb model apart from the lower storey. The upper storey was set marginally at the north side of the tomb and has a four stepped podium; lowest three steps on the north side are missing, only fourth step surrounds the cubic part. The steps show the main direction which has a false door. The false door is not an isolated motif, it is functioning with the pyramidal tomb model, described on the upper storey.

Eski Foça'nın yaklaşık 7 km. doğusunda yer alan ve yerli halk arasında Taş Kule ya da Taş Ev olarak isimlendirilen anıt mezar, masif, kireçtaşı bir ana kayadan işlenerek yapılmıştır. Dikdörtgen biçimli ana gövde, basamaklı üst yapı ve kuzey yönündeki kısa kenarında yer alan temsili kapı yapının üç ana kısmını oluşturmaktadır. Mezar odası, yapının dikdörtgen ana gövdesi içinde yer almaktadır; cenazenin yerleştirileceği mezar yuvası odanın güney kenarına yanaştırılmıştır. Mezarın giriş kapısı ile ana mezar odası arasında bir geçiş odası bulunmaktadır.

Taş Kule üzerine yapılan en kapsamlı çalışma N. Cahill'in 1984 yılında Berkeley'deki California Üniversitesinde gerçekleştirdiği master tezi¹, ve 1988 yılında yayınladığı makalesidir². Yapı farklı bilim

* Yrd.Doç.Dr. Suat ATEŞLİLER, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü-Aydın.

¹ Cahill 1984.

² Cahill 1988.

adamlarınca 6. yüzyılın ikinci yarısından 4. yüzyılın içlerine kadar tarihlenmektedir³. Taş Kule'nin dikdörtgen alt yapısı ve basamaklı üst yapısı bir bütün halinde düşünüldüğünde yapının Anadolu'da ve İran'da bir benzeri bulunmamaktadır; anıt mezarın kuzey kenarına yanaşık basamaklı üst yapısı (Fig. 1a), Sardeis'deki Piramid Mezar⁴, İran'da, Pasargadae'daki Kyros Anıt Mezarı (Fig. 4b)⁵, Persepolis yakınında Takh-i Rustam adıyla bilinen bitirilmemiş Anıt Mezar (Kambyses Mezarı?) (Fig. 4a)⁶ ve güneybatı İran'daki Gur-i Dukhtar Anıt Mezarı ile karşılaştırılır⁷. N. Cahill, basamaklı podyuma sahip söz konusu mezarların Taş Kule üzerinde yer alan "basamaklı geçiş" oranla çok daha büyük ölçülere sahip olduklarını, ancak etkileşimin bulunduğunu belirtir⁸; Cahill'in "basamaklı geçiş" olarak isimlendirdiği kısım, yapının üzerindeki kübik gövde ile dikdörtgen planlı ana yapı arasında bağlantı sağlayan basamaklardır (Fig. 1a-b). Yapı, biçim olarak bir bütün içinde değerlendirilmiş ve bizce bir piramid mezar modelinin tasvir edildiği üst yapı (Fig. 2a-b), değerlendirme içinde ana gövdeden ayrılmamıştır.

Taş Kule'nin kuzey yönündeki kısa kenarına işlenmiş olan temsili kapısı, basamaklı üst yapının anlaşılması için bir kilit noktasıdır. Üzerinde kübik, masif bir gövde taşıyan basamaklı üst yapı, ana yapının kuzey kenarına doğru yanaştırılmış (Fig. 1a-b) ve kübik gövdenin etrafını saran dört basamaktan sadece en üstte yer alanı kübik gövdenin kuzey kenarını dolaşırken diğer üç basamak kuzey kenar çizgisinde son bulmaktadır. Kübik gövdenin üç yanının basamaklarla çevrilirken temsili kapıya bakan

³ Akurgal 1961, 294-295, Abb. 262 (4. yüzyıl); Akurgal 1978, 118, Fig. 40 (4. yüzyıl); Praschniker-Theuer 1979, 177, 194 (320-310); Serdaroğlu 1979, 355, Abb. 6a-b, 7 (M.Ö. 390-380); Waelkens 1980, 6 (4. yüzyıl); Cahill 1988, 498 (M.Ö. 540-470); Ratte 1992, 154 (M.Ö. 550-Erken 5. yy.). Ayrıca bkz. Briant 2002, 84, 893, 1030. 2001 yılında Ankara'da yapılan 23. Kazı Sonuçları Toplantısında Phokaia Kazısı 2000 yılı sunumunda Prof.Dr. Ömer Özyiğit Taş Kule'de yapılan restorasyon ve temizlik çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve yapının Xenophon'un Kyropaidia adlı eserinde adı geçen (Xen. Kyr. 7. 3. 4-5), Sardeis Savaşında ölen Pers generali Abradatas'a ait anıt mezar olması gerektiğini belirtmiş, yapıyı 6. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir. Söz konusu öneriyle ilgili görüşlerimiz de bu makale içinde değerlendirilecektir.

⁴ Hanfmann 1983, 42, 103; Nylander 1970, 93; Ratte 1992, 135-161; Kleiss 1996, 135-140; Dusing 2003, Fig. 51.

⁵ Von Gall 1979, 271-279;

⁶ Kleiss 1971, 157-162.

⁷ Von Gall 1979, 277, Taf. 41. 1; Cahill 1988, 491; Kleiss 1996, 137-138, Abb. 1 d, 3.

⁸ Cahill 1988, 491.

kuzey kenarının çevrilmemiş olması basamaklı üst yapının yönünün kuzey olduğunu ve dolayısı ile temsili kapı ile aynı yöne baktıklarını gösteriyor olmalıdır. Üst yapıda yer alan en alt basamak ile alt yapının yan kenarları arasındaki geçişin bir düzlemlerle gerçekleşmesi, üst yapıya alt yapının uzun kenarlarından bakıldığında sadece dört basamak izlenebilmesini, temsili kapının yer aldığı kısa kenardan bakıldığında ise yapının yan kenarlarının da bir basamak oluşturması nedeniyle bu cephedeki basamak sayısının beşe yükselmesine neden olmaktadır. Üst yapı için vurguladığımız bu özelliklere dayanarak önerimiz, temsili kapının, yapının dikdörtgen biçimli ana gövdesine ait veya tek başına bir motif olarak değil, üst yapıda tasvir edilen piramidal podyumlu bir anıt mezar modelinin temsili kapısı olarak düşünülmesi gereğidir. Taş Kule anıt mezarının, tüm yapı düşünüldüğünde biçim olarak Anadolu'da ve İran'da bir benzerinin bulunmaması üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Yapıya ilk bakışta dikkat çeken yapının tümü değil, üst bölümdeki basamaklı podyum ve kübik gövdedir. Dikdörtgen ana gövde ile basamaklı üst yapı birbirinden bağımsız iki ayrı yapı izlenimi vermekte, ana gövdenin düz ve yalın dikdörtgen biçimi ile üst yapının basamaklandırılmış dikkat çekici yapısı arasında bir zıtlık oluşmaktadır. Ana gövdenin batı uzun kenarında yer alan ve mezar odasına girişi sağlayan kapının işlevsel bir görevi olduğunu ve ana gövdenin girişini sağladığını, ancak kuzey kısa kenarda, basamaklı üst yapının hemen altına işlenmiş temsili kapının ise anıt mezardan izole edilmiş bir motiften⁹ ziyade anıt mezarın kuzey kenarına yanaştırılarak işlenmiş piramidal podyumlu temsili mezarın sembolik girişi olduğunu düşünüyoruz. Temsili kapının önünde bulunan sunu ya da Zoroastrizm dinsel törenlerinde kullanılan ateş çukuru¹⁰ bu noktada bazı dini seremonilerin gerçekleştirildiğini¹¹ göstermesi açısından önemlidir. Taş Kule'nin temsili kapısının önünde gerçekleştirilen seremonilerin anıt mezarlar önlerinde gerçekleştirilen benzerlerini Daskyleion'dan bulunmuş iki kabartma üzerinde izleyebiliyoruz.. Birinci kabartma tek magos'lu kabartma olarak tanınan kabartmadır¹². Kabartma üzerinde, lentosu üstünde boynuz benzeri çıkıntıya sahip bir mezar kapısının önünde duran ve elinde bir barsom demeti tutan magos

⁹ Cahill 1984b, 144.

¹⁰ Cahill 1984a, 27; Cahill 1984b, 145; Cahill 1988, 493-495.

¹¹ Cahill 1984a, 28; Cahill 1984b, 145; Cahill 1988, 493.

¹² Büsing-Kolbe 1978, 120-121. Fig. 26; Nolle 1992, 35. Lev. 14 a; Von Gall 1988, 568. Lev. 33 a.

tasvir edilmiştir. Magos'un diğer elinde kapının altına doğru uzanmış bir baston yer alır. Kabartmada tasvir edilen kapı Taş Kule örneğindeki gibi dört panelli kapı kanadına sahiptir. Kapının konsolu üzerinde iki silme vardır; kapıyı işleyen sanatçı birinci silmeyi düz şekilde işlemiş olsa da, uç noktasında yer alan kyma kapama plakası ve onun üstündeki silme ile birlikte meydana getirdiği boynuz benzeri kyma reversa profili sanatçının, Daskyleion'da satrap Artabazos'a ait saray yapısının pencere lentosunda¹³ da benzer profilin yer aldığı Ion kyma sırası tasvirini yansıtmak istediğini ortaya koymaktadır; ancak böyle bir kabartma bloğunda çok ince bir işçilik isteyen bu detaydan vazgeçerek bu kuşağı düz şekilde bırakmış olabileceği düşünülebilir; fakat bu tür kabartmaların boyandığını da dikkate alacak olursak, olası Ion kyma sırasının boyanmış olabileceğini de yadsınamamak gerekir. Kabartma üzerinde tasvir edilen ve kapı ile aynı zemine basan magos'la kapı yüksekliği arasında bir orantı yapılacak olunursa kapının muhtemel yüksekliğinin yaklaşık olarak 2.2 m.'ye ulaştığı anlaşılır. Seremoni olayı muhtemelen Daskyleion'daki bir Anıt Mezarın ya da bir Heroon'un önünde geçmektedir.

Daskyleion'dan bulunmuş olan bir diğer kabartma¹⁴ üzerinde iki magos bir anıt mezarın kapısı önünde sunu yaparken tasvir edilmişlerdir. Kabartma üzerinde, mezar ya da bir Heroon'un kapısının lentosu üzerindeki profiller görülmektedir; diğer kabartmada yer alan lento profillerine oranla daha özenle detaylandırılmışlardır; gerek lento yüksekliğinin daha fazla oluşu, gerekse kapı kenar pervazının çoklu silmelerden meydana gelmiş olması, bu kabartmada tasvir edilen kapının daha büyük ve daha zengin bezemeli işlendiğini göstermektedir. Magos'lar ile kapı arasında yapılacak bir orantıyla kapı yüksekliğinin 2 m.'yi aştığını belirtmek mümkündür. Büyük Kyros'un Sardeis Savaşında ölen savaş arabaları komutanı¹⁵ Abradatas'ın anıt mezarı önünde hayvan (at ve koyun) kurban ettirmesi¹⁶, çift magos'lu kabartma üzerinde tasvir edilen koyun ve boğa başlarının belki de tanrılaştırılmış bir kahramanın mezarı (Heroon) önündeki seremoniyi yansıttığını göstermektedir. Taş Kule anıt mezarının temsili kapısı önün-

¹³ Ateşlier 2001, 151-153, Fig. 17-19.

¹⁴ Borchhardt 1968, 201. Lev. 57; Bernard 1969, 22-28. Fig. 6-8; Büsing-Kolbe 1978, 120. Fig. 25; Nolle 1992, 38-40. Lev. 15 c.

¹⁵ Xen. Kyr. 8. 3. 18

¹⁶ Xen. Kyr. 7. 3. 7

deki sunu çukurunun da aynı amaçlı kullanılmış olması muhtemeldir.

Kapı lentosu üzerindeki boynuz benzeri çıkıntı yapan profil ile karşılaştırılabilecek örnekler arasında Xerxes'in Yunanistan seferinde Mardonios ile birlikte iki generalinden biri olan Pharnakes oğlu Artabazos'un M.Ö. 477'de Daskyleion satraplığına atanmasından¹⁷ sonra gerçekleştirdiği anlaşılan inşa programı çerçevesinde Daskyleion'da inşa edilen saray yapısının pencere lentosunda kullanılan profil¹⁸, Pasargadae'daki Kyros Anıt Mezarının kapı lentosu¹⁹, Naqsh-e Rostam'deki Ka'ba-i Zardusht'daki kapı lentosu²⁰ ve Pasargadae'deki Zendan-i Suleiman'nın kapı lentosu²¹ gösterilebilir.

Taş Kule anıt mezarının tarihlenmesi ve kime ait olabileceği konusu da tartışmalıdır. 2001 yılında Ankara'da yapılan 23. Kazı Sonuçları Toplantısında Phokaia Kazısı 2000 yılı sunumunda Prof.Dr. Ömer Özyiğit Taş Kule'de yapılan restorasyon ve temizlik çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve yapının Xenophon'un Kyropaidia adlı eserinde adı geçen²², Sardeis Savaşında ölen Pers generali Abradatas'a ait Anıt Mezar olması gerektiğini belirtmiş, yapıyı M.Ö. 6. yüzyılın ortasına tarihlemiştir²³. Xenophon'un Kyropaidia adlı eserinde bahsedilen mezar yapısı (ya da Tümülüs?) muhtemelen Pers'lerin Batı Anadolu'da inşa ettikleri ilk mezar yapısı olmalıdır. Xenophon, Pers'lerin, Sardeis'i M.Ö. 547/6'da ele geçişi sırasında Sardeis Savaşında ölen²⁴ Susa kralı Abradatas²⁵ için köleleri kullanarak²⁶, Paktolos'u gören bir yamaçta mezar yapıldığını²⁷ belirtmektedir. Xenophon,

¹⁷ Thuk. 1. 129.

¹⁸ Ateşlier 2001, 151-153, Fig. 17-19.

¹⁹ Cahill 1988, 496. Fig. 15 (Stronach 1978, Fig. 18 a.); profil için bkz. Nylander 1970, Fig. 31 b.

²⁰ Cahill 1984, Fig. 33. (Schmidt 1970, Fig.12 a.).

²¹ Cahill 1988, 497. Fig. 16 (Stronach 1978, Fig. 65 a.).

²² Xen. Kyr. 7. 3. 4-5

²³ 2001 yılında Ankara'da yapılan 23. Kazı Sonuçları Toplantısı Phokaia sunumu 2002 yılında basılan Kazı Sonuçları Bildirilerinde yayınlanmamış olduğu için sadece sunumla ilgili bilgi verebiliyorum.

²⁴ Xen Kyr. 7. 1. 29-32; 7. 3. 3.

²⁵ Xen. Kyr. 5. 1. 3; 6. 3. 35.

²⁶ Xen. Kyr. 7. 3. 4.

²⁷ Xen. Kyr. 7. 3. 5.

²⁸ Ateşlier 2002, 77-95.

pasajında Abradatas'ın naaşının mezara götürülmek üzere karısı Panthea tarafından sürülen ya da çekilen Harmamaxa²⁸ adını verdiği bir cenaze arabası ile taşındığından bahseder²⁹. Büyük Kyros'un emri ile Abradatas'ın onuruna çok sayıda hayvan (at ve koyun) kurban edilmiş³⁰, mezarına birçok süs eşyası bırakılmış³¹ ve mezarın yanına Abradatas adına büyük bir anıt dikilmiştir³². Abradatas'ın Karısı Panthea kocasının ölümünden sonra intihar etmiş, ve muhtemelen kocasının yanına gömülmüştür³³. Xenophon, Abradatas ile karısı Panthea adına dikilen ve üzerinde Asur dilinde bir metnin yer aldığı Anıt'tan da söz eder³⁴. Büyük Kyros, bu anıt mezarı bizzat kendi inşa ettirmiş ve önünde matem tutmuştur³⁵. Ch. Ratte, daha önce G. M. A. Hanfmann'ın da önerdiği gibi Xenophon'un sözünü ettiği bu mezarın Sardeis'deki Piramid Mezar olabileceğini belirtmektedir³⁶. Piramid Mezar'da yapılan kazı çalışmalarında M.Ö. 6. yüzyılın ortasını ve ikinci yarısını işaret eden seramik malzemeler ele geçirilmiştir³⁷. Xenophon'dan alınan verilere göre Taş Kule'nin Abradatas'ın mezarı olması mümkün görülmemektedir; Xenophon cenazenin Paktolos'u gören bir yamaca yapılan bir mezara defnedildiği belirtmekte³⁸ ve cenazenin bir Harmamaxa ile taşındığını anlatmaktadır. Cenazenin Sardeis'den yaklaşık 150 km. mesafedeki Taş Kule'ye nakli mantıklı görülmemektedir. Eğer Taş Kule'nin söz konusu mezar olduğu kabul edilirse, Batı Anadolu'da inşa edilen ilk Pers anıt mezarı olması gerekir, fakat Sardeis'deki Piramid Mezar'ın özgün yapısının piramidal bir podyuma sahip olması (Fig. 3, 4c), bunun yanında Taş Kule'nin ana gövdesi üzerinde benzer biçimli bir piramidal yapının yer alması, iki örnekten Sardeis mezarınının daha erken olması gerektiğini, Taş Kule'nin ise piramidal formu benzer bir yapıdan

²⁹ Xen. Kyr. 7. 3. 4.

³⁰ Xen. Kyr. 7. 3. 7.

³¹ Xen. Kyr. 7. 3. 7; 7. 3. 11.

³² Xen. Kyr. 7. 3. 11.

³³ Xen. Kyr. 7. 3. 14.

³⁴ Xen. Kyr. 7. 3. 15-16.

³⁵ Xen. Kyr. 7. 3. 16.

³⁶ Ratte 1992, 160 (Hanfmann, BASOR 162, 1961,31, n. 45.). Mezar, Paktolos nehrinin doğusunda, Sardeis akropolünden aşağı doğru inen yüksek yamacın kuzey kenarında yer alır.

³⁷ Ratte 1989, 206-215 (malzemeler arasında iki adet Akhaemenid kasesi de bulunmaktadır.).

³⁸ Xen. Kyr. 7. 3. 4-5.

esinlenmiş olabileceğini düşünmek daha mantıklı görülmektedir. Taş Kule'nin yapımı sırasında piramidal üst yapının kuzey kenara yanaştırılarak yapılmış olmasının nedenleri arasında ana kayanın işlenerek biçimlendirildiği mezarın formunda, ana kayanın yapım öncesindeki şeklinin de rol oynamış olabileceği unutulmamalıdır.

Abradatas'ın mezarının Sardeis'deki Piramid Mezar olduğu kabul edilirse, söz konusu mezarın İran örneklerinden daha erken olacağını, dolayısı ile İran'da yer alan anıtsal mezarların öncülü durumuna geleceğini vurgulamak gerekir. Ch. Ratte'nin M.Ö. 6. yüzyıl'ın ortası ile erken 5. yüzyıl arasına tarihlediği³⁹ Piramid Mezar'da Alyattes Mezarında olduğu gibi dişli keski kullanılmamıştır⁴⁰. Dişli keski ilk olarak Yunanlı heykeltıraşlarca 6. yüzyılın ilk yarısında, taş ustalarınca yüzyılın son çeyreğinde kullanılmıştır⁴¹. Pasargadae'da M.Ö. 550-530 tarihleri arasında dişli keski kullanımını sınırlı sayıda iken M.Ö. 518'de inşa edilen Persepolis'de kullanımı çok yaygındır. Dişli keskinin İran'daki asıl kullanımının M.Ö. 530-518 yılları arasında başladığı düşünülmektedir⁴². Perslerin Batı Anadolu'yu ele geçirdikleri M.Ö.547/6 tarihinden sonra İran'a çalıştırılmak üzere götürülen Lydia'lı ve Ionia'lı taşçı ustaları tarafından bilinen alet İran'daki yapılarda kullanılmaya başlanmıştır. Alyattes Döneminde Lydia, Yunan ve hatta Yakın Doğu mimari ustaları arasında yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir⁴³; Alyattes mezarında kullanılan taş işçiliği ile Piramid Mezarın taş işçiliği arasındaki benzerlikler⁴⁴ Piramid Mezarın tarihlenmesi konusunda yardımcı olmaktadır. Bunların yanısıra Pasargadae'deki Kyros Anıt Mezarının mezar odası iç ölçüleri (3.17 m. Uzunluk, 2.11 m. Genişlik, 2.11 m. Yükseklik) ile Sardeis'deki Alyattes Tümülüsü mezar odasının iç ölçülerinin (3.32 m. Uzunluk, 2.37 m. Genişlik, 2.33 m. Yükseklik)⁴⁵ benzer

³⁹ Ratte 1989, 215; Ratte 1992, 154.

⁴⁰ Ratte 1992, 153.

⁴¹ Nylander 1965, 49-55. Pl.1-14; Nylander 1966a, 373-376. Pl. 95; Nylander 1966b, 131, 142. Fig.1; Nylander 1967, 56-59; Nylander 1972, 311-318; Nylander 1974, 216-222; Nylander 1975, 317-323. Fig.1-4; Nylander 1977, 141-145; Nylander 1979a, 236-239; Nylander 1979b, 351-352; Nylander 1983, 265-269; Nylander 1988, 1029-1038; Nylander 1990, 76-89; Nylander 1991, 1037-1052; Guepin 1963, 34-52.

⁴² Ratte 1992, 153.

⁴³ Ratte 1993, 1-12.

⁴⁴ Ratte 1992, 153.

⁴⁵ Ratte 1992, 158.

olması nedeniyle G. M. A. Hanfmann her iki yapının inşasında da aynı ustaların çalışmış olabileceğini önermiştir⁴⁶. Ch. Ratte ise belki de aynı atölyenin ustalarının Kyros mezarında çalışmış olabileceklerini belirtmektedir⁴⁷. Alyattes'in mezarının yaklaşık M.Ö. 560 dolayında yapılmış olduğu düşünülürse aynı ustaların, ya da aynı atölyenin ustalarının otuz yıl sonra Kyros Anıt Mezarının inşasında çalışmış olabilecekleri düşünülebilir.

Xenophon'un Abradatas'ın mezarı için belirttiği "Paktolos'u gören bir yamaç" ifadesi ve bu bölgede bugüne dek ortaya çıkarılan tek anıt mezarın Sardeis'deki Piramid Mezar oluşu, bu mezarın Abradatas'ın Anıt Mezarı olduğu konusundaki görüşlerin ağırlık kazanmasına sebep olmaktadır. Kyros'un yapımı ile ilgilendiği anlaşılan bu mezar eğer gerçekten Piramid Mezar ise Kyros'un kendi mezarını da Lydia'dan getirttiği ustalarca inşa ettirmiş olması muhtemeldir.

Son dönemde Prof.Dr. Ersin Doğer ve Yrd.Doç.Dr. İsmail Gezgin'in Kyme yakınlarında, Öküzköy'de buldukları polygonal taşlardan inşa edilmiş piramidal yapılı anıt mezar⁴⁸ söz konusu anıt mezarların içinde önemli bir yere sahip olmalıdır. Bu mezar üzerine ileride yapılacak çalışmalar belki de bizim düşüncemizi destekleyen sonuçlar verecektir, çünkü eldeki veriler ışığında Piramidal yapılı anıt mezarların gelişim süreci İran'dan Anadolu'ya doğru değil, Anadolu'dan İran'a doğru gerçekleşmiştir.

⁴⁶ Hanfmann 1983, 57.

⁴⁷ Ratte 1992, 158.

⁴⁸ Doğer-Gezgin 1996, 169-174.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

Xen. Kyr.	Xenophon, Kyropaidia.
Thuk.	Thukydides

Modern Kaynaklar

Ateşlier 2001	Ateşlier, S., "Observations on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion", T. Bakır (Ed.), Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August, 1997, ACHAEMENİD ANATOLIA, PIHANS 92, Nederland Institut voor het Nabije Oosten, Leiden, 2001, 147-168.
Ateşlier 2002	Ateşlier, S., "Pers Ölü Gömme Geleneğinde Cenaze Harmaksa'ları", OLBA 5, 2002, 77-95.
Bernard 1969	Bernard, P., "Les bas-reliefs greco-perses de Dascylion a la lumiere de nouvelles decouvertes", RA 1969, 17-28.
Borchhardt 1968	Borchhardt, J., "Epichorische, gräko-persisch beeinflusste Reliefs in Kilikien", IstMitt 18, 1968, 161-211.
Briant 2002	Briant, P., From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire, 2002, Winona Lake, Indiana, Eisenbruns.
Büsing-Kolbe 1978	Büsing-Kolbe, A., "Frühe griechische Türen", JdI 93, 1978, 66-174.
Cahill 1984a	Cahill, N., Taş Kule, A Tomb Near Eski Foça, Turkey, Master of Arts., 1984, University of California, Berkeley.
Cahill 1984b	Cahill, N., "Taş Kule: A Tomb Near Eskifoça, Turkey", 2. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan, İzmir, 1984, 143-151.
Cahill 1988	Cahill, N., Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", AJA 92, 1988, 481-501.
Doğer- Gezgin 1996	Doğer, E.-Gezgin, İ., "Aiolis'de Bir Anıt", Arkeoloji Dergisi IV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996, 169-174.
Dusinberre 2003	Dusinberre, Elspeth, R. M., Aspects of Empire in Achaemenid Sardis, Cambridge University Press, 2003.
Guepin 1963	Guepin, J. P., "On the Position of Greek Artists Under Achaemenid Rule", Persica 1, 1963, 34-52
Hanfmann 1983	Hanfmann, G. M. A., Sardis From Prehistoric to Roman Times, 1983.
Kleiss 1971	Kleiss, W., "Der Takh-i Rustam bei Persepolis und das Kyros-Grab in Pasargadae", AA, 1971, 157-162.

- Kleiss 1996 Kleiss, W., "Bemerkungen zum Pyramid Tomb in Sardes", *IstMitt* 46, 1996, 135-140.
- Nolle 1992: Nolle, M., *Denkmaler vom Satrapensitz Daskyleion*, Berlin, 1992.
- Nylander 1965 Nylander, C., "Old Persian and Greek Stonecutting and the Chronology of Achaemenid Monuments: Achaemenid Problems I", *AJA* 69, 1965, 49-55.
- Nylander 1966a Nylander, C., "The toothed-chisel in Pasargadae: Further notes on old Persian stonecutting", *AJA* 70, 1966, 373-376.
- Nylander 1966b Nylander, C., "Clamps and Chronology (Achaemenid Problems II)", *IrAnt* 6, 1966, 130-146.
- Nylander 1970 Nylander, C., 1970, *Ionians in Pasargadae*, Uppsala.
- Nylander 1972 Nylander, C., "Foreign Craftsmen in Achaemenid Persia", *Vth International Congress of Iranian Art (Archaeology, Tehran, 1968 (Tehran 1972) vol.I. 311-318.*
- Nylander 1974 Nylander, C., "Masons' Marks in Persepolis", *Proceeding of the IInd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran, 1974, 216-222.*
- Nylander 1975 Nylander, C., "Anatolians in Susa-And Persepolis ?", *Acta Iranica. Hommagenes Et Opera Minora,III, Leiden, 1975, 317-323.*
- Nylander 1977 Nylander, C., "Greek and Lydian Craftsmen in Achaemenid Persia", *Atti Del XVI. Congresso Di Storia Dell'Architettura, Atene,1969 , (Roma 1977) 141-145.*
- Nylander 1979a Nylander, C., "Masons' Marks in Persepolis", *Akten Des VII. Internationalen Kongresses Für Iranische Kunst Und Archäologie, München,1976, (1979) AMIran Erg.bd.6, 236-239.*
- Nylander 1979b Nylander, C., "Achaemenid Imperial Art", in M. Trolle Larsen, Ed., *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires (Mesopotamia, Copenhagen Studies in Assyriology 7)*, Copenhagen 1979: 345-359.
- Nylander 1983 Nylander, C., "Architecture grecque et pouvoir persan", in *Architecture et Societe de l'arcaisme grec a la fin de la republique romaine, Collection de l'Ecole Francaise de Rome, 66, 1983, 265-269.*
- Nylander 1990 Nylander, C., "Considerations sur le travail de la pierre dans la cultura perse", in *Pierre éternelle du Nil au Rhin. Carrieres et prefabrication, Bruxelles, 1990, 76-80.*
- Nylander 1991 Nylander, C., "The Toothed Chisel", *Archeologia Classica, XLIII, 1991, 1037-1052.*
- Praschniker-Theuer 1979 Praschniker, C.-Theuer, M., *Das Mausoleum von Belevi, FIE (Forschungen in Ephesos) VI, 1979, Wien*

- Ratte 1989 Ratte, C. J., *Lydian and Monumental Architecture at Sardis*, Diss., 1989, University of California at Berkeley.
- Ratte 1992 Ratte, C. J., "The Pyramid Tomb at Sardis", *IstMitt* 42, 1992, 135-161.
- Ratte 1993 Ratte, C. J., "Lydian Contributions to Archaic East Greek Architecture", *Les Grands Ateliers D'Architecture Dans Le Monde Egeen Du Vie siecle av. J.-C.*, Actes du colloque d'Istanbul, 23-25 mai 1991, ed. J. Courtils-J.C. Moretti, *Varia Anatolica* III, 1993, 1-12.
- Serdaroğlu 1979 Serdaroğlu, Ü., "Bautätigkeit in Anatolien unter der persischen Herrschaft", in *Palast und Hütte*, Berlin, 347-356.
- Von Gall 1979 Von Gall, H., "Bemerkungen zum Kyrosgrab in Pasargadae und zu verwandten Denkmälern", *AMIran* 12, 1979, 271-279.
- Von Gall 1988 Von Gall, H., "Das Felsgrab von Qizqapan. Ein Denkmal aus dem Umfeld der achaemenidischen Königsstrasse", *BaM* 19, 1988, 557-582.
- Waelkens 1980 Waelkens, M., "Das Totenhaus in Kleinasien", *Antike Welt* 4, 1980, 3-12.

PHOKAIA HELLENİSTİK DÖNEM KALIP YAPIMI KASELERİ

(LEV. 19-24)

Aynur CİVELEK*

ABSTRACT

The term Megarian bowl, is commonly used between the modern archaeologists. This means Hellenistic, hemispherical, moldmade bowls without foot and handles, decorated all over exterior surface with relief figures and designs. In Hellenistic times called emitomos by the ancient Greeks, was an invention of Athenian potters. Soon, local imitations sprang up on many sites, e.g. Korinth, Sparta, Pergamon, Kyme, Ephesos, Antiokhia on the Orontes. From the third century B.C., they have been used as drinking vessels instead of kantharoi. Megarian bowls are never reported from the contexts together with the Early Roman pottery.

In ancient Phokaia, the Megarian bowls has been found at the top of the Maltepe Tumulus. In this study, the material has been grouped by the type of decoration : Imbricate bowls, net pattern bowls, concentric semi-circle bowls, figured and floral bowls. The clay of the Phokaian material, is always micaceous and more coarse-grained than the Attic one. The glaze is always matt grayish and orange-brownish colour. Large part of the fragments found at Phokaia, belongs to the so called Delian type. They must have been produced in workshops of Phokaia. There are no imported fragments from Attica. The Megarian bowls of Phokaia, started to occur from the beginning of the second century B.C. and continued to use until the end of the first century B.C.

Hellenistik dönemin gözde seramik gruplarından biri olan kalıp yapımı kaseler ya da yaygın olarak kullanılan diğer adıyla Megara kaseleri Phokaia antik kenti (Eski Foça) kazılarında Maltepe tümülüsü olarak anılan alanda çok sayıda ele geçmiştir¹. 1992 yılında kazılan Maltepe Tümülüsü,

* Dr. Aynur Civelek. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

1 Antik Phokaia (Eski Foça) 'da kazılar 1989 yılından itibaren Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ömer Özyiğit tarafından yürütülmektedir. Değerli hocama, bu konuda çalışmama destek sağladığı için teşekkürü bir borç bilirim.

Phokaia yarımadasının 500 m. doğusunda, bugünkü mezarlığın hemen karşısında yer alır². Daha önceleri höyük olarak nitelendirilen bu tepenin, tümülüs olduğu anlaşılmıştır. Yığının içerisinde Herodotos'un sözünü ettiği Arkaik dönem sur duvarları ile, tümülüsün üzerinde kalınlığı yaklaşık 2 m.'ye ulaşan toprak yığnında, binlerce türdeş nitelikte çanak çömlek parçalarının arasında³, az bir bölümü profil veren, çoğu parçalar halinde Hellenistik döneme ait kalıp yapımı kase ele geçmiştir. Bu çalışmada Phokaia malzemesinin tamamı yerine, grupları tanıtacak belirgin örnekler seçilmiştir.

Daha erken dönemlerde kullanılan kantharosların yerini aldığı ve Atinalı çömlekçilerin icadı olduğu düşünülen bu formun en belirgin özelliği, kalıpta yapılmış olmasıdır. Yarı küresel gövdeli, üzerinde kabartma bezemelerin yer aldığı bu seramik grubu Kıta Yunanistan'dan⁴ adalara⁵, Anadolu'da Karadeniz kolonileri⁶; Pergamon⁷, Kyme⁸, Labraunda⁹, Ephesos¹⁰, Metropolis¹¹, Tarsus¹², Orontes nehri üzerindeki Antokhia'dan¹³; Suriye, Mısır, Rusya'ya¹⁴ dek yayılan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkar. Neredeyse Hellenistik dönem boyunca hiçbir değişikliğe uğramadan, yaygın şekilde kullanılan bu malzeme, Batı Anadolu'daki merkezlerde de erken Roma dönemi kontekstlerinde bulunmaz.

Çalışmamızda incelenen malzemelerin daha önce yayını yapılmamış olup, Phokaia'da Hellenistik kalıp yapımı kaselerin üretildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra, üzerinde daha fazla ayrıntılı

² Akurgal 1956, 34. Maltepe'deki ilk bilimsel çalışmalar 1953-1955 yılları arasında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ile Nezih Fıratlı tarafından yapılır ve açılan sondajlarla bu alanın Arkaik dönemden itibaren Hellenistik ve Roma dönemlerinde bir yerleşim alanı olduğu ileri sürülür.

³ Özyiğit 1993, 2.

⁴ Thompson 1934, 451-459; Rotroff 1982; Edwards 1975.

⁵ Laumonier 1978; Tölle 1974.

⁶ Bouzek 1990, 106-121.

⁷ Luca 1968, 73-75, 79-99, 101-102.

⁸ Rotroff 1982, dipnot 43.

⁹ Hellström 1965, 19-23, Pl. 9-11.

¹⁰ Mitsopoulos 1991.

¹¹ Gürler 1994.

¹² Jones 1950.

¹³ Waage 1948, 1-60.

¹⁴ Rotroff 1982, 10.

incelemenin yapıldığı, kullanışlı kontekstlerle tarihlenebilen ve stil gelişiminin iyi izlenebildiği Arkaik ve Klasik dönem seramik gruplarından sonra, İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinden İ.Ö.1.yüzyıl sonuna dek kullanılan bu kaselerde tarihlemeye yardımcı olabilecek stil gelişiminin kesin ayrımlarının olmayışı ve ayrıca bu konuda özellikle Anadolu'daki buluntular üzerine yayınların çok az olması, çalışmamızı zorlaştıran nedenlerdir.

Yanlış bir anlama sonucu yerleşen Megara kasesi terimi, uzun bir tanımlama gerektiren malzemeyi kısaca anlattığından dolayı günümüzde de yaygın olarak kullanılmaya devam eder¹⁵. Bu kaseler için, antik isim arama çalışmaları ise sonuçsuz kalmıştır¹⁶. Yaygın olarak kullanılan "Megara kasesi" ifadesi, ilk olarak O. Benndorf tarafından kullanılmıştır¹⁷. Fakat daha sonraki çalışmalar Benndorf'un bu tanımlamayı kullandığı kaselerin, Megara ile özel bir bağlantısı olmadığını ortaya koyar. Edwards ise, "kalıplanmış rölyef kase" tanımlamasını önerir¹⁸. Fakat, kaselerin dudak ve ayak gibi çark yapımı bazı kısımları olduğundan, bu tanımlamada eksiklik görülür. Hellenistik döneme ait, kalıp yapımı, üzerinde kabartma bezemelerin yer aldığı, yarı küresel gövdeli kaseleri belirten "Megara kasesi" tanımlaması, yaygın olarak kullanılmaya devam eder. Bilinen ilk örneklerinin metal olduğu bu kaselerin camdan yapılmış olanları da birçok müze ve koleksiyonda korunur¹⁹. Sözü edilen kalıp yapımı kaselerin ortaya çıkışları ve kronolojik problemleri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bunlardan ilki Courby'e²⁰ aittir. Atina'da çeşitli kuyulardan gelen malzemeleri Thompson²¹ ve Schwabacher²² inceler. Korinth'teki malzeme

¹⁵ Rotroff 1982, 2. Megara kasesi ismi ilk olarak, Atina'daki koleksiyonlarda bulunan ve Megara'dan geldiği söylenen malzemeyi inceleyen Otto Benndorf tarafından kullanılır. Fakat daha sonraki çalışmalar bunların Megara ile bir ilgilerinin olmadığını ortaya koyar.

¹⁶ İbid., 1982, 2-3.

¹⁷ İbid., 2. 1883 yılında Otto Benndorf, Atina'da çeşitli koleksiyonlarda bulunan çok sayıda kaseyi inceler ve kendisine bunların Megara'dan geldiği söylendiği üzere, Benndorf bunları Megaralılar'ın kullandığı γυαλασ olarak tanımlar.

¹⁸ Edwards, VII, 3, 88-90.

¹⁹ Byvanck 1973, 120-122; Oliver 1969, 10-11; Oliver 1977, 26-32, 40-42, 76-78 Rotroff 1982, 6-9 Kaselerdeki çeşitli motiflerin Mısır'daki kaplarda ortaya çıkması, bu kaselerin Ptolemaios Aleksandria kökenli olduklarını düşündürür. Fakat pişmiş toprak örneklerin az sayıda ele geçmesi, buranın metal örneklerin kopyalarının yapıldığı yer olduğunu akla getirir.

²⁰ Rotroff 1982, dipnot 8. ²¹ Thompson 1934, 311-480.

²² Schwabacher, 182-228.

ise Edwards tarafından tahrip tabaklarına dayanılarak tarihlenir²³. Bu konudaki en geniş çalışma ise Rotroff'a aittir. Atina'daki kaselerin Thompson tarafından önerilen üretim tarihi İ.Ö. 275'lerde başlarken, Rotroff tarafından bu tarih İ.Ö. 240-220'lere dek çekilir²⁴. Anadolu'da ise en erken örnek Pergamon'da İ.Ö. 3.yüzyılın son çeyreğinden olmakla birlikte, büyük çoğunluk İ.Ö. 200'lere²⁵, Labraunda'da İ.Ö. 2.yüzyılın ikinci yarısından İ.Ö. 1. yüzyıla²⁶, Tarsus'ta İ.Ö. 3.yüzyıl-erken 2. yüzyıla verilen az örneğin yanı sıra büyük çoğunluk İ.Ö. 2. yüzyıla²⁷, Antiokhia'da İ.Ö. 3.-2. yüzyıla²⁸ verilir.

Phokaia kalıp yapımı kaseleri, diğer antik kentlerde bulunan örnekleri gibi, yarı küresel gövdeli, kulpsuz, üzerinde kalıpta yapılan kabartma motiflerin ve figürlerin yer aldığı kaplardır. Genellikle kırmızı-sarı, kırmızı-kahve renkte, mikalı kile sahip; turuncu-kahveden koyu kahve-siyaha dek değişen mat boyalıdır²⁹. Elimizdeki örneklerin en küçüğü 7,8 cm., en büyüğü ise 17,8 cm. çaptadır. Neredeyse tamamı parçalar halinde bulunan malzememizden tam profil veren iki kase nin yüksekliği ortalama 6,5 cm.'dir. Phokaia kaseleri arasında konik ve yarı küresel gövde profili izlenir (Fig. 1-3). İçte dönük dudaklı örneklerin yanı sıra dışı çekik dudaklı örneklerinin bulunduğu kaselerin, profillerinin kronolojik açıdan önemli olmadıkları bilinir. Delos, Pergamon ve Ephesos atölyelerindeki gibi gövde -ağız kenarı çerçevesi dışında- figürler ve bezemelerin yer aldığı iki ya da üç yatay frize ayrılır. Bu özellik Atina'daki çok az kase üzerinde vardır³⁰.

Diğer antik kentlerdeki örnekler gibi, Phokaia kaseleri de bezeme düzenine göre bindirme yaprak, file, konsantrik yarım daire, figürlü ve bitkisel bezemeli olarak gruplanır. Bu tip kaselerdeki en erken bezeme biçimli çam kozalağı taklidi kaselere ise Phokaia malzemesi arasında rastlanmaz.

²³ Edwards 1975, 151-187.

²⁴ Thompson 1934, 457; Rotroff 1982, 1-112.

²⁵ Luca 1968, 123-125, no. 158 Taf. 43; 125-127, 130-131, no. 192-200 Taf. 45.

²⁶ Hellström 1965, 21.

²⁷ Jones 1950, 163.

²⁸ Waage 1948, 14-15, 30.

²⁹ Firnisin rengi, seramiklerin tarihlenmesinde kesin bir sonuç vermemekle birlikte, bazı bilimadamlarına göre parlak siyah firnisli örnekler daha erkendir. Daha sonra bu firnis matlaşır ve geç dönemlerde grimsi siyah renge dönüşür.

³⁰ Rotroff 1982.

Phokaia kaselerinin incelenmesinde yaygın olarak kullanılan terimler seçilmiştir. Kaseler, genellikle taç yapraklardan veya seyrek olarak maskarlardan oluşan ve madalyon olarak anılan dip kısmına sahiptir. Madalyondan hemen sonra bitkisel bezemenin yapıldığı kalyks, daha sonra figürlerin yer aldığı duvar ile çeşitli geometrik ve bitkisel bezemelerin bulunduğu ağız kenarı çerçevesinden oluşur.

Bindirme yapraklı kaseler (Fig. 4)

Gövde, madalyondan ağız kenarı bezeme alanına dek, basit bir mühürün yinelenmesiyle yapılan üst üste binen küçük yapraklarla bezelidir. “Balık pulu” bezemeli olarak da isimlendirilen³¹ bu kaseleri çevreleyen yapraklar, iki grupta incelenir. Birinci grupta büyük yaprakların görüldüğü, aynı zamanda daha erken olarak yorumlanan örnekler bulunur³². Daha geç olduğu düşünülen küçük yapraklı grup, aynı zamanda Phokaia malzemesi arasında da daha sık görülendir. Elimizde bulunan on adet parçada *nymphaea* lotus ve *nymphaea nelumbo* sıklıkla görülür. Profil veren tek örneğimiz 11,6 cm. ağız çapında ve 5,5 cm. yükseklikte olup, içe dönük dudaklıdır ve ağız kenarı çerçevesinde aralarında rozetler bulunan Lesbos *kymationu* ve onun altındaki frizde, sık karşılaşılan bir bezeme olan inci-makara dizisi yer alır.

Atina’da İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısından - İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına; Korinth’te İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına, Delos’ta İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenirken, Phokaia örneklerinin en yakın benzerlerinin olduğu Ephesos ve Pergamon’da İ.Ö. 2. yüzyıla, Labraunda’da İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısından daha geçe verilir³³.

File bezemeli kaseler (Fig. 5)

Gövdenin, kabartma çizgilerden oluşan beşgenlerle bezendiği örneklerdir. Bu beşgenler ağız kenarından başlayıp madalyona dek uzanır³⁴. File

³¹ Rotroff 1982, 16-17.

³² İbid., 17. Büyük yapraklı örnekleri İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreği ile İ.Ö. 2. yüzyıl başlarına; küçük yapraklıları ise İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinden İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına dek tarihler.

³³ Mitsopoulos 1991, 68; Hellström 1965, 21.

³⁴ Thompson 1934, 381. Atina Agorası’nda D Grubuna ait İ.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen siyah boyalı, üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış file bezemeli kaselerin ilk örnekler olduğu düşünülür.

bezemesinde, tek ya da çift kabartma çizgilerin yanı sıra, kabartma noktacıkların da kullanıldığı görülür. Kaplumbağa kabuğundan esinlenerek yapıldığı düşünülen bu bezemeye sık rastlanmaz. Phokaia'da da diğer merkezlerde olduğu gibi çok az ele geçen parçalardan birinde file bezemesi için kabartma çizginin kullanıldığı ve meander bandının bulunduğu ağız kenarı bezemesine bağlantı yerinde kabartma bir nokta, diğer parçada ise kabartma noktacıkların oluşturduğu beşgen alanın içinde-her zaman görülmeyen- başı arkaya çevrili sağa doğru koşar durumda bir geyik figürü yer alır . Atina ve Korinth'te³⁵ de az sayıda karşımıza çıkan örneklerin Anadolu'da en yakın benzerleri Pergamon, Antiokhia'da görülür³⁶.

Konsantrik yarım daire bezemeli kaseler (Fig. 6)

İç içe geçmiş yarım dairelerin, ağız kenarından madalyona dek bütün gövdeyi kapladığı kaselerde, genellikle konsantrik yarım dairelerin merkezinde rüzgar gülü bezemesi ve aralarındaki boşluklarda kabartma noktacıklar yer alır³⁷. Ağız kenarı çerçevesinde yatay S bezemesinin olduğu dışa dönük dudaklı tek örnekle (Fig. 6a) birlikte verilen diğerleri farklı kaselelere ait kırık gövde parçalarıdır.

Genellikle İ.Ö. 2. yüzyıldan geç 1. yüzyıla dek kullanıldığı düşünülen bu kaselerin, Atina ve Korinth gibi merkezlerin yanı sıra Anadolu'daki buluntular arasında da az sayıda olması dikkat çekerken³⁸, Pergamon'daki en erken örnekler İ.Ö. 190'a, Labraunda'da İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir³⁹.

³⁵ Edwards 1975, Pl. 79-80. File bezemeli kaselerin çeşitlerinin çok görüldüğü Korinth'te İ.Ö. 160-146 arasında tarihlenir.

³⁶ Luca 1968, K 39-41, Taf. 22-25. Pergamon'da İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına verilir; Waage 1948, Fig. 15, 19-21.

³⁷ Rotroff 1982, 38; Thompson 1934, 442-444; Callaghan 1981, 53-60. Zahn bu bezemenin Batı Yamacı seramikleri üzerindeki çiçeklerden alındığını söylerken, Thompson, bunun, Atina'da Hellenistik dönemde tahrip edilen mezarlardan gelen protogeometrik vazolardan esinlenerek yapıldığını düşünür. Callaghan ise, İ.Ö. 150'de Akha kuvvetleri tarafından esir edilen Makedonialı askerlerin kalkanlarından esinlenerek yapıldığını ileri sürer.

³⁸ İbid., no. 8 Pl..2, no. 398 Pl. 68; Edwards 1975, Pl. 80-81.

³⁹ Luca 1968, 356, Taf. 54; Hellström 1965, no. 152-154, Pl. 11.

Figürlü Kaseler (Fig. 2, 7)

Esas bezeme alanında çeşitli insan ve hayvan figürlerinin görüldüğü bu örneklerde figürler tek tek bitkiler arasında dururken bazen belli bir konu da ele alınır. “Homeros kaseleri” veya edebi konulu kaseler olarak anılan grup, mitolojiden, Homeros şiirlerinden veya tragedyadan alınan konuları işler⁴⁰.

Kozalak taklidi, bindirme yaprak bezemeli ve bitkisel bezemeli kaselerle birlikte incelenerek İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreği ile İ.Ö. 2. yüzyılın ilk çeyreğine verilen⁴¹ bu kaselerde, figürler bazen kalyks üzerindeki alanda bazen de madalyonun çevresindeki yaprakların arasındadır. Figürlerin genellikle kalyks ile çerçeve arasında olduğu Phokaia kaselerinde en çok betimlenen savaş sahneleridir. Askerler yayan ya da atlı olarak, ellerinde mızrak ya da kalkanlarla birlikte görülür. Phokaia kaselerindeki savaş sahnelerinin en yakın benzerleri Delos'ta bulunur⁴². Amazonların ellerinde mızraklar ve kalkanlarla betimlendiği kaselerin benzerlerine Atina, Korinth, Delos, Labraunda, Antiokhia'da rastlanır⁴³.

Aynı atölyenin üretimi olduğunu düşündüğümüz iki kase üzerinde, ağız kenarı kuşağı ile kalyks arasındaki bantta, solda bir elinde kalkanı diğer elinde mızrağıyla betimlenen Athena ve sağda oturan ve bir elinde kartal tutan Zeus'un betimlendiği dikkat çeker (Fig. 2). Her iki kasedeki figürler ve kompozisyon birbirinin aynısıdır; farklı olan ağız bir örnekte ağız kenarı kuşağınsa ucu kıvrık üçgenlerin, diğerinde ise sarmaşık dallarının olmasıdır. Phokaia'da Arkaik dönemden beri kuvvetli bir Athena kültürünün varlığını göz önünde bulundurursak, bu tür bir kompozisyonun belki de daha fazla sayıda kase üzerinde işlenmiş olabileceği akla gelir⁴⁴.

Erosler da Phokaia kaselerinde çok görülür. Tek başlarına olabildiği gibi, başka figürlerle birlikte yürürken ya da uçarken gösterilir.

⁴⁰ Byvanck, 1953, 3.

⁴¹ Rotroff 1982, 15.

⁴² Laumonier 1978, no. 3343, Fig.31; no. 3352, 9252, Fig. 32.

⁴³ İbid., no. 3342, Fig. 31, no. 3359, Fig. 37; Hellström 1965, no. 99 Pl. 9; Waage 1948, no. 22,25, 29 Fig. 10; Edwards 1975 no. 844 Pl. 74; Thompson 1934, 355, Fig. 38 C 20.

⁴⁴ Akurgal 1988.

Figürlü kaseler arasında en çok rağbet gören, Atina, Korinth ve Delos'tan ele geçen örneklerde yaygın olarak kullanılan, "Dionysiak" sahneli kaselere Phokaia malzemesi arasında rastlanmaz⁴⁵.

Phokaia figürlü kaseleri arasında aynı atölyeye ait olması gereken ve belki de Phokaia'daki bir atölyede üretildiğini düşündüren, fazla pişmiş ya da yanmış çok sayıda parça bulunur.

Bitkisel Bezemeli Kaseler (Fig. 3)

Kalıp yapımı kaselerin en ilgi çekici ve en güzel örneklerinin bulunduğu bu grupta kaselerin ana bezeme alanında çeşitli yapraklar ve çiçekler kullanılmıştır. Bunlar değişik isimlerle anılır⁴⁶. Merkezi damarlı yuvarlak taç yaprak *nymphaea lotus*, merkezi damarlı ucu sivri taç yaprak *nymphaea caerulea*, merkezi damarlı yuvarlak taç yaprak *nymphaea nelumbo*, hem merkezi hem de yatay damarları olan sivri uçlu eğreltiotu, stilize birleşik yaprak olan palmet ve kenarları yırtık, merkezi damarlı geniş yaprak *akanthus* kalıp yapımı kaselerde, yaygın olarak kullanılan bitkilerdir.

Kozalak taklidi, figürlü ve bindirme yaprak bezemeli kaselerle birlikte incelenen kaselerin madalyonun çevresini saran bitkiler kalyks kısmını oluşturur ve kalyks üzerindeki yatay alanlarda da yine çeşitli bitkiler bulunur. Phokaia kaselerinde bitkilerin düzenlenişinde zengin kompozisyonlar görülür. Genellikle altı veya sekiz taç yapraktan oluşan madalyonun çevresinde bulunan yapraklar kalyks kısmındadır ve aynı zamanda duvarda da çeşitli yapraklar ya da kıvrık asma dalları kullanılır. Ağız kenarı bandında ise inci dizileri, palmetler, saç örgüsü bezemesi yer alır. Bitkisel bezemeli metal kaplar ile pişmiş toprak kaseler arasında paralellik gözlenir⁴⁷ ve pişmiş toprak örneklerinin ilk olarak İ.Ö.3.yüzyılın son çeyreğinde üretilmeye başlandıkları genel olarak kabul edilen bir tarihtir. Başlangıcı için Atina'da İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreği, Korinth'te ise İ.Ö. 250'ler önerilirken,

⁴⁵ Rotroff 1982, 42 Pl. 41; Edwards 1975, 807, 810; Laumonier 1978, no. 3247 Fig. 20, no. 3242 Fig. 37.

⁴⁶ İbid., 3, Pl. 94.

⁴⁷ Oliver 1977, 41, 78. İ.Ö. erken 3. yüzyıla ait Mısır'dan gelen bir kase üzerinde ve İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına ait, Toledo Müzesi'nde korunan gümüş kasede benzer *nymphaea nelumbo* ve *nymphaea lotus* yaprakları görülür. İsrail'de bulunan ve Rotschild Koleksiyonu'nda yer alan, İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına ait altın ve cam karışımı kasede madalyonun çevresini saran *lotus* ve *akanthus* yaprakları izlenir

Anadolu'da Ephesos'ta İ.Ö. 200'lere, Pergamon'da İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci çeyreğine, Labraunda'da ise İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına verilirler⁴⁸.

Çerçeveler (Fig. 1, 8)

Genel olarak incelendiğinde kaselerin üzerinde yer alanların yanı sıra, ağız kenarında da çeşitli bitkisel ve geometrik bezemeler kullanılır. Phokaia malzemesi arasında en sık görülenler, Lesbos kymationu, İon kymationu, meander dizisi, yatay S'ler, inci makara dizisi, rozetler ve palmetlerdir. Ağız kenarının altında, gövde üzerinde yer alan bezemelere sınır oluşturan, ince bir bant içinde yer alan bu bezemeler Kıta Yunanistan, adalar ve Anadolu örneklerinde hemen hemen benzer biçimlerde ortaya çıkar, Hellenistik dönem içinde genellikle farklılık göstermeden devam ederler ve bu nedenle tek başlarına, kaselerin tarihi için kanıt değildir.

Madalyonlar (Fig. 3)

Kalıp yapımı kaselerin, genellikle tek ya da çift kabartma halka ile çevrelendiği ve bazen taç yaprakların bazen de mask şeklinde bezemelerin yer aldığı bölümdür. Phokaia örneklerinde altılı ya da sekizli taç yaprakların kullanıldığı görülür. Özellikle Atina örneklerinde yaygın olarak kullanılan masklar Phokaia'da görülmez.

Bunun yanı sıra tek bir örneğin dip kısmında kabartma halkalara bitişik olarak yapılan deniz kabuklarının ayak görevini üstlendikleri düşünülür. Deniz kabuklarının metal örneklerine İ.Ö. 3. yüzyılda rastlanırken, pişmiş toprak örnekler Atina'da İ.Ö. 225-200'e verilir⁴⁹.

Elimizde korunan madalyon örneklerinin çok az olması nedeniyle, yaygın olarak kullanılan bezemelerden ve sayılarından söz etmek olanaksızdır.

Zaten tarihlendirme problemleri bulunan bu seramik grubunun Phokaia'dan ele geçen örnekleri için durum daha da zordur. Çünkü Maltepe Tümülüsü gibi, içerisinde Arkaik dönemden Hellenistik döneme dek çok karışık malzeme bulunduran bir alandan gelmeleri, elimizde kesin tarihlere yardımcı olacak toplu buluntu gruplarının olmayışı, Phokaia örneklerinin ancak diğer antik kentlerden gelen örneklerle kıyaslanarak ve az da olsa

⁴⁸ Luca 1968, 1, no. 294a, Taf. 50; Hellström 1965, 21, Pl. 9-10.

⁴⁹ Rotroff 1982, no. 2 Pl. 1, no. 65 Pl.11.

Maltepe Tümülüsü'nden gelen diğer seramik gruplarıyla birlikte değerlendirilmesine yol açar.

Çok sayıda cüruf bulunması, bozuk ve defolu üretimlere rastlanması, aynı kap formundan birbirine yakın olarak yüzlerce örneğin bulunmasından dolayı bir çöplüğe ait olmalıdır. Bu nedenlerle tümülüsün taş dolgusunun yığılmasından sonra, en yakın çevrede bulunan seramik atölyelerine ait çöplükler bozularak buraya taşındığı ve taş dolgu malzemeyle örtüldüğü düşünülür. 1992 yılında yapılan temel kazılarının sonucuna göre, bu çöplüklerin atölyelerinin bulunduğu alan, tümülüsün doğusundaki yerdir⁵⁰. Buradan çıkan seramiklerle tümülüsün doğusundan gelen malzeme paralellik gösterir.

Tümülüsün üzerine seramik atölyelerinden taşınarak getirilen malzeme, tümülüsün inşaatının bitiriliş tarihinden sonra olmalıdır. Tümülüsün üst dolgusu içinden ele geçen her türlü çanak çömlek, tümülüsün tarihinden daha erkendir. Tümülüsün içinde ele geçen malzeme genellikle İ.Ö. 3. yüzyıla ait olup, bunun yanı sıra İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen malzeme de bulunur. Bronzdan yapılmış, İ.Ö. 3. yüzyıla verilen çok sayıda sikkenin ön yüzünde petasoslu Hermes başı, arka yüzünde ise griffon protomları bulunur⁵¹.

Burada üç ayrı atım tabakası saptanır. En üstteki tabakada ince seramiğin yanı sıra kaba parçalar, ikinci tabakada çok sayıda ince seramik ile terracottalar ve üçüncü tabakada ise İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarından İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına dek verilen malzemeler vardır. Sözüünü ettiğimiz kalıp yapımı kaseler ikinci tabakada siyah firnisli Batı Yamacı, balık tabakları, içe ve dışa dönük dudaklı kaseler, applike keramik örnekleriyle birlikte ele geçmiştir⁵².

Hellenistik döneme ait kalıp yapımı kaselerin yaygın olarak bulunduğu bütün merkezlerde İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, özellikle İ.Ö. 2. yüzyılda sık olarak kullanıldığını ve İ.Ö. 1. yüzyılın sonlarına dek devam ettiği görülür. Phokaia'da ele geçen malzeme de diğer antik kentlerdeki benzerlerinden hem yapım tekniği hem de stil ve gelişim açısından

⁵⁰ Özyiğit 1993, 2.

⁵¹ İbid.,

⁵² Özyiğit 1995, 8.

farklı değildir. Bu tip kaselerin Anadolu'da bulunduğu diğer merkezlerde göz önünde bulundurulursa, Phokaia malzemesinin de yoğun olarak İ.Ö. 2. yüzyıl başlarından İ.Ö. 1. yüzyıl sonuna dek kullanıldığını söylemek olasıdır. Fakat son yıllara dek yapılan kazılarda kontekst buluntuların olmayışı, Phokaia malzemesi için kesin tarih vermemizi zorlaştırır.

Maltepe Tümülüsü'nün üzerindeki toprak yığıntı içinde bulunan kalıp yapımı kaselerin üretildiği atölyelerin yerleri saptanmamıştır. Bununla birlikte, özellikle Hellenistik ve Roma dönemine ait diğer seramik gruplarına ait atölyelerin yerleri belirlenmiştir. Parçaların neredeyse tamamının kırık olarak ele geçmesi, pişirme hataları, ayrıca aynı seramik atölyelerinde üretildiğini düşündüğümüz parçaların bulunması, kaselerin üretiminde yerel kilin kullanılması ve aynı zamanda Maltepe Tümülüsü'nün üst yığınının çeşitli atölyelerin üretim atıklarından oluşması, Batı Anadolu'daki önemli merkezlerden biri olan Phokaia'da da "Megara kasesi" üretimi olması gerektiğini düşündürür.

Kısaltma ve Kaynakça

- Akurgal 1956 Akurgal, E., "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları", *Anatolia* I, 1956, 34 vd.
- Akurgal 1988 Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, 1988.
- Bouzek 1990 Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prague, 1990.
- Byvanck 1973 Byvanck, L.-Q. Van Ufford, "Un bol d'argent hellénique en Suede", *BCH* 1973, 119-123.
- Byvank 1953 Byvank, L.-Q. Van Ufford, "Les bols megariens", *BABesch* 28, 1953, 1-21.
- Callaghan 1981 Callaghan, P.J., "The Little Palace Well and Knossian Pottery of the Later Third and Second Centuries B.C.", *BSA* 76, 1981, 35-58.
- Edwards 1975 Edwards, G. R., *Corinthian Hellenistic Pottery*, Corinth VII, 3, Princeton, 1975.
- Gürler 1994 Gürler, B., *Metropolisin Hellenistik Dönem Seramiği*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi), İzmir, 1994.
- Hellström 1965 Hellström, P., *Labraunda, Swedish Excavations and Researches, II, i, Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, Lund, 1965.
- Jones 1950 Jones, F.F., *The Pottery in Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I, The Hellenistic and roman Periods*, 1950.
- Laumonier 1977 Laumonier, A., "Bols hellénistiques à reliefs", *BCH, Suppl. I*, Paris, 1973, 253-262.
- Laumonier 1978 Laumonier, A., *La ceramique hellénistique à reliefs, 1, Ateliers "İoniens"*, Delos XXXI, Paris, 1978.
- Luca 1968 Luca, G.-Ziegenaus O., *Das Asklepieion, Pergamon XI, 1*, Berlin, 1968.
- Mitsopoulos 1991 Mitsopoulos, V.-Leon, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde*, Wien, 1991.
- Oliver 1969 Oliver, A., "A Gold-Glass Fragment in the Metropolitan Museum of Art", *JGS*, 11, 1969, 9-16.
- Oliver 1977 Oliver, A., *Silver for the Gods: 800 Years of Greek and Roman Silver. Catalogue of an Exhibition at the Toledo Museum of Art*, Toledo, Ohio, 1977.
- Özyiğit 1990 Özyiğit, Ö., "1989 Yılı Phokaia Kazıları", XII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Ankara, 1990, 53-54.
- Özyiğit 1992 Özyiğit, Ö., "1991 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XIV. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Ankara, 1992.

- Rotroff 1982 Rotroff, S. I., *The Athenian Agora XXII, Hellenistic Pottery and Imported Moldmade Bowls*, Princeton, 1982.
- Schäfer Schäfer, J., *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Berlin, 1968.
- Schwabacher Schwabacher, W., "Hellenistische Reliefkeramik am Kerameikos" *AJA* 45, 182-228.
- Thompson 1934 Thompson, H., "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 1934, 311-480.
- Tölle 1974 Tölle-Kastenbein, I., *Das Kastro Tigani, Die bauten und funde griechischen römischen und byzantinischer zeit, Samos, XIV, Bonn, 1974.*
- Waáge 1948 Waáge, F. O., *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria in Antioch on the Orontes, IV,i, Ceramics and Islamic Coins*, Princeton, 1948.

PHRYGISCHE DENKMÄLER IM MUSEUM VON BODRUM

(LEV. 25-27)

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN*

ÖZET

Bodrum Müzesi'ndeki Birkaç Phrygia Eseri

Makalede, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde, Yılanlı Kule olarak adlandırılan yerde sergilenmekte olan Phrygia kökenli ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait (İ.S. 2. ve 3. yy.'lar) altı eser tanıtılmaktadır. Eserlerin ilk dördü yazıtlı küçük adak stelleri, beşincisi ise yazısız Asklepios-Hygieia heykelcik grubu olup, dördü numaralı eser hariç (bu stel olasılıkla Kütahya çıkışıdır) hepsi Afyon'dan kaynaklanmaktadır. İlk dört stel kulenin duvarına kancalarla tutturulmuş ve plastik bir pano ile korumaya alınmıştır. Küçük heykelcik grubu ise bir vitrinin içinde sergilenmektedir. Son eser büyük bir mezar steli olup kulede duvara dayalı durumdadır ve Eskişehir'den kaynaklanmaktadır. Küçük steller Artemis, Asklepios, Meter Olynpiane ve Zeus Thallos'a sunulmuş basit adaklardır. Asklepios-Hygieia heykelcik grubu ise olasılıkla bu iki tanrıya sunulmuş olmalıdır. Eserler, Bodrum Sualtı Müzesi'nin isteği üzerine daha önce buldukları Afyon ve Eskişehir Arkeoloji müzelerinden 1995 yılında bu müzeye devredilmişlerdir. Yılanlı Kule'de "Antik Dönem'de Sağlık" konulu ve "Doğum, Yaşam ve Ölüm" isimli bir sergileme yapılmış ve bu eserler ait oldukları müzelerden sağlık içerikleri nedeniyle buraya getirilmişlerdir. Adak stellerinden üç tanesinin üzerinde insan organlarının basit kabartmaları resmedilmiştir. Bunlar bir çift göz (No. 1), bir bacak (No. 3) ve bir sol kol (No. 4) betimidir. Yazıtlarda bu kabartmalarla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, betimler olasılıkla hasta organlara işaret ediyor olup adakların ilgili tanrılara sağlık amacıyla sunulduklarını göstermektedir. Anadolu'da özellikle Kuzeydoğu Lydia ile Phrygia'dan tanınan birçok adak taşı üzerinde insan organlarının betimleri belgelenmiştir. Kuzeydoğu Lydia'dan tanınanlar genellikle "Günah Çıkartma Yazıtları" adıyla bilinen büyük bir grup eserin üzerinde görülmektedir. Phrygia'daki eserler ise basit adak taşları olup yazıtlarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ne Kuzeydoğu Lydia'daki ne de Phrygia'daki adaklarda, belirli bir organın belirli bir tanrıya sunulan adağın üzerinde betimlendiği belgelenmiştir.

* Dr. N. Eda Akyürek Şahin, Akdeniz Üniv., Fen-Edebiyat Fak. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bl. Kampus Antalya/Türkiye.

Betimlerden ve yazıtlardan bazı tanrıların belirli hastalıkları iyileştirdiği gibi bir sonuç çıkmamaktadır. Bu tür adaklar, kırsal kesim insanların tapındıkları yerel tanrıların hastalıkları iyileştirme gücü olduğuna inandıklarını göstermektedir. Burada tanıtılan eserlerin yazıtlarının çevirisi şöyledir:

1. “Moskhion’un kızı Nana Artemis’e adağı (sundu).”
2. “Appas’ın oğlu Apollonios Asklepios’a adağı (sundu).”
3. “Papias’ın kızı Ammia Meter Olynpiane’ye adağı (sundu).”
4. “Sossoalı Eumenes Zeus Thallos’a adağı (sundu).”
6. “Ebeveynleri Threptos ve Apollonia, kızları Kleopatra’yı ve kendilerini, kendileri henüz hayattayken, hatırası nedeniyle onurlandırdılar.”

Unter dem Titel “Geburt, Leben und Sterben” fand im Museum von Bodrum¹ (Halikarnassos) im Jahre 1995 eine Ausstellung zum Thema Gesundheit, Krankheit und Heilung in der Antike statt. Zu diesem Zweck lieh es zahlreiche Kunstwerke aus verschiedenen Museen der Türkei, darunter vier Stelen und eine Statuette vom archäologischen Museum von Afyon und eine Grabstele vom archäologischen Museum von Eskişehir. Diese Kunstwerke aus dem phrygischen Raum sind noch immer im sogenannten Schlangenturm (Yılanlı Kule) ausgestellt², der im Mittelalter den Kreuzrittern als Lazarett gedient hatte.

Die Statuette (Nr. 5) befindet sich in einer Vitrine. Die grosse Grabstele (Nr. 6) ist im Raum an die Innenwand gestützt. Während die Statuette anepigraphisch ist, tragen alle vier Stelen Inschriften, die anlässlich der Ausstellung rot nachgefärbt wurden. Die kleinen Stelen sind einfache Weihungen an verschiedene Gottheiten. Die Statuette stellt Asklepios und Hygieia dar, während die grosse Giebelstele ein einfacher Grabstein ist. Alle genannten Denkmäler gehören in die Kaiserzeit, in das 2. (Asklepios-Hygieia Statuette) oder 3. Jh. n. Chr.

¹ Die Publikationserlaubnis für die hier bearbeiteten Denkmäler wurde mir von der Türkischen Antikenverwaltung erteilt. Bei der Bearbeitung der Weihungen erhielt ich im Archäologischen Museum von Bodrum von Herrn Oğuz Alpözen, dem Museumsdirektor, und Frau Aynur Özet, der Archäologin des Museums, Unterstützung. Herr Ahmet İlaşlı (Museum von Afyon) hat mich auf diese Denkmäler in Bodrum aufmerksam gemacht. Bei allen genannten Institutionen und Personen möchte ich mich hier sehr herzlich bedanken.

² Photographieren im Museum war nicht möglich bzw. sehr schwierig. Daher sind im Text auch Zeichnungen der Denkmäler hinzugefügt.

Auf den Weihungen Nr. 1, 3 und 4 sind menschliche Körperteile (Augenpaar, Bein und linker Arm) abgebildet, welche wohl von einer Krankheit befallen und durch göttlichen Eingriff geheilt worden waren. Darstellungen von Körperteilen kommen in Nordostlydien und Phrygien hauptsächlich auf den Beichtinschriften und Weihungen des 2. und 3. Jh.s n. Chr. sehr oft vor.³ Im Gegensatz zu den Beichtinschriften liefern einfache Inschriften aus Phrygien kaum Informationen über den Grund der Aufstellung und die Krankheit selbst. Daher lässt sich nicht mit Sicherheit erschliessen, ob diese Weihgeschenke für die Heilung des Organs oder im Anschluss daran als Dank für den bei der Heilung mitwirkenden Gott dargebracht wurden. In den ausführlichen Beichtinschriften gibt es hingegen Anhaltspunkte dafür, dass diese meist als Dankesbezeugung den Göttern geweiht wurden.⁴ Bei den phrygischen und lydischen Weihungen lässt sich kein bestimmter Körperteil mit einem Gott in Verbindung bringen. Unter den hier vorgestellten Votiven sind die Augen abgebildet auf einer Weihung an Artemis, das Bein an Meter Olynpiane und der Arm an Zeus Thallos. Derartige Weihungen zeigen, dass die einfachen Leute auf dem Land an eine Heilung durch eine ihrer lokalen Gottheiten glaubten.⁵

Nr. 1 Weihung der Nana an Artemis

Kleine Giebelstele aus weissem Marmor (s. Fig. 1. 10); *Inv. Nr.*: 2.8.95 (Afyon, Archäologisches Museum, *Inv. Nr.*: 1882); *FO*: İsehisar (Dokimaion)/Afyon; *H*: 36 cm; *Br*: 17 cm; *T*: 5 - 5, 5 cm; *Bh*: 0, 7 - 0, 8 cm; *Buchstabenformen*: ΑCΩΕ; *Literatur*: Unpubliziert.

Die kleine Giebelstele ist mit ornamentlosen Eckakroteren verziert. Von diesen ist das rechte abgebrochen, das mittlere hingegen beschädigt. Im Giebel ist eine sechsblättrige Rosette abgebildet, die von einem Kreis umrahmt wird. Der Schaft der Stele ist oben und unten profiliert. Im Raum zwischen den Profilen ist ein Augenpaar mit dicken Lidern abgebildet. Die

³ Vgl. allgemein van Straten 1981, 135 ff.; Chaniotis 1995, S. 323-344; Forsén 1996, 121 ff. (Inneranatolische Gliederweihungen); Vgl. auch Drew-Bear et alii 1999, S. 37 f. (Body parts). Zu den Beichtinschriften allgemein s. Petzl 1994.

⁴ Vgl. Petzl, ebenda, z. B. Nr. 43; 94; 96 und 122. S. auch Drew-Bear et alii, ebenda, 37.

⁵ Vgl. Petzl 1998, 1, 26.

Iris und die Pupillen sind mit Linien angedeutet. Darunter ist eine dreizeilige Inschrift angebracht.

Νανα Μοσχίω-	“Nana, die Tochter
2 νος Ἀρτέμιδι	des Moschion, der
εὐχὴν.	Artemis als Gelübde.”

Z. 1: Νανα ist ein in Kleinasien gut belegter phrygischer Lallname.⁶

In der Inschrift unerwähnt ist, weshalb Nana diese Stele an Artemis weihte. Nana war wohl an ihren Augen erkrankt, worauf die Darstellung der Augen auf der Stele hindeutet, und hat nach der Heilung der Göttin ihr Gelübde abgelegt. Artemis erfuhr in Griechenland als Heil- und Hilfsgöttin (besonders als Geburts- und Frauengottheit) grosse Verehrung, während diese Funktion der Göttin im kleinasiatischen Raum kaum in den Vordergrund tritt.⁷ Darstellungen von Augen auf den Votivstelen der Artemis Anaitis aus Nordostlydien weisen jedoch darauf hin, dass die Göttin zumindest in dieser Region die Funktion einer Heilgöttin innehatte.⁸ Augen sind in Kleinasien besonders auf den Votivdenkmälern in Phrygien und Nordostlydien abgebildet⁹, in deren Inschriften bisweilen auch die Erkrankung oder Heilung dieses Körpergliedes erwähnt werden.¹⁰ Allerdings sind die Votive an verschiedene Gottheiten geweiht.¹¹

⁶ Vgl. Zgusta 1964, 346 f. § 1013-1.

⁷ Vgl. Forsén 1996, 135 ff.

⁸ Vgl. Diakonoff 1979, 154 Nr. 48 Fig. 37; vgl. auch dies., 144 Nr. 5 (Ἀρτέμιδι Ἀναίτι Στρατιονείκη Μελτίνης ὑπὲρ | ὑγείας τῶν ὀφθαλμῶν | εὐχὴν ἀνέστησεν.) Fig. 8 und Nr. 6 Fig. 10.

⁹ Vgl. van Straten 1981, 135 ff. (Lydia and Phrygia) Nr. 40.1-2; 42.1-2; 43.2; 43.4; 44.5; 47.3; 49.1; 49.7; Vgl. auch 134 f. (Asia Minor) Nr. 35.1; 36; 38.1-6 und 38.7-23. Ferner Malay 1988, 151 f. Nr. 5 Taf. 12 = Petzl 1994, Nr. 5; Drew-Bear et alii 1999, Nr. 12-15, 17-19, 21-23 und 528; vgl. auch dort Nr. 11 (Theos), 16 (Zeus Petarenos), 20 (Zeus), 24-28 und 573 (Zeus Petarenos).

¹⁰ Vgl. Malay 1988, Nr. 5 und auch Petzl 1988, 156 f. Anm. 10 und 11 und 166 Anm. 83; Vgl. Petzl 1994, Nr. 5; Vgl. die Zusammenstellung von Chaniotis 1995, 338: Table 1: (I. Eyes) und Table 2: (I. Eyes). Vgl. auch Drew-Bear et alii 1999, Nr. 541: - - -, ἀλλά μιν καλῶς ὀρᾶν θείης, - - - . S. auch Merkelbach 1992, 55 Taf. 1.

¹¹ Eine Tabelle mit der Auflistung aller Götter aus Kleinasien, auf deren Weihungen Organe abgebildet oder Krankheiten erwähnt sind, bietet Chaniotis 1995, 342: Table 3: Deities and Diseases.

Nr. 2 Weihung des Apollonios an Asklepios

Fragment einer kleinen Stele aus weissem Marmor (s. Fig. 2); *Inv. Nr.:* 3.8.95 (Afyon, Archäologisches Museum, Inv. Nr.: 1736); *FO:* Kale Köyü/Afyon; *H:* 17, 5 cm; *Br:* 17, 5 cm; *T:* 4, 5 cm; *Bh:* 1, 5 - 1, 8 cm; *Buchstabenformen:* C(Ω)∪; *Literatur:* Unpubliziert.

Auf dem Schaft der kleinen Stele, deren Giebel abgebrochen ist, sieht man das Attribut des Asklepios, eine um sich geschlungene Schlange. Sie hält ihren Kopf nach rechts gestreckt. Eine fünfzeilige Inschrift wurde um die Schlange herum angebracht.

	Ἀπολλώ-	“Apollonios,
2	νιος Ἀπ-	der Sohn des Appas,
	πα Ἀσ-	dem Asklepios
4	κληπίω	als Gelübde.”
	εὐχὴν.	

Z. 2-3: Ἀππας ist ein besonders in Phrygien, aber auch im übrigen Kleinasien gut belegter Lallname.¹²

Obwohl auch in dieser Inschrift der Anlass für die Weihung verschwiegen wird, dürfte die Aufstellung aufgrund erfolgreicher Heilung erfolgt sein. Der Kult des Asklepios (mit Hygieia) war in Kleinasien sehr verbreitet. Auch aus Phrygien sind Weihungen an Asklepios bekannt.¹³ Vgl. ferner unten Nr. 5.

Nr. 3 Weihung der Ammia an Meter Olynpiane

Kleine Giebelstèle aus weissem Marmor (s. Fig. 3); *Inv. Nr.:* 4.8.95 (Afyon, Archäologisches Museum, Inv. Nr.: 1738 [alte Inv. Nr. 2975]); *FO:* Çobanlar/Afyon; *H:* 23 cm; *Br:* 15,4 cm; *T:* 5 cm; *Bh:* 0,7 - 1,7 cm; *Buchstabenformen:* ΑΕ; *Literatur:* I.W. Macpherson, *Inscriptions from Eskisehir and District*, BSA 49, 1954, S. 14 in Nr. 7 (ohne Photo oder Zeichnung); SEG 14, 1957, Nr. 793; Vgl. Bull. Épig. 1956, Nr. 288.

¹² Vgl. Zgusta 1964, 71 ff. § 66-8.

¹³ Vgl. z. B. Haspels 1971, 296 f. Nr. 5 und Drew-Bear et alii 1999, 251 Nr. 387 ab (mit Darstellung einer Schlange); Drew-Bear 1967, 257.

Von der kleinen Stele ist die Ecke rechts unten abgebrochen. Im Giebel, dessen Akroteren zerstört sind, ist eine runde Scheibe (Patera) abgebildet. Auf dem Schaft ist ein rechtes Bein bis einschliesslich Oberschenkel dargestellt. Die erste, mit kleinen Buchstaben geschriebene Zeile der Inschrift steht auf der Giebelleiste, von der die beiden letzten Buchstaben zerstört sind. Weitere Zeilen sind rechts und links des Beines eingemeisselt.

	Ἀμμια Παπιου Μητ[ρὶ]	“Ammia, die Tochter
2	Ὀλυμπια-	des Papias, der
	νῆ	Meter Olynpiane
4	εὐχίην.	als Gelübde.”

Z. 1: Ἀμμια ist ein in Kleinasien, besonders aber in Phrygien öfters vorkommender Lallname.¹⁴ Auch Παπιας ist sehr oft belegt.¹⁵

Z. 1-3: Μητ[ρὶ] Ὀλυμπιανῆ (= Ὀλυμπιανῆ). Macpherson schrieb der Anlaut von Μητρί mit Minuskel, so dass die Inschrift von ihr als eine Grabinschrift¹⁶ interpretiert wurde und auch so im SEG aufgenommen wurde. Anders bei J. und L. Robert, Bull. Épig. 1956, Nr. 288 (“*Nous écrivons avec une majuscule*”). Macpherson hatte dabei die Formel εὐχίην am Ende der Inschrift ganz ignoriert. Es handelt sich hier aber um eine Weihung. Mit dieser Inschrift wird Meter Olynpiane zum ersten Mal belegt. Aus Sağır Köy (nördlich von Hoyran See, am Hang des Sultan Dağı und südlich von Çobanlar, dem Fundort unserer Inschrift) und seiner Umgebung stammen die Tekmoreier-Inschriften, auf denen das Ethnikon Ὀλυμποκωμῆτης (auch Ὀλυμποκωμῆτης) vorkommt.¹⁷ Der Ort Olympokome¹⁸, der noch nicht lokalisiert ist und dessen Name wohl aus einem Berg namens Olympos abgeleitet war, lag wahrscheinlich im phrygisch-episidischen Grenzgebiet, woher auch unsere Weihung stammt. Man könnte daher das Epitheton Ὀλυμπιανῆ mit Ὀλυμποκώμη in Verbindung bringen.

¹⁴ Vgl. Zgusta 1964, 59 ff. § 57-16.

¹⁵ Vgl. Zgusta, ebenda, s. 410 ff. § 1199-5 und 1199-7 Anm. 52.

¹⁶ Deshalb fehlt diese Meter-Weihung in Vermaseren 1987.

¹⁷ Vgl. Ramsay 1906, 321 f. Z. 26 und 31; 335 Nr. 14 und 340 Nr. 18 Z. 7. Für die Tekmoreier-Inschriften allgemein s. Ruge 1934, col. 158-169 s. v. Xenoi Tekmoreioi.

¹⁸ S. Ruge 1939, col. 258 s. v. Olympokome.

Das auf der Stele abgebildete Bein deutet wohl wiederum darauf, dass die Weihung aus Krankheitsgründen erfolgte. Aus Phrygien und Nordostlydien sind zahlreiche Weihungen an verschiedene Götter bekannt, auf ihnen Menschenbeine abgebildet sind.¹⁹

Nr. 4 Weihung des Eumenes an Zeus Thallos

Kleine Giebelstela aus weissem Marmor (s. Fig. 4); *Inv. Nr.:* 5.8.95 (Afyon, Archäologisches Museum, *Inv. Nr.:* 10990); *FO:* Unbekannt; *H:* 40 cm; *Br:* 18, 5 cm; *T:* 5, 5 - 6 cm; *Bh:* 1, 5 - 1, 8 cm; *Buchstabenformen:* ΑϸΕΛΛ; *Literatur:* Unpubliziert.

Die unteren Ecken der Stele sind an beiden Seiten leicht abgebrochen. Im Giebel sind die Akrotere ausgelassen. Auf der Stele ist ein linker Arm bis zum Ellbogen abgebildet, der sich durchgehend ins Giebelfeld erstreckt. Auf dem Giebelfeld sind um die Hand herum drei vierblättrige Rosetten dargestellt. Auf der schmalen Basis ist eine dreizeilige Inschrift zu lesen, von der einige Buchstaben zerstört sind. Die Stele besitzt keinen Zapfen.

Εὐμένης Σοσσο-	“Eumenes aus Sossoa
2 ηνὸς Δεῖ Θάλλ[ω]	dem Zeus Thallos
εὐχίην	als Gelübde.”

Z. 1-2: Wenn es sich nicht um einen Schreibfehler durch den Steinmetz statt {Σοσ}Σοηνός handelt, wird das Ethnikon Σοσσοηνός hier zum ersten Mal belegt. Bekannt ist aus phrygischen Inschriften nämlich das Ethnikon Σοηνοί (in der Form Σοηνῶν oder Σοηνοῦ²⁰), das sich auf die antike Stadt Soa im Territorium von Appia bezieht.²¹ Soa lag im Dorf Altıntaş 43 km süd-südöstlich von Kütahya und 6 km östlich der heute ebenfalls Altıntaş

¹⁹ Vgl. van Straten 1981, 135 ff. Nr. 41.1; 42.1; 43.1; 43.3; 44.2; 44.3; 45.1?; 45.2; 47.2; 47.6; 48.1; 48.2; 49.4-6; 49.8; Chaniotis 1995, 338: Table 1: V. Legs; 340: Table 2: II. Legs; 342: Table 3: Deities and Diseases; Drew-Bear et alii 1999, 73 ff. Nr. 40-69; 529-531; 550; 574. Vgl. auch Petzl 1998, 68 Anm. 10 und 11 (= Petzl 1994, Nr. 70 und 75).

²⁰ Die Singularform ist in einer Grabinschrift aus Nordgalatien belegt, s. Calder 1956, 96 Nr. 429; Vgl. Mitchell-French-Greenhalgh 1982, 249 f. Nr. 319.

²¹ Vgl. Levick-Mitchell 1993, Nr. 69 und 114 und S. XVI Anm. 15-17 mit weiterer Literatur.

genannten Kreisstadt.²² Die Form Δεΐ anstatt Δΐ kommt in Phrygien öfters vor.²³

Die Stele dürfte wohl aus einem Heiligtum des Zeus Thallos im Territorium von Appia, auf der Ebene des oberen Tembris stammen, wo auch Soa lag. Bekräftigt wird diese Vermutung durch zahlreiche Weihungen an diese Gottheit, die aus der Gegend von Appia stammen.²⁴ Bemerkenswert ist jedoch, dass hier zum ersten Mal die Darstellung eines menschlichen Glieds für Zeus Thallos belegt wird. Auf den bisher bekannten Weihungen für den Gott waren nämlich -ähnlich wie auf den Weihungen für Zeus Ampeleites- Zeusbüsten, Rinder, Ochsen, Pferde, Dedikanten u. ä. Motive dargestellt. Der auf der Stele abgebildete Arm deutet wohl darauf hin, dass Eumenes an seinem Arm erkrankt war und nach der Heilung die Stele weihte. Aus Phrygien und Nordostlydien sind sonst viele Weihungen bekannt, auf denen Hände oder Arme dargestellt sind.²⁵

Nr. 5 Asklepios und Hygieia

Kleine Statuettengruppe aus weissem Marmor (s. Fig. 5.7.8); *Inv. Nr.:* 1.895 (Afyon, Archäologisches Museum, Inv. Nr.: 1868); *FO:* aus dem Ort Kozluca bei dem Dorf Feleli (in der Nähe Çobanlar)/Afyon; *H:* 29 cm; *Br:* 28 cm; *T:* 4-8, 5 cm; *Literatur:* Unpubliziert.

Auf einer ovalen und profilierten Basis stehen beide Götter nebeneinander und blicken geradeaus. Asklepios ist mit schulterlangem Haar und üppigem Bart dargestellt. Der Gott trägt ein Himation, das um die Taille gewickelt ist und von dem ein Teil von der linken Schulter herunterhängt. Sein Oberkörper ist nackt. Das Spiegelbein ist leicht nach hinten gestreckt und nicht sichtbar. Der linke Fuss trägt eine Sandale. Mit seiner rechten Hand berührt er sein Attribut, den von einer Schlange umwundenen,

²² Vgl. Zgusta 1984, 579 § 1239; s. auch Belke-Mersich 1990, 385 f. s. v. Soa.

²³ Vgl. Drew-Bear et alii 1999, 373.

²⁴ Vgl. Drew-Bear et alii, ebenda, 253 ff., 318 ff., 347 ff., 355 ff. Vgl. auch Akyürek Şahin 2001, 185-193.

²⁵ Vgl. van Straten 1981, 135 ff. Nr. 43.6; 46.1; 47.6; 49.2-3; Drew-Bear et alii, ebenda, 67 ff. Nr. 29-39; 492-494; 526-527; Chaniotis 1995, 339: Table 1: VI. Arms; 340: Table 2: III. Arms; 342: Table 3: Deities and Diseases.

kurzen Stab. Hygieia trägt ein langes Gewand und darüber einen Mantel. Ihr Haar ist auf ihrem Kopf gesammelt. Von ihrem Haar fallen zwei gewellten Partien seitlich von ihr Gesicht auf die Schultern herab. Sie hält in der linken Hand eine Opferschale, aus der sie die Schlange in ihrer Rechten füttert. Der Kopf der Schlange ist zerstört. Auf den Haaren und den Sandalen der beiden Figuren sind Spuren roter Farbe zu erkennen. Die kleine Statuette ist aus weissem, qualitativem Marmor ausgearbeitet. Unweit von der Fundstelle unserer Statuette wurde in Kovalık Höyük im Dorf Çavdarlı (17 km östlich von Afyon) im Jahre 1964 während einer Strassenbauarbeit ein Schatzfund geborgen, der sich aus zahlreichen, sehr fein bearbeiteten und z. T. beschrifteten Motivstatuetten und anderen Gegenständen (mit Fragmenten ca. 170 Stück) zusammensetzt.²⁶ Alle diese Denkmäler sind aus sehr feinem, weissem Marmor hergestellt. Die Statuetten stellen verschiedene Götter dar, darunter auch Asklepios allein oder als Paar mit Hygieia. Die stilistische und materielle Einheit sowie die Nähe der Fundstelle lassen vermuten, dass sie alle aus ein und derselben Werkstatt in Dokimaion selbst oder aus seiner näheren Umgebung stammen.²⁷ Unsere Statuette könnte an Asklepios und Hygieia oder aber auch an eine andere Gottheit geweiht sein.²⁸ Zahlreiche Inschriften und andere Denkmäler zeugen, dass die beiden Gottheiten in Kleinasien allein oder zusammen sehr oft verehrt wurden.

²⁶ Alle diese Denkmäler befinden sich jetzt im archäologischen Museum von Afyon, wo sie zum Teil ausgestellt sind. Dieser Schatzfund ist einzigartig, weil bisher bei keinem Hort so viele Marmordenkmäler gefunden worden sind. Einige Statuetten aus diesem Schatz sind abgebildet in Asgari et alii 1983, 123-125 Nr. B.343, B.344 und B.346. Zum Fund siehe Drew-Bear 1992, 147-152. Vgl. auch den kleinen Museumskatalog von Afyon: Şahin 1998, 38-41. Ausserdem wurde vor drei Jahren in der kleinen Stadt Anıtkaya, 30 km nördlich von Afyon, während der Kanalisationsarbeiten wiederum ein Statuettenchatz entdeckt, der aus 34 Statuetten und Statuettenfragmenten besteht, s. İlaslı-Üyümez 2001, 85-98 Abb. 1-15.

²⁷ Vgl. T. Lochman, in: Drew-Bear et alii 1999, 34 f. und Anm. 42.

²⁸ Z. B. in einer Weihinschrift aus Saittai in Nordostlydien wird gesagt, dass der Asklepiospriester Battos Statuen des Asklepios und der Hygieia in einem in dem Ort Ariandos gelegenen Tempel des Zeus Agoraios aufgestellt hatte: "Ἐτους σζ', μη(ν)ος Δαισίου ζ'. Βάπτος 'Ρούφου | Σαίττηνός μετὰ τῶν γονέων τὸν | 'Ἀσκληπιὸν μετὰ τῆς 'Υγείας | ἀνέστησεν ἐν 'Αριανδῶ ἰς νῶτον | Διὸς 'Αγοραίου vac ἱερὺς 'Ἀσκληπιοῦ, vgl. W.M. Ramsay, CR 19, 1905, S. 370 Nr. 5 = TAM V 1, Nr. 148 = Paz de Hoz 1999, 180 Nr. 8.10. Die Weihungen der Götterstatuen an andere Gottheiten kommen sonst oft vor; vgl. z. B. eine Hermesstatue, die dem Gott Hosios kai Dikaios geweiht wurde, s. Petzl 1978, 756 ff. Nr. 4 Taf. 180-183 = Ricl 1991, 5 Nr. 6.

Nr. 6 Grabstein der Kleopatra

Grosse Giebelstele aus grauem Marmor (s. Fig. 6.9); *Inv. Nr.:* 1.13.95
FO: Bahçecik Köyü/Mihallıççık/Eskişehir; *H:* 115-120 cm; (Giebel) 36 cm; *Br:* (Basis) 40 cm; (Schaft) 31 cm; (Giebel) 34 cm; *T:* 12 cm; *Bh:* 1, 5 - 2, 5 cm; *Buchstabenformen:* ΑΕ(ΕοΩ)Λ; *Literatur:* Unpubliziert.

Die als Naiskos gestaltete grosse Giebelstele hat ein auffällig hohes, als Palmette geformtes Mittelakroter. Die Seitenakrotere sind dagegen ziemlich klein und zierlos bearbeitet. Im Giebel hat man einen Wollkorb und zwei Kämmе abgebildet. Zwischen zwei Säulen, die den Giebel tragen, steht ein Bildfeld, welches aus drei Zonen besteht: oben befinden sich zwei sehr schematisch ausgearbeitete Büsten eines Mannes (links) und einer Frau (rechts). Darunter hat man eine fünfzeilige, mit zahlreichen Ligaturen unsorgfältig geschriebene Inschrift eingemeisselt, deren erste Zeile durch den Bruch zerstört ist. Unterhalb der Inschrift sind zwei Sohlen und daneben Spinnrocken mit Spindel; darunter ein Pflug, eine Winzerhacke (*falx vinitoria*) und ein Winzermesser (*dolabra*) zu sehen. Die Inschrift und die darunter abgebildeten Gegenstände sind mit roter Farbe gefärbt. Die Basis der Stele fehlt.

ἐτείμη(σα)ν Κλεοπ-	“Die Eltern Threptos und
2 ἀτραν γονεῖς Θρ(έ)πτ-	Apollonia haben Kleopatra
ος κὲ Ἀπολωνία	und sich selbst, geehrt,
4 κ̅ ἐνατοῦς (ζ)ῶντες	als sie noch lebten,
μνήμης χάριν	wegen des Andenkens.”

Der knappe Platz hat den Steinmetz gezwungen, die Inschrift in vielen Ligaturen zu schreiben, wodurch mehrere Fehlschreibungen verursacht wurden.

Z. 1: ΕΙΕΙΜΗΝΝ auf dem Stein.

Z. 2-3: Der Name Θρέπτος kommt in Phrygien nicht sehr oft vor.²⁹ Auf Zeile 3 wurde καί als κέ geschrieben, erscheint aber als κ̅ auf Zeile 4. In der Zeile 3: Ἀπολωνία = Ἀπολλωνία.

²⁹ Vgl. z. B. SEG 16, 1959, Nr. 754 und Calder 1956, (s. hier Anm. 18), 95 Nr. 421 (aus dem östlichen Phrygien). Für Θρέπτη vgl. Calder 1956, Nr. 337 und 345.

Die Stele wurde im Typus der in Dorylaion und seiner Umgebung sehr geläufigen, naiskosförmigen Stelen gestaltet. Auch die abgebildeten Gegenstände kommen im ganzen Phrygien häufig vor, die die Beschäftigung der Gestorbenen in ihren alltäglichen Leben darstellen.

Literaturverzeichnis und Abkürzungen

- Akyürek Şahin 2001 Akyürek Şahin, N.E., "Epigraphische Mitteilungen aus Antalya IX. Phrygische Votive aus dem archäologischen Museum von İstanbul", *Epigr Anat* 33, 2001, 185-193.
- Asgari et alii 1983 Asgari, N. (Hrsg.), *The Anatolian Civilisations II. Greek, Roman, Byzantine*, (İstanbul 1983).
- Belke-Mersich 1990 Belke, K. - N. Mersich, *Phrygien und Pisidien*, (Wien 1990) (TIB 7).
- Calder 1956 Calder, W.M., *Monuments from Eastern Phrygia*, (Manchester 1956) (MAMA VII).
- Chaniotis 1995 Chaniotis, A., "Illness and Cures in the Greek Propitiatory Inscriptions and Dedications of Lydia and Phrygia", in: J. van der Eijk - H.F.J. Horstmanshoff - P.H. Schrijvers (Hrsgg.), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context. Papers Read at the Congress Held at Leiden University 13-15 April 1992*, (Amsterdam-Atlanta 1995), 323-344.
- Diakonoff 1979 Diakonoff, I., "Artemidi Anaëiti anestesēn. The Anaëitis-Dedications in the Rijksmuseum van Oudheden at Leyden and Related Material from Eastern Lydia. A Reconsideration", *BABesch* 54, 1979, 139-188.
- Drew-Bear 1967 Drew-Bear, Th., "Local Cults in Graeco-Roman Phrygia", *GRBS* 17, 1967, 247-268.
- Drew-Bear 1992 Drew-Bear, Th., "Afyon Müzesi'nde Bir Heykel Definesi", *Araştırma Sonuçları Toplantısı X*, 1992, 147-152.
- Drew-Bear et alii 1999 Drew-Bear, Th. - Ch.M. Thomas - M. Yıldızturan, *Phrygian Votive Steles. The Museum of Anatolian Civilizations*, (Ankara 1999).
- Forsén 1996 Forsén, B., *Griechische Gliederweihungen. Eine Untersuchung zu ihrer Typologie und ihrer religions- und sozialgeschichtlichen Bedeutung*, (Helsinki 1996).
- Haspels 1971 Haspels, C.H.E., *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*, (Princeton-New Jersey 1971).
- İlaslı-Üyümez 2001 İlaslı, A. - M. Üyümez, "Anıtkaya Adak Kabartmaları ve Heykelcikleri", 12. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, (25-27 Nisan) Kuşadası 2001, 85-98.
- Levick-Mitchell 1993 Levick, B.M. - S. Mitchell et alii (Hrsgg.), *Monuments from Appia and the Upper Tembris Valley, Cotiaeum, Cadi, Synaus, Ancyra Sidera and Tiberiopolis*, (London 1993) (MAMA X).
- Malay 1988 Malay, H., "New Confession-Inscriptions in the Manisa and Bergama Museums", *Epigr Anat* 12, 1988, 147-154.
- MAMA *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor.*

- Merkelbach 1992 Merkelbach, R., "Aurelia Artemisia aus Ephesos, Eine geheilte Augenranke", *Epigr Anat* 20, 1992, 55-56.
- Mitchell-French-Greenhalgh 1982
Mitchell, S. - D. French - J. Greenhalgh, *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II. The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia*, (Oxford 1982) (BAR 135).
- Paz de Hoz 1999 Paz de Hoz, M., *Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften*, (Bonn 1999) (Asia Minor Studien 36).
- Petzl 1978 Petzl, G., "Vier Inschriften aus Lydien", in: S. Şahin - E. Schwertheim - J. Wagner (Hrsgg.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens*, Festschrift für F.K. Dörner, (Leiden 1978) (EPRO 66), 745-761.
- Petzl 1988 Petzl, G., "Sünde, Strafe, Wiedergutmachung" (Zur Inschrift p. 151f. Nr. 5), *Epigr Anat* 12, 1988, 155-166.
- Petzl 1994 Petzl, G., "Die Beichtinschriften Westkleinasiens", (Bonn 1994) (*Epigr Anat* 22).
- Petzl 1998, 1 Petzl, G., *Die Beichtinschriften im römischen Kleinasien und der Fromme und Gerechte Gott*, Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, (Opladen-Wiesbaden 1998) (Vorträge G 355).
- Petzl 1998, 2 Petzl, G., "Ein Zeugnis für Sternenglauben in Lydien", *Chiron* 28, 1998, 65-75.
- Ramsay 1906 Ramsay, W.M., "The Tekmoreian Guest-Friends: An Anti-Christian Society on the Imperial Estates at Pisidian Antioch", in: W.M. Ramsay (Hrsg.), *Studies in the History and the Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, (London 1906), 305-377.
- RE Pauly, A. - G. Wissowa (Hrsgg.), *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1893-1978.
- Ricl 1991 Ricl, M., "Hosios Kai Dikaios. Premiere partie: Catalogue des inscriptions", *Epigr Anat* 18, 1991, 1-70.
- Ruge 1934 Ruge, W., "Xenoi Tekmoreioi", *RE V A 1* (1934), col. 158-169.
- Ruge 1939 Ruge, W., "Olympokome", *RE XVIII 1* (1939), col. 258.
- Şahin 1998 Şahin, S., *Afyon Arkeoloji Müzesi*, (Ankara 1998).
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.
- TAM Tituli Asiae Minoris.
- van Straten 1981 van Straten, F.T., "Gifts for the Gods", in: H.S. Versnel (Hrsg.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, (Leiden 1981), 65-151.
- Vermaseren 1987 Vermaseren, M.J., *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA). Vol. I. Asia Minor*, (Leiden-New York-København-Köln 1987) (EPRO 50, 1).
- Zgusta 1964 Zgusta, L., *Kleinasiatische Personennamen*, (Prag 1964).
- Zgusta 1984 Zgusta, L., *Kleinasiatische Ortsnamen*, (Heidelberg 1984).

HELLENİSTİK DÖNEME AİT BİR MEZAR STELİ

(LEV. 28-29)

Aslı SARAÇOĞLU*

ABSTRACT

The funerary stele was found at a fountain in the garden of Tariş ware house in 1999 and later it was transferred to Aydın Museum.

Within the frame, a woman dressed in khimation over khiton typed in Pudicitia is depicted from the profile view. There are some different views in respect of the origin of the type. However, the pioneers dates back to the 4th century BC, and the statue of Tegea is considered to be the earliest specimen. In addition to them, the other early specimens are encountered in the terracotta statues. The Pudicitia type is used throughout the second half the second century BC, and it continues spreading in large scale until the first century BC. For instance, one of its common types is represented by the characterized traditional aspect of Kleopatra from Delos.

There are two children standing on the right of the woman. The children given frontally are dressed in khiton. The servant girl standing on the right of the woman is holding a pyxis with her hands. The second girl on the left corner is depicted frontally like the other one and the typical Pudicitia type is reflected on her appearance.

Consequently, the stele described in details above may be compared with a stele, which was discovered in Samos and this stele may date back to the 2nd half of the 2nd century BC.

Burada inceleyeceğimiz mezar steli 1999 yılında Aydın Tariş depo binasının bahçesinde, bir çeşmenin içerisine yerleştirilmiş olarak bulunmuştur (Fig. 1). Daha sonra Aydın Müzesi'ne aktarılan stelin buluntu yeri tam belirlenemese de, Tralleis yöresine ait bir malzeme olduğunu söylemek mümkündür. Antik çağda heykeltraşlık açısından zengin bir ekolü temsil

* Yrd. Doç. Dr. Aslı Saraçoğlu, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09010 Aytepe, Aydın/Türkiye.

eden Tralleis heykelleri, bir çok araştırmaya konu olmuştur¹. Bugün büyük çoğunluğu Avrupa müzelerine götürülen bu heykel ve kabartmaların bir bölümü ise, burada olduğu gibi yöredeki değişik binalar içerisinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Stelin yüksekliği	: 65 cm
alt blok genişliği	: 45,5 cm
üst blok genişliği	: 45, 5 cm
alt kalınlığı	: 15 cm
üst kalınlığı	: 15 cm
ana figür yüksekliği	: 34 cm
yardımcı figür yüksekliği	: 20 cm

İri taneli grimsi beyaz mermerden yapılmış üçgen alınlıklı stelin, tepe ve yan akroterleri tahribata uğramıştır. Tüm yüzeyde aşınmanın izi kendini göstermekle birlikte, yüzeyde belirgin bir kırık bulunmamaktadır. Stelin arkası kabaca bırakılmış, sadece üst kısmı hafifçe düzeltilmiştir. Alınlığın altına, alt bloğa paralel ortada hafifçe kavis yapan bir girland asılmış ve sonradan girlandın ortasına bir musluk yerleştirilerek çeşme olarak kullanılmıştır (Fig. 2).

Buradaki gibi mezar stellerinde sıkça kullanılan tepe ve yan akroterlerle süslenmiş üçgen alınlıklar, bize daha çok İon düzenli tapınakların ön ve yan yüzlerini hatırlatmaktadır². Mezar stellerinde üst yapı olarak alınlığın kullanımı ilk kez Arkaik dönemde görülmekle birlikte³, daha sonra yaygınlaşarak devam eder. Özellikle de İonya bölgesi bu tipte yapılmış stellerin ana yurdudur⁴. Ancak bu tip stellerde her zaman için aynı kalite ve niteliği bulmak mümkün değildir. Steller arasında görülen form farklılıklarında

¹ Anadolu'nun en önemli heykeltıraşlık okullarından Aphrodisias ve Bergama ile komşu olan Tralleis, Hellenistik dönem boyunca, özellikle de Seleukos ve Bergama Krallıkları yönetiminde devamlı gelişmiş, kentte önemli yapı ve yontuculuk faaliyetleri yürütülmüştür. Ayrıca Roma döneminde Klasik çağın ünlü eserlerinin kopya edilmesi de, kentte ayrı bir önem kazandırmıştır bkz: Özgan 1982, 3 vd; Tralleis bölgesinin heykeltıraşlık sanatı konusunda bilgi veren en ayrıntılı araştırmalardan biri, R. Özgan tarafından yapılmış bir çalışmadır. Bölge üzerinde araştırma yapanlar için kaynak niteliği taşıyan bu çalışmada belirlenebilen tüm Hellenistik ve Roma dönemi eserleri bir araya toplanmıştır. Özgan 1982. (Tüm metin ve levhalar).

² Şahin 2000, 8.

³ Neumann 1979, 31, Taf. 17a.

⁴ Yaylalı 1979, 10.

yapıldıkları dönem, kalite düzeyleri ve yapıldıkları yörenin sanat anlayışı büyük rol oynar⁵. Bunlar yapıldıkları bölgeye, sanatçının isteğine göre değişebildiği gibi, bazen fabrikasyon yapıldıklarından kendi içinde ya da taşrada çeşitlilik gösterebilirler. Örneğin, bizim örneğimizde alınlık ve akroterler verilmekle birlikte, yanlarda naiskos mimarisi oluşturacak diğer elemanlar işlenmemiştir.

Alınlığın alt kısmı aşağıya doğru inen dikdörtgen bir blok şeklinde düzeltilmiş ve içine niş açılarak, alçak kabartma tekniğinde figürler yerleştirilmiştir (Fig. 3). Nişin sağında boyutunun büyüklüğü ile diğerlerinden ayrılan ve mezarın sahibi olarak düşünebileceğimiz khiton üzerine khimation giymiş, Pudicitia tipinde bir kadın oturmaktadır. Bu tipte betimlenen kadınlar çoğunlukla çerçevenin sol kenarında sağa dönük otururken, burada farklı biçimde sağ kenarda betimlenmiş, onun yerine yardımcı figürler nişin soluna yerleştirilmiştir. Başu dikdörtgen nişin üstüne dayanan kadın, ayakları tornalı ve tablası minderli yüksekçe bir tabureye oturmuş, ayaklarını ise yine yüksekçe bir altlık üzerine koymuştur. Hafifçe öne eğilmesi ve sırtının yan çerçeveden ayrılmasıyla bir ölçüde derinlik sağlanırken, vücudu 3/4 pozisyonda, başu ise büyük ölçüde cepheden betimlenmiştir. Yüzü ve saçları aşınmakla birlikte, kalan izlerden mantosunu saçını örtecek biçimde yukarı çektiği ve sağ eliyle baş örtüsünün kenarına dokunduğu görülebilir. Sol kolunu ise rahat bir pozisyonda sol dizinin üzerine götürmüş ve böylece sol eliyle, sağ dirseğine alttan destek sağlamıştır. Ancak diz üzerinde yatık duran sol kol, sağ koldan biraz ayrıldığından bu tipte görmeye alışık olduğumuz kolların toplu ve sıkışık hareketi bozulmuştur.

Kadının elbisesinin hafifçe yukarda bağlanması ilk bakışta izleyici üzerinde üst gövdenin kısa, altın ise biraz daha uzunmuş gibi görünmesine neden olmaktadır (Fig. 2). Manto üst kısımda sade, altta ise daha ince işlenmiş ve kıvrımlar netlik kazanmıştır. Özellikle de khimationun altından çıkan khiton kumaşı pileler halinde ayak taburesinin üzerine dökülürken, tabure ile kadının bacakları arasında kalan khiton kumaşı tabureye doğru yelpaze gibi hafifçe açılmıştır. Kadının oturduğu tabure ise özenli biçimde yüksek ve ayakları mobilya formunda oymalıdır.

⁵ Örneğin İzmir stellerinde görülen naiskos formları teknik ve nitelik açısından özellik gösterir. Yaylalı, “daha çok emekle yapılan ve diğerlerine göre daha masraflı olması gereken bu tip stellerin belki de varlıklı kişilerin mezarları için yapılmış olabileceğini” söyler : Yaylalı 1979, 10.

Yukarda ayrıntılı olarak tanımladığımız Pudicitia tipi, özellikle Hellenistik çağda mezar stellerinde yoğun biçimde karşımıza çıkar⁶. Bu tipin kökeni ise İÖ. 4. yüzyılın mezar stellerinde oturan kadınlara kadar gitmektedir⁷ ve ilk örnekler çok yaygın olmasa da, İÖ. 4. yüzyıldandır⁸. Tipin en erken serbest yontu örneği olan Tegea heykeli⁹, İÖ. 3. yüzyıla verilirken, Linfert bu tarihi biraz erken bulmaktadır¹⁰. Kleiner ise Pudicitia tipinin İÖ. 3. yüzyıl terrakotalarında işlendiğini kabul eder¹¹. Batı Anadolu ele geçen mezar taşlarında ve heykellerde sıkça işlenen Pudicitia tipi¹², bazı araştırmacılar tarafından kolların duruş biçimlerine göre kendi içinde farklı versiyonlara ayrılır¹³.

Bu tip her ne kadar çoğunlukla mezar taşları üzerinde işlenmişse de, özellikle İÖ. 2. yüzyılda serbest heykellerde de yoğun olarak karşımıza çıkar¹⁴ ve asıl iyi bilinen örneği Delos'da kocası Dioskurides ile birlikte bulunan ve İÖ. 138/137'ye tarihlenen Kleopatra'nın heykeldir¹⁵. Pudicitia tipi, genellikle kadın figürlerde kullanılmakla birlikte, Hellenistik dönem Doğu Yunan stellerinde erkeklerde de görülür¹⁶. Ayrıca Hellenistik dönem Doğu Yunan stellerinde hizmetkar çocuklarda da bu tür duruşa rastlanır¹⁷. Ancak el ve kolların işlenişinde farklılıklar görülebilir.

⁶ Krahrmer 1923/24, 142 vd; Pinkwart 1973, 153; Linfert 1976, 147 vd.

⁷ Diepolder 1965, Taf. 17-18, 26.

⁸ Yaylalı 1979, 37 dipnot. 6; Şahin 2000, 59 vd; Pudicitia tipinin ilk ve en güzel örneklerinden biri olarak ise Ağlayan Kadınlar Lahti görülür: Kleiner 1942, 160 vd; Lippold 1950, A. 231, 9. Taf. 82.1; Akurgal 1961, 295; Şahin 2000, 65; Aynı zamanda Olympia Zeus tapınağının alınlığındaki Hippodameia'nın duruşu da Pudiciaları hatırlatır: Atalay 1988, 26 dipnot 64.

⁹ Krahrmer 1923/24, 174 vd. Taf. 6; Yaylalı 1979, 37; Şahin 2000, 61 dipnot 381.

¹⁰ Linfert 1976, 149 vd.

¹¹ Kleiner 1942, 116 vd, Taf. 20 c-d; Yaylalı 1979, 37 dipnot. 7; Şahin 2000, 61.

¹² Linfert 1976, 148 vd; Yaylalı 1979, 37; Şahin 2000, 61 vd.

¹³ Pinkwart 1973, 149 vd; Linfert 1976, 153 dipnot 606; Yaylalı 1979, 36 dipnot 5; Şahin 2000, 60 dipnot 372.

¹⁴ Horn 1972, 182 Nr. 5 vd; Pinkwart 1973, 153 dipnot 21; Linfert 1976, 147 vd; Yaylalı 1979, 37 vd; Şahin 2000, 61 dipnot 383.

¹⁵ Horn 1972, 86 vd.

¹⁶ Pudicitia tipi sadece kadın figürler arasında görülmez. Az da olsa erkek figürlerde de işlenir bkz. Pfuhl-Möbius 1977, 63, Fig. 102, Taf. 24; Fig. 829-831, Taf. 121; Fig. 861-862, Taf. 126; Fig. 1028, Taf. 154; Yaylalı 1979, 36 vd.

¹⁷ Pfuhl-Möbius 1977, 64.

Mezar stelleri üzerinde betimlenen Pudicitia tipindeki kadınlar çoğunlukla klinede yatan adamın yanında oturur durumda verilmekle birlikte, bizim örneğimizdeki gibi bazen de niş içinde tek başlarındırlar. Sahnelerin kalabalık olduğu ve stel üzerinde birden fazla kadının işlendiği durumlarda eğer yazıtlar yeterli bilgi vermiyorsa, akrabalık ilişkilerini çözmek ve yaşayanlarla ölenleri ayırt etmek oldukça zordur. Pudicitia tipinin mezar stellerinde bu kadar yaygın işlenmesinin en büyük nedeni ise mezar atmosferine uygun biçimde üzüntüyü yansıtan bir duruş biçimi olmasıdır. Ancak Hellenistik dönem sonrasında bu tipte işlenen kadınlar genel görünümlemlerindeki matem havasını yitirerek büyük ölçüde simgesel hale gelirler¹⁸. Bizim burada ele aldığımız stelde ise matem havası hem ana figürde, hem de yardımcı figürlerde hala kendini göstermektedir.

Mezar stelleri üzerinde betimlenen kadın ve erkek figürlerin en önemli ortak özelliklerinden bir diğeri, buradaki gibi yanlarında hizmetkar olarak yorumlayabileceğimiz küçük çocukların yer almasıdır (Fig. 4). Hizmetkarları ile verilen stellerin ilk örnekleri Attika mezar kabartmaları üzerinde görülür¹⁹ ve izleyen dönemlerde sürekli olarak kullanılır. Çocuklar için yapılmış mezar stelleri ise oldukça azdır²⁰. Ancak İÖ. 2. yüzyılda bu tür stellerin yapımında bir artış gözlenir ve bu tip örnekler de küçükler daha çok köpekleri ile oynarken²¹, ya da onlara üzüm gibi taze yemiş ve meyveler uzatırken gösterilir. Ayrıca bu tür örneklerde çocukların boyutları, kompozisyon içindeki hareketleri ve giysileri hizmetkar çocuklardan daha farklıdır.

Stelimizde yaklaşık aynı boyutlarda iki küçük kız, ana figürün yanında itaatkar şekilde ayakta betimlenmiştir. Yüzleri büyük ölçüde silinmekle birlikte, ifadede üzüntünün izleri kendini gösterir. İkisinin de saçları ortadan ayrılmış ve iri dalgalar halinde kulakları örterek omuzlar üzerine dökülmüştür. Ancak omuz seviyesinde uçları hafifçe incelererek dışa doğru kavis yapar. Ana figür gibi ikisi de khiton giymiş, ancak cepheden verilmişlerdir. Bunlardan çerçeve kenarındaki aynı ana figür gibi Pudicitia

¹⁸ Şahin 2000, 61.

¹⁹ Hanfmann-Robert 1960, 49.

²⁰ Mezar stelleri sadece özgür çocuklar için yapılırken, köle çocukların bir mezar taşına sahip olma olasılığı yok denecek kadar azdır: Malay 1990, 114.

²¹ Çocuklar ile birlikte köpeğin işlenmesi hem oyun, hem de koruyuculuk anlamı taşır. Pfuhl 1935, 24 vd; Pfuhl-Möbius 1977, 25 vd, Fig. 98, Taf. 23; Fig. 726-729, Taf. 109; Fig. 730-731, Taf. 110.

tipinde betimlenmişse de, farklı olarak sol kol çeneye dayanırken, sağ kol alttan sol dirseğe destek yapmıştır. Hafifçe sağ bacağını dizden bükerek yana çeken çocuğun vücut ağırlığını sol bacak taşımaktadır. Onun da mantosu özellikle üst gövde de yüzeysel, belden altında ise biraz daha ayrıntılı işlenmiş ve sol bacak üzerinden yere dik aşağı inmiştir. Kenardaki bu küçük kız ile, sağ kenardaki ana figür arasında ikinci bir küçük kız daha vardır. Her ne kadar boyu sol kenardakine göre belli belirsiz biraz uzunsa da, aralarında boyutça belirgin bir farklılık yoktur. Ancak ortadaki kızın gövdesi yanındakinden farklı olarak kalathos benzeri yüksekçe bir kabın gerisinde kalmıştır. Kız sol elinde kendi vücuduna oranlandığında büyüklüğü ile dikkati çeken pramidal kapaklı pyksis benzeri bir kap tutmakta ve bu kabın yan kenarı oturan kadının dizlerine değmektedir. Vücudu her ne kadar bu büyük kabın arkasında kalmışsa da, görülebildiği kadarıyla oldukça rahat bir pozisyonda ve yaklaşık dinlenme etkinliği içindedir (Fig. 4).

Mezar stellerinin değişmezlerinden olan yardımcı figürler her dönemde ana figürlere eşlik eder biçimde betimlenirler. Çoğunlukla da buradaki gibi kadınların yanında kız, erkeklerin yanında ise erkek çocuklar durmakta²², bazen de hem kız hem de erkek çocuklar bir arada gösterilmektedir. Yardımcı figürler buradaki gibi çoğunlukla seviye farkını göstermek istercesine ana figürden boyutça farklıdır²³. Geç Hellenistik dönem ile birlikte, ana figürlerin yanında işlenen çocuklar çoğunlukla küçülmüş ve önemini yitirerek çerçeve kenarına sıkışmışlardır. Aynı gelenek Roma döneminde de devam eder ve hizmetkar ile ana figür arasındaki boyut farklılığı eskisi kadar vurgulanmaz.

Mezar stellerinde işlenen ana figürler gibi, hizmetkar çocuklarda da tip olarak çeşitlilik gözlenir²⁴. Bazen sol kenardaki küçük kız gibi efendileri ile aynı tip içinde, bazen de hiçbir görev yapmaksızın dinlenme etkinliği içindedirler. Çocuklar ortadaki kız gibi efendilerine ait eşyaları taşıyabilecekleri gibi, bazen de sol kenardaki kız gibi serbest duruşta verilirler. Eğer ellerinde bizim örneğimizdeki gibi eşya tutuyorlarsa, bunlar kadınlara ait olanlarda çoğunlukla mücevher kutusu, ayna, iğ öreke²⁵; erkeklere ait

²² Yaylalı 1979, 52; Şahin 2000, 82.

²³ Horn 1972, 86 vd.

²⁴ Yaylalı 1979, 51 vd.

²⁵ Pfuhl-Möbius 1977, Fig. 364, 370, Taf. 60; Fig. 428, Taf. 70; Fig. 906, Taf. 135.

olanlarda ise silah, rulo, yazı takımları gibi²⁶ cinsiyete göre farklılık gösteren eşyalardır²⁷. Ancak Roma döneminde, Hellenistik dönemden farklı olarak çoğunlukla ellerinde ölüye ait eşyaları tutmaz ve karamsar görüntülerinden sıyrılırlar²⁸.

İlk bakışta evin çocuğu ile, hizmet eden çocuklar arasındaki ayrılığı belirlemek zorsa da, bizim örneğimizdeki gibi hizmetkar çocuklar, aralarındaki seviye farkından dolayı çoğunlukla ana figürlere dokunmaz ya da bir bağ oluşturacak şekilde duygusal temas içine girmezler. Ancak bu küçük figürler eğer ölenin çocukları ya da yakınlarıysa onun kucağında ya da yanında oturur²⁹ veya nadiren klinede yanına uzanır³⁰. Bunun dışında bazı mezar stellerinde nadir de olsa, klinede yatan çocuğu kucağına almak için uzanmış kadınlara ya da klinede yatan erkeklerin yanlarında oturan çocuğun omzuna elini koyması gibi sevgi dolu sahnelere rastlanır. Örneğin şimdi Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan Miletopolis kökenli bir stelde³¹, klinede yatan adamın yanında oturan küçük erkek çocuk, hemen solda oturan kadının kucağına gitmek üzere kadının kollarına doğru hamle yapmıştır. Böylece evin çocukları, hizmetkar çocuklardan kolaylıkla ayırd edilebilir ve yanlarında yer alan yetişkinler onların anne ve babaları olarak nitelendirilebilir. Bu durumda bizim örneğimizde her iki kızın da yanlarındaki ana figürle duygusal bağ oluşturan bir iletişim kurmamaları onların kadının çocukları değil, hizmetkarları olarak yorumlanabileceğinin güzel bir göstergesidir.

İlk karşılaştırma örneklerimizden birisi Samos'da ele geçen ve bugün Tiganı Müzesi'nde bulunan bir steldir³². Üzerinde ölü yemeği sahnesi betimlenmekle birlikte, özellikle çerçeve kenarında oturan kadının ve yanındaki

²⁶ Pfuhl 1905, 93 vd; Pfuhl-Möbius 1977, Fig. 303, 308-309, Taf. 55.

²⁷ Firatlı 1965, 298 vd.

²⁸ Şahin 2000, 82.

²⁹ Özellikle de kucağında çocuklarını oturtan kadınların ilk ve en güzel örnekleri Attika mezar kabartmalarında karşımıza çıkar. Johansen 1951, 18, Fig. 5; Hanfmann-Robert 1960, 49, Pl. 9; Pfuhl-Möbius 1977, Fig. 949, 953, Taf. 142; Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 1747-1749, Taf. 254; Boardman 1995, 184, Fig. 150.

³⁰ Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 2038, Taf. 296.

³¹ Mendel 1909, Nr. 67 Fig. 30; Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 1297, Taf. 257; Şahin 2000, KA 17, Taf. LIV.

³² Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 1589, Taf. 231.

hizmetçi kızın duruş biçimi ve elbise kıvrımları bizim örneğimizle benzerdir. Pfuhl-Möbius tarafından İÖ. 2. yüzyıl sonlarına tarihlenen bu stelde, sol kenarda oturan kadın aynı şekilde çerçeveden çözülerek hafifçe öne eğilmiş ve khitonunun yere dökülen kıvrımları yana açılmıştır. Giysi kıvrımlarında zenginlik yanında şematize bir görünüm vardır. Ayaklar üzerine dökülen kıvrımların hareketsiz ve ip gibi ince görüntüsü ortak olmakla birlikte, khitonun eteklerinin daha derin kanallarla verilmesi, özellikle kalça üzerindeki kıvrımların doğallıktan tümüyle uzaklaşarak yapay bir biçim alması Samos örneğini, bizimkinden biraz daha geçe götürür.

Benzer karşılaştırma örneklerinden bir diğeri, yine Samos'da ele geçen ve Tigani Müzesi'nde bulunan İÖ. 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen steldir³³. Çerçevenin üst kısmı büyük ölçüde kırılmakla birlikte, klinede yatan adamın yanında oturan kadının ve özellikle de sol kenardaki kız hizmetkarın giysileri bizim stelimizle yakın benzerlik gösterir. Her ikisinde de kadınlar dimdik oturmak yerine hafifçe öne eğilmişler ve böylece kalça ile sırtın yuvarlak konturları izlenir hale gelmiştir. Sadece karşılaştırma örneğinde kadın mantosuna biraz daha sıkı sarılmış ve kolların toplu, sıkışık hareketi ön plana çıkmıştır. Bizim stelimizde ise kollar büyük ölçüde vücuttan çözülmüş ve manto üst gövdeyi daha fazla açıkta bırakmıştır (Fig. 2). Stelimizde sol kenardaki iki küçük kız, daha çok matem havasında kendi dünyalarına dalmış biçimde betimlenirken, karşılaştırma örneğimizdeki küçük kız elindeki mücevher kutusunun kapağını açmış ve tüm dikkatini ona yöneltmiştir. Kompozisyondaki değişiklikler dışında figürlerin oranlamalarında ve genel yapılarında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Samos örneğinde khiton giysili küçük kızın sağ bacağı aynı biçimde geriye çekik verilirken, kıvrımlar yere dik basan ve vücut ağırlığını taşıyan sol bacak üzerinde toplanmıştır. İki bacak arasından aşağı dik inen kıvrımlar da benzer motiflerden bir diğeridir.

Son olarak bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve İÖ. 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen, üzerinde ölü yemeği sahnesinin betimlendiği bir steli³⁴ örnek vermek isteriz. Bu stelde sol eliyle başına kadar çektiği mantosunun kenarından tutan kadının vücudu büyük ölçüde gevşeyerek rahat bir pozisyon almıştır. Özellikle de bacakları vücuttan çözülerek öne doğru

³³ Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 1561, Taf. 226.

³⁴ Pfuhl-Möbius 1979, Fig. 2038, Taf. 296.

uzatılmıştır. Aynı gevşeme klinede yatan erkek figürde de kendini göstermektedir. Niş içinde sol çerçeve kenarına sıkışan ve elinde mücevher kutusu tutan küçük kız ise, saç işlenişine varıncaya kadar bizim örneğimizle özdeşdir. Ayrıca oturan kadının mantosu ve özellikle de khitonun ayak üzerine dökülen pileleri aynı dönem modasını yansıtmaktadır.

Yukarda ayrıntılı olarak tanımlamasını yaptığımız ve ikonografik özelliklerine değindiğimiz stel, özetle Hellenistik çağın izlerini üzerinde taşımakla birlikte, oturan kadının khiton etek kıvrımlarının oturağa doğru hafifçe açılması, kıvrımların plastikliğini kaybetmesi ve figürlerin hareketsizliği görüntüdeki doğallığı bir miktar bozmuş, dolayısıyla da stelimizi İÖ. 2. yüzyıl başlarına tarihlenmemizi güçleştirmiştir. Stelimizde yüksek Hellenistik çağın etkileyici ve canlı stilini bulmak mümkün değildir. Ayrıca vücudu döndürme, harekette barokluk ve kıvrak görünüm, birbiri içine giren ya da birbirini kesen kıvrımlardan da bahsedilemez. Kadının elbise kıvrımları sapmaya uğramaksızın dümdüz aşağıya inerken, sol köşede duran hizmetkar kızın elbisesinde kıvrımlar yön değiştirmekte ve özensiz biçimde birbirini kesmektedir (Fig. 4).

Pudicitia tipindeki figürün özgün şemasını kaybetmesi, özellikle kolların toplu ve sıkışık hareketinin bozulması, giyside zenginlik yanında şematize görünümün ön plana geçmesi daha çok İÖ. 2. yüzyılın 2. yarısında görülen özellikler olarak sıralanabilir. Ancak ana figürün yanında yer alan iki küçük kızın henüz cüceleşmemiş boyutu ve ince, uzun yapısı, ayrıca kıvrımların henüz çok keskin hatlı olmayışı, oturan kadın ile plaster arasındaki boşluğun kapanmayışı İÖ. 2. yüzyıl sonlarına gelmediğimizin göstergesidir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- AJA American Journal of Archaeology.
- Akurgal 1961 Akurgal, E., Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander, Berlin, 1961.
- Atalay 1988 Atalay, E., Hellenistik Çağ'da Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri, İzmir, 1988.
- BCH Bulletin de correspondance hellénique.
- Boardman 1995 Boardman, J., Greek Sculpture, The Classical Period, London, 1995.
- Diepolder 1965 Diepolder, H., Die attischen Grabreliefs, Darmstadt, 1965.
- Fıratlı 1965 Fıratlı, N., "İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri", Belleten, 29, 1965, 263-321.
- Hanfman-Robert 1960 Hanfman, G.M.A.-L. Robert, "A Sepulchral Stele from Sardes", AJA, 64, 1960, 49 vd.
- Horn 1972 Horn, R., Hellenistische Bildwerke auf Samos, Samos 12, Bonn, 1972.
- JdI Jahrbuch des deutschen Archaeologischen Institut
- Johansen 1951 Johansen, K.F., The Attic Grave Reliefs of the Classical Period, Copenhagen, 1951.
- Kleiner 1942 Kleiner, G., Tanagrafiguren, JdI, Erg. Band I, Berlin, 1942.
- Krahmer 1923/24 Krahmer, G., "Stilphasender Hellenistischer Plastik", RM, 38-39, 1923/24, 138 vd.
- Linfert 1976 Linfert, A., Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an Weiblichen Gewandfiguren, Wiesbaden, 1976.
- Lippold 1950 Lippold, G., Die griechische Plastik, Handbuch der Archæologie III, 1, München, 1950.
- Malay 1990 Malay, H., Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma), İzmir, 1990.
- Mendel 1909 Mendel, G., "Musée de Brousse, Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musée Impérial Ottoman de Brousse", BCH, 33, 1909, 245-435.
- Neumann 1979 Neumann, G., Probleme des griechischen Weihreliefs, Tübingen, 1979.
- Özgan 1982 Özgan, R., Yunan ve Roma Devri Tralleis Heykeltraşlığı, (Yayınlanmış Doçentlik Tezi), Konya, 1982.
- Pfuhl 1905 Pfuhl, E., "Das Beiwerk auf den Ostgriechischen Grabreliefs", JdI, 20, 1905, 47-96.
- Pfuhl 1935 Pfuhl, E., "Spaetionische Plastik", JdI, 50, 1935, 9-48.

- Pfuhl-Möbius 1977 Pfuhl, E.-H. Möbius, Die Ostgriechischen Grabreliefs I, Mainz am Rhein, 1977, Text ve Tafelband.
- Pfuhl-Möbius 1979 Pfuhl, E.-H. Möbius, Die Ostgriechischen Grabreliefs II, Mainz am Rhein, 1979, Text ve Tafelband.
- Pinkwart 1973 Pinkwart, D., Weibliche Gewandstatuen aus Magnesia, Ant.Pl.12, 1973.
- RM Römische Mitteilungen.
- Şahin 2000 Şahin, M., Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları, TTK, Ankara, 2000.
- Yaylalı 1979 Yaylalı, A., Hellenistik Devir İzmir Kökenli Figürlü Mezar Stelleri, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1979.

PRINCIPATUS DEVRİ KILIKIA KÖKENLİ ROMA SENATÖRLERİ

Efrumiye ERTEKİN*

Only four senators are known to be from Cilicia from about 250 senators who have taken up career in the Principate from Asia Minor. They are Q. Pompeius Falco from Hierapolis Castabala, his origin is not clear, C. Iulius [...]julianus who is a native of Magarsos, Hemerius and his son from Tarsos.

Q. Pompeius Falco, who begun his career as *decemviri stlitibus iudicandis* at the end of first Century A.D., attained Asia Proconsularis, that is top of the senatorial career, in 124/125. When Falco's carrer is examined, it is seen that he has functioned in the emperor's provinces as *legatus Augusti pro praetore*. Only preliminary stage of Iulius'career is known, his cursus inscription is dated to second century A.D. But, that Iulius has worked as *IV vir viarum curandorum* and *tribunus militum* indicate that he might have had a birillant career, if he had had luck to go on his career. Hemerius, who carried out local magistracy as *Cilikarches*, *gymnasiarchos*, *demiurgos* etc., was accepted to *Senatus* in consular rank by Caracalla or Elagabalus. His son also accepted to *Senatus* with him. But there is not another document connected with the son of Hemerius other than that belongs to his father.

The scarcity of the senators from Cilicia is probably due to the fact that it had been difficult to establish Roman rule in the area and especially in Cilicia Tracheia to the lack of sufficient economic resources. On the other hand, the fact that the *Senatus* had two senators from Tarsus, a culturally and economically developed city, could be linked to Rome's not having a centrally determined policy regarding the selection of senators and their distribution in certain regions and cities.

Giriş

Eyaletli aristokratlara da *Senatus* üyesi olmanın yollarını açarak, Roma kent aristokrasisinin *Senatus*'daki egemenliğini kırma yolunda ilk adımlar Caesar tarafından atılmıştır. İlk eyaletli senatörler Gallia, Hispania ve Sicilia'dan alınmıştır¹. Roma çekirdek aristokrasisi dünya devleti olmanın

* Yrd. Doç. Dr. Efrumiye Ertekin, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mersin.

¹ Syme 1939, 78-96; Wiseman 1971,19 vdd.

kaçınılmaz zorunluluklarından biri olan eyaletlileri yönetime ortak etme işini biraz gönülsüz de olsa kabullenmek zorunda kalmıştır. Augustusla birlikte eyaletli senatörlerin sayısı artmaya başlamıştır. III. yy.'a gelindiğinde *Senatus*'un üçte ikisinin² eyaletlilerden oluştuğu görülmektedir.

Küçükasya hatta tüm doğu eyaletlerinin bilinen ilk senatörü olan Mytileneli Q. Pompeius Macer³ Augustus devrinde *Senatus*'a girmiştir. Macerle birlikte Küçükasya yerel aristokrasisinin Roma *Senatus* aristokrasisine entegrasyon süreci başlamıştır. Bu süreç incelendiğinde üç aşama göze çarpmaktadır. İlk aşamayı teşkil eden Iulius-Claudius'lar döneminde İtalik göçmen ve veteranların ardılları, Flavius'lar ve Traianus döneminde İtalikların yanında yerel kralların soyundan gelenler de *Senatus* sınıfına alınmışlardır. Hadrianus'dan itibaren II.yy.'ın geri kalan bölümünde ve III. yy.'da Küçükasya kent aristokrasisinin *Senatus* sınıfına alındığı görülmektedir. Ancak kent aristokrasisinin *Senatus*'a girişi birden bire olmamış bir çok generasyonun geçirdiği aşamalar sonucu gerçekleşmiştir. Önce yerel memuriyetlerde bulunanların çocukları imparator kültü rahipliğini üstlenmişler daha sonra bunların çocukları atlı sınıfa kabul edilmişler, onların çocukları ve torunları ise, ya *adlectio* yoluyla, ya da doğrudan doğruya *Senatus* Sınıfı'na alınmışlardır. Antoninuslar dönemi, *homo novus*'ların *Senatus*'a girişi bakımından sayılarının en fazla olduğu dönemi oluşturmaktadır. Ancak Severuslar dönemi özellikle Septimius Severus ve Caracalla dönemi Küçükasyalıların Roma senatosundaki en parlak dönemidir. Bu dönemde Küçükasyalı senatörler tüm Roma senatörlerinin yaklaşık % 20 sini; eyaletlilerin ise, yaklaşık % 60'ını oluşturmaktadır⁴.

Aşağıda Kilikia kökenli senatörler önce tek tek ele alınacak; daha sonra yukarıda belirtilen entegrasyon süreci Kilikalı senatörler açısından değerlendirilerek, Kilikia'nın *Principatus* devri boyunca en az senatör çıkarılan bölgelerden biri olmasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

² Barbieri 1952, 459; Alföldy 1984, 137.

³ Halfmann 1979,100, no.1

⁴ Ertekin 2002, 195

Hierapolis Kastabalalı (?) Q. Roscius Coelius**Murena Silius Decianus Vibullus Pius Iulius Eurycles Herculanus Pompeius Falco****Kaynaklar****A. CIL III 12117 ; D 1036; IGR III 902 (Hieropolis Kastabala -Kilikia)**

Q(uinto) Roscio, Sex(ti) f(ilio) Qui(rina tribu) Coelio, Po[m]/[p]eio Falconi, decemviro stli[ti]/bu)s iudicandis, trib(uno) mil(itum) leg(ionis) X [Gem(inae)],/[qu]aestori, trib(uno) pleb(is), pr(aetori inter civ[es] | et peregrinos, leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) V Maced(oniae).,/[le]g(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provin(ciae) Lyciae et Pam[ph]liae, leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) X Fret(ensis) et leg(ato) pr(o) pr(aetore) | [pr]ovinciae Iudaeae consularis, | XV viro sacris faciundis, curator[i] | viae Traianae, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Moes(iae) inf(erioris).

Πομπέειον Φάλκωνα | Αὔλος Λαβέριος Καμερίνος καὶ | Λαβέριος Καμερίνος υἱὸς αὐτοῦ,| ἑκατοντάρχης λεγ(εῶνος) ἐ Μακεδονικῆς, | τὸν ἴδιον φίλον καὶ εὐεργέτην, ἐκτοῦ | ᾧδιουτ εὐμῆς ἔνεκεν.

B. CIL X 6321; D 1035 (Tarrakina - Latium)

Q(uinto) Roscio, Sex(ti) f(ilio), | Qui(rina tribu), Coelio Murenae | Silio Deciano Vibullo | Pio Iulio Eutycli Herclano (Pompeio Falconi, co(n)s(uli), XV vir(o) s(acris) f(aciundis), proco(n)s(uli) provinciae Asiae leg(ato) pr(o) pr(aetore) | Imp(eratoris) Caes(aris) Traiani Hadriani Aug(usti) provinc(iae) | Britanniae, leg(ato) pr(o) pr(aetore) Imp(eratoris) Caes(aris) Nervae | Traiani Germanici Dacici (provinc(iae) Moesiae inf(erioris), curator[i] \ [via]e Traianae et leg(ato) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) | [Iudaeae e]t leg(ionis) X Fret(ensis), le]g(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provin(ciae) Lyciae et [Pamph]liae, leg(ato) leg(ionis) quintae Macedonic(ae) | [in bello dacico donis militari]bus donato | [- - -]A- / [- - -].

C. TAM II 571 (Tlos - Lycia et Pamphylia)

[---] | [---] [πρεσ|βευτήν καὶ ἀντιοτρά] [τηγον] Αὐτοκράτορος]] Τρα[ια]νοῦ [Κ]αίσαρος| Σεβ[ασ]τοῦ Γερμανικοῦ | Δακ[ικ]οῦ ἐπαρχειῶν | Λυκ[ία]ς καὶ Παμφυλίας | ἀγν[ό]ν δικα[ι]οδότην, | Τλ[ω]έον ἢ βουλή κα[ὶ] ἢ] γερουσία καὶ | ὁ [δῆ]μος [τ]ῆ τοῦ Λυ[κίων] ἔθλους | [γνώμη].

D. TAM II 905 (Rhodiapolis -Lycia et Pamphylia)

[Ἐπὶ ἀρχιερέος Κλαδίου Τηλεμάχου | [λώ]υ. Πομπήιος | Φ[άλ]κων Ῥοδιαπολειτῶν ἄρχου οἱ Βουλῆ | δ[ήμ]ω χαίρειν· εὐ̄ π[οι] εἰ[τε] τοὺς φιλοτειμ[ου]μ[έν]ους εἰς ὑμᾶς [ἀντι] | [τειμῶτες ? --].

E. CIL III 12470 (Tropaeum Traiani - Moesia inferior) 10.12.115 - 9.12. 116

[Imp(eratori) Caes(ari), divi Nervae f(ilio), Ner[vae Tra](ano Op)t(imo) Aug(usto), Germ(anico), Dac(ico), Parthic(o), [pont(ifici) max(imo) / trib(unicia) p]ot(estate) XX, imp(eratori) XII, co(n)s(uli) VI, p(atr) p(atr)iae) / [Traianenses Tropaenses / Q(uinto) R]oscio Murena Coelio Po[mpe]lio Falcone, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)].

F. CIL III 7537 (Tomis - Moesia inferior) 10.12.116 - 11.8. 117

Imp(eratori) Caesari, divi Nervae f(ilio), N[er]vae Traiano Optimo Aug(usto), Ger(manico), Dac(ico), Parthic(o), pont(ifici) max(imo) / trib(unicia) po[t(estate) X]XI, imp(eratori) XII, co(n)s(uli) VI, p(atr) p(atr)iae), respublica Tomit(anorum) / Q(uinto) Roscio Murena Coelio Po[mpe]io Falcone, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)].

G. AE 1957, 336 (Tomis - Moesia inferior)

[Q(uinto) Roscio Murenae Coe](lio Pompeio Falconi / co(n)s(uli), leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / [Lyc]iae et Pamphyliae, / leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Iudae[ae], / [cura]tori viae Traiana[e], / leg(ato) Aug(usti) pr(o) [p]r(aetore) provinciae Moes[iae] / [inf](erioris), leg(ato) Aug(usti) pr(o) [p]r(aetore) provinciae / [B]ritanniae / [A]nnaeus Vibianus / [t]estamento fratris / Annaei Vibi[ani] posui[t].

H. AE 1957, 17 = 1977, 805 (Kaisareia- Trocetta- Tmolos - Asia) 10.12.123-9.12.124.

Θεοῖς πατρίοις καὶ | Αὐτοκράτορι Καίσαρι, | θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ | υἱῶ, θεοῦ Νέρονα υἱῶν ᾠ, | Τραιανῶ Ἀδριανῶ Σεβαστῶ | ἀρχιερεῖ μεγίστῳ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ἧ ὑπάτω τὸ γ' | ματρὶ πατρίδος Καισαρεῖς | Τμωλλεῖται Τροκεττηνοὶ | Καθιέρωσαν ἐπὶ ἀνθυπάρχου Πονηίου Φάλκωνος.

I. CIL III 12260 (Samos-Asia)

Ἡ Βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ἀπαμέων καὶ οἱ καταικοῦν/τες Ῥωμαῖοι ἐτείμησαν / [Σ]οσσίαν Πῶλλαν, θυγατέ/[ρ]α Σασσίου Σενεκίωνος / [τ]ὸ

β' ὑπάτου ἐκγόνην Ἰ/[ο]υλίου Φροντείνου ὑπά/του τὸ γ', γυναῖκα δὲ Πομπ/ήιου Φάλκωνος ἀνθυπά/τουτῆς Ἀσίας, ἡρώϊδα.

J. CIL XIV 4359

Fasti Ostienses (Latium) Septembre 108

[K(alendis) Sept(embribus) - - - Q(uintus) Pompe]ius F[alco].

K. IK 13,713 (Ephesos-Asia)

Κοίντον ῥώσκιον Μου|ρήνα Κυοέλλον Πομ|πήιον Φάλκωνα, πρεσ|βευτήν Σεβαστοῦ Λυκ[ία]ς καὶ Παμφυλίας καὶ Ἰουδαίας καὶ | Μυσίας καὶ Βρεταννίας | καὶ πολλὰς ἄλλας ἡγεμονίας| διατε λέσαντα, Ἀσίας ἀνθύ|πατον, ἐτείμησεν Φλαουιέων Νεαπολειτῶν Σαμαρέων ἢ Βουλῆ καὶ ὁ δῆμος τὸν | σωτήρα καὶ εὐεργέτην | διὰ πρεσβευτῶν καὶ ἐπιμελητῶν | Φλαοῦιου Ἰούνκου καὶ | Οὐλπίου Πρόκλου.

Literatür:

PIR¹ III, s. 134, no 68; PIR² V, s. 323, no. 746; RE XXI (1952) 2270 no. 76; Eck 1970,195; İplikçioğlu 1983, no. 1.1.1.55; Rémy 1989, 293, no. 239; Halfmann 1982, 647; Halfmann 1979, 211; Schumacher 1973, 255 vdd.

Kariyeri:

- * *decemvir stlitibus iudicandis* [A]
- * *tribunus militum legionis X Geminae* [A]
- * *quaestor* [A]
- * *tribunus plebis* [A] (97)
- * *praetor inter cives et peregrinos* [A]
- * *legatus Augusti legionis V Makedonicae* [A] [B] (101-102)
- * *legatus Augusti pro praetore provinciae Lyciae et Pamphyliae*[A] [B] [C] [D] [K] (103/104 ? - 104/105 ?)
- * *legatus Augusti legionis X Fretensis* [A] [B]
- * *legatus Augusti pro praetore provinciae Iudaeae* [A] [B] [G] [K] (105)
- * *consul suffectus* [B] [G] [J] (108)
- * *XVviri sacris faciundis* [A] [B] (109)
- * *curator viae Traianae* [A] [B] [G]

- * *legatus Augusti pro praetore provinciae Moesiae Inferioris* [A] [B][E] [F] [G] 116/7
- * *legatus Augusti pro praetore provinciae Britanniae* [B] [G] (118-122)
- * *proconsul provinciae Asiae* [B] [I] [H] (123/124)

Kariyeri çok iyi bilinen senatörlerden biri olan Falco'nun kökeni tartışma konusudur. Çünkü kariyerine ilişkin pek çok yazıtta nereli olduğuna dair bilgi verilmemektedir. Ancak Hierapolis Kastabala'da bulunan A yazıtından hareketle Falco'nun Kilikia kökenli olabileceği ileri sürülmektedir⁵. Çünkü Falco'nun kariyerinde Kilikia'da icra edilmiş bir görev yoktur. Diğer taraftan Apameia'da bulunan iki yazıtta⁶ Falco'nun, Q. Sosius Senecio'nun⁷ kızı Sosia Polla'nın⁸ kocası olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu yazıtlarda bizzat Sosia Polla'nın onurlandırılması, Sosia Polla'nın dolayısıyla babası Q. Sosius Senecio'nun Phrygia kökenli olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan aile üyelerine ilişkin Kampania'da bulunan yazıtlar⁹ ve ailenin gens adının yukarı İtalya'da çok yaygın olması¹⁰ Q. Sosius Senecio'nun İtalic kökenli olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir. Bu durumda şöyle bir teori üretmek mümkündür. Bilindiği gibi Apameia Augustus döneminde Roma kolonisi yapılmıştı. Q. Sosius Senecio'nun kökeni buraya yerleşmiş İtalic bir aileye dayanıyor olabilir. Damadı Pompeius Falco'ya gelince, Falco Mytileneli Q. Pompeius Macer örneğinde olduğu gibi Pompeius zamanında vatandaşlık hakkı elde etmiş Kilikalı hatta Hierapolis Castabalalı bir aileden geliyor olabilir. Bir diğer ihtimal Falco, Legio V Macedonice'nin lejyon komutanı iken onun emrinde görev yapmış olan A. Laberius Camerinus'un Hierapolis Kastabalı olduğu, dostu ve arkadaşını kenti kentinde onurlandırdığıdır. Ayrıca isim formu Falco'nun akrabalık ilişkilerine dolayısıyla kökenine ilişkin başka

⁵ Halfmann Doğulu senatörlerle ilgili ilk çalışmasında (1979, 211) Falco'yu doğulu olup olmadığı şüpheli senatörler arasına alırken, daha sonraki bir bildirisinde (1982, 647) Kilikyalılığı hatta Hierapolis Kastabalılığı şüpheli senatörler arasına almaktadır.

⁶ IGR III, 779, 780 (=D 8820)

⁷ PIR¹ III, 255, no. 560

⁸ PIR¹ III, 256, no. 566

⁹ CIL X 4760= D 6296, CIL X 6321= D1035

¹⁰ CIL X, 1055 (index)

ihmalleri de gündeme getirmektedir¹¹. Ancak şu anki bulgular Falco'nun kökenine ilişkin net bir şey söylemek için yeterli görülmemektedir.

A kaynağında görüldüğü gibi, Falco kariyerine *vigintiviri*¹² hiyerarşisinde üçüncü sırada yer alan ve bir tür hakimler kurulu üyeliği olan *decemviri stlitibus* olarak Domitianus zamanında başlamıştır. Daha sonra *Germania inferior*'da konuşlandırılmış olan *legio X Gemina*'da¹³ *tribunus militum*'luk yapmıştır¹⁴. Yine A kaynağından öğrendiğimize göre Falco Nerva zamanında *quaestor* olarak *Senatus*'a girmiştir¹⁵. *Senatus* Sınıfı

¹¹ Bk. Rémy 1989, 294

¹² Senatör adayları kariyerlerine *vigintiviratus* denilen ve Roma kentinde icra edilen bir grup küçük memurluktan oluşan görevlerden biriyle başlardı. Bu görevler önem sırasına göre şu şekilde sıralanırdı:

Triumviri monetales: Sikke basımıyla ilişkili olan bu göreve genellikle partici ailelerden veya viri militares arasından gelenler alınırdı.

Quattorviri viarum curandarum: Roma kent surları içinde kalan bölgedeki caddelerin temizliğinden sorumlu olan bu grup aedilislerin ast memurları olarak görev yaparlardı.

Decemviri stlitibus iudicandis: Bir tür hakimler kurulu üyeliği idi. Önem bakımından bir önceki grupla aşağı yukarı aynı seviyede bir görevdi.

Triumviri capitales: Bu gruptaki göreve atananlar genellikle homines novi arasından seçilirdi. Roma kentinin huzurundan, hapisanelerden ve idamların yerine getirilmesinden sorumlu idiler.

Dio Cassius bu temel görevlerin M.ö. 13'den kısa bir süre önce *Senatus*'a giriş için zorunlu hale getirildiğini belirtmektedir (LIV, 26). Bir senatörün kariyerine bu görevlerden hangisiyle başladığı kariyerinin bundan sonraki seyri için son derece önemliydi. *III viri monetales* ve *IV viri viarum curandarum*'luk görevleriyle başlayanlar genellikle *Senatus* sınıfının en seçkin ailelerinden gelirler ve *praetura*'dan sonra yalnızca iki görev yaparak 30'lu yaşlarda konsullük makamına kadar ulaşırlardı. Diğer taraftan kariyerine parlak bir görevle başlayıp daha sonra aynı performans gösteremeyenler olduğu gibi, *III viri capitales* olarak başlayan ancak çeşitli görevlerde kendilerini kanıtlayarak üst görevlere gelmiş kimseler de vardı. Ayrıntılı bilgi için bk. Birley 1954, 201-205.; Eck 1974, 173 vdd.; Böhme 1977, 15; İpliçioğlu 1981-83, 175 vd.

¹³ E. Ritterling, RE XII, 2 (1925), 1679-1682.

¹⁴ Gallienus'un reformlarına kadar askeri ve sivil idare birbirinden ayrı olmadığı için *senator* adaylarının üstlenmek durumunda oldukları görevlerden biri de askeri *tribunus*'luk idi. Her lejyondaki altı *tribunus*'luktan (binbaşılık) biri *tribunus laticlavius* için ayrılmıştı. Ancak kariyerleri incelendiğinde senatörlerin büyük bir kısmının askeri görevde bulunmadıkları görülür. Bu durum *tribunus laticlavius*'luk görevinin ileride lejyon komutanı ve bir imparator eyaletinde vali olacak olanlar hariç, *Senatus*'a giriş için zorunlu olmadığını göstermektedir. Ayrıca Bk. Birley 1954, 200. Bu görevin süresi normalde 20 aydı. Ancak lejyonlardaki toplam *tribunus laticlavius* kadrosu *vigintiviri* kadrosundan her zaman daha fazla idi. Kaldı ki, *vigintiviri*'nin tamamı bu görevi yapmıyordu. Bu durumda bir kişinin iki hatta üç yıl görevde kalması gerekiyordu. Hatta bazı *senator* adayları iki ya da üç lejyonda görev yapıyorlardı.

¹⁵ Her yıl *vigintiviratus* ve *tribunatus militum* görevlerini icra etmiş ve 25 yaşından gün almış olan 20 aday *quaestor* seçilerek, *Senatus*'a girme hakkını elde ederdi.

devlet kariyerinde ilk eleme noktasını teşkil eden dördüncü basamakta¹⁶ Falco *tribunus plebis* seçilerek kariyerine devam etme hakkını elde etmiştir. Daha sonra *Senatus* sınıfı devlet kariyerinin en kritik basamaklarından¹⁷ biri olan *praetura* görevini, *praetor peregrinos* olarak yapmıştır. Arkasından Dacia eyaletinde konuşlandırılmış olan *legio V Makedonica*'ya¹⁸ komuta etmiştir (A, B). Lejyon komutanlığı *praetorius*'lar tarafından yönetilen imparaor eyaletlerine vali olarak atanabilmek için aranan en önemli koşuldu. Çünkü bu eyaletlere vali olarak atanalar aynı zamanda eyaletteki lejyona da komuta etmek zorundaydılar. Falco lejyon komutanlığının arkasından *Lycia et Pamphylia* eyaletini yönetmiştir. Daha sonra *legio X Fretensis*'deki komutanlık göreviyle birlikte Iudea eyaletini yönetmiştir. 108 yılında *consul sufectus* olmuştur (J). Arkasından Roma'daki önemli rahip kurularından biri olan *XVviri sacris faciundis*'de görev almıştır. Bundan sonra yine konsüllük sonrasındaki önemli görevlerden biri olan *curator viarum*'luk görevini *Via Traiana*'da icra etmiştir. Arkasından consularisler tarafından yönetilen Moesia Inferior ve Britania eyaletlerinde valilik yapmıştır. Son olarak *Senatus* sınıfı devlet kariyerinin doruğunu oluşturan Asia prokonsüllüğü ile kariyerini noktalamıştır.

Falco ideal kariyere sahip senatörlerden biri olarak görülmektedir. Kariyerinin ayrıntıları incelendiğinde onun daha ziyade imparator eyaletlerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu durum Traianus ve Hadrianus devrinde kariyer yapmış olan Falco'nun söz konusu imparatorlarla oldukça yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir.

¹⁶ *Quaestor*'luktan sonraki 2 yıllık bir bekleme döneminden sonra 20 *quaestor*'dan 10 tanesi *tribunus plebis*, 6 tanesi ise *aedilis*'liğe seçilirdi. Böylece 4 kişi bu basamakta elenmiş oluyordu.

¹⁷ Bu aşamaya kadar aynı yolu takip etmiş olan senatörlerin yolları ve ulaşabilecekleri makamlar bu noktada birbirinden ayrılıyordu. *Praetor*'luk ve *consul*'luk arasında üstlenilen görevler hiyerarşik olarak şu şekilde sıralanırdı: *Senatus* eyaletlerinde vali yardımcılığı (*legatus proconsulis*'lik), yol bakım müdürlüğü (*curator viarum*'luk), *Britannia* ve *Tarraconensis* eyaletlerinde hakimlik (*iuridicus*'luk), başkentin hububat temininden sorumlu memurluk (*praefectus frumenti dandi*'lik), lejyon komutanlığı (*legatus legionis*'lik), askeri hazine bakanlığı (*praefectus aerari militaris*'lik), devlet hazinesi bakanlığı (*praefecti aerari Saturni*), *Senatus* eyaletlerinde valilik (*proconsul*'lük) ve son olarak imparator eyaletlerinde valilik (*legatus Augusti pro praetore*'lik). Genç ve yetenekli adaylardan, bir an önce *consul*'lüğe ulaşarak bundan sonra üstlenilen görevlere atanabilmeleri için, bu dönemde çok fazla görev üstlenmeleri beklenmezdi. Bunlar en fazla üç görev üstlenerek *consul*'lüğe ulaşırlardı. Bu görevler genellikle lejyon komutanlığı, bir imparator eyaletinde valilik veya hazine bakanlığı olurdu. Ancak yaşlı ve ileride pek gelecek vadetmeyen senatörler bu dönemde çok sayıda görev üstlenirlerdi. Bunlardan bir kısmı kariyerlerini *consul*'likle noktalamayışını başarırken pek çoğu *consul*'lüğe bile ulaşamazdı.

¹⁸ E. Ritterling, RE XII, 2 (1925) 1572-85.

Megarsoslu [C. Iu]lius [—]avianus

Kaynak:

Heberdey-Wilhelm 1896: s. 9 no. 21; IGR III 889 (Adana)

[Γάιον Ἰού]λιον, Γαίου υἱὸν | . . . αουιανὸν τεσσάρ[ρων ἀν]δρῶνι, χειλίαρχον πλα[τύση]μον λεγ εἰς ἰβ' Κεραυ[νοφ]ρου καὶ λεγεῶνος δ' | Σκςθικῆς οἱ ἱερεῖς τῆς Ἀθηνᾶς | [τῆς Μαγα[ρσίας τὸ]ν ἑαυτῶν πολείτην.

Literatür:

PIR² J 442 ; Halfmann 1979: 208; Halfmann 1982: 647; Pasoli 1950: 152, no. 61

Kariyeri:

* *IVvir viarum curandorum** *tribunus (laticlavus) militum legionis XII Fulminatae et IV Scythicae*

Adana'da bulunmuş olan yukarıdaki yazıtta göre, *IVvir viarum curandarum* ve *tribunus militum legionis XII Fulminatae*¹⁹ et *IV Scythicae*²⁰ olarak görev yapmış olan Megarsos kenti vatandaşı Gaius oğlu Gaius Iulius, Magarsos kentinin Athena rahipleri tarafından onurlandırılmaktadır. Yazıtın editörleri Heberdey ve Wilhelm harf karakterlerinden hareketle yazıtın ikinci yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmektedirler²¹. C. Iulius'un *cognomen*'inin tamamlanmasına ilişkin iki görüş vardır. PIR² J 442'de senatörün adı [C. Iu]lius C.f. [Okt]avianus biçiminde tamamlanmaktadır. Ancak 120 yılı Arval rahipleri içinde L. Iulius Flavianus isimli bir rahibin yer alması ve söz konusu rahibin senatör bir oğlunun olduğunun vurgulanması²² Senatör Iulius'un *cognomen*'inin Flavianus da olabileceğini düşündürmektedir²³.

¹⁹ E. Ritterling, RE XII, 2 (1925) 1705-9.

²⁰ E. Ritterling, RE XII, 2 (1925) 1556-63.

²¹ Heberdey-Wilhelm 1896, 9

²² Pasoli 1950, 152, no. 61.

²³ Halfmann 1979, 208.

Yukarıdaki yazıt Gaius'un *Senatus*'a girmeden önce üstlendiği görevleri içermektedir.. Ancak bu görevlerin niteliği Gaius'un kariyerinin bundan sonraki seyrinin nasıl olabileceği konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. Bir senatör adayının *vigintiviri* hiyerarşinde ikinci derecede önemli bir görev olan *IVvir viarum curandarum*'luk ile göreve başlaması ileride üstleneceği sivil görevler için önemli bir referans teşkil ediyordu. Yine Gaius'un biri Kappadokia'daki *legio XII Fulminata*'da, diğeri Syria'daki *legio IV Scythica*'da olmak üzere iki lejyonda *tribunus laticlavus* olarak görev yapmış olması, onun ileride lejyon komutanlığı ve imparator eyaletlerinde *legatus*'luk gibi son derece önemli görevler üstlenmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Tarsuslu Hemerius ve Oğlu

Kaynak:

Ramsay 1883: 326; IGR 883; Daux 1976: 249-252; SEG XXVI (1976-77)1457 ; L. Robert, BE (1978) 510 (Tarsos):

Εὐτύχι Ἡμέρι. | Ῥωμαίων ὕπατον, μέγ[αν] ἔξο|χον ἐν κιλίκεσσίν, | εἴνεκα καὶ παιδὸς πανυπέρτα τον ἐν | πολιήταις, τούτῳ γὰρ βασιλῆς | δώκαν γέρας ὄφρα οἱ υἱὸς συνκλή|του βουλῆς μετέχοι πολυκηδέα | τειμήν, τρεῖς στεφάνους ἐξῆς | [ἀ]ναδησάμενον παναπίστους | δημιουργὸν ΠΑ-ΠΕΙΝ Κιλικάρχην | γυμνασίαρχον σύνδικον ἀγγότα|τον, βουλῆς στέφος, εὐγενὲς αἶμα | Δήμητρος θ εράποντες ἀγακλέα τὸδ' ἀνέ|θηκαν· Ἐπὶ γραμματέων τῶν περὶ Νέω|να τὸ β' καὶ Ἀλέξανδρο| τὸ β' καὶ Μυραγένην τὸ β' · οἱ αὐτοὶ γραμμα|τεῖς τὴν στατίωνα ἐκ τῶν ἄ|δίων τῷ ἄερῳ [τ]ῷ σ υννεργίῳ.

Literatür:

PIR² H 83; Barbieri 1952 : no. 753; Halfmann 1982: 647; Ertekin 2002: no.7.1.1; 7.1.2.

* *consul (Elegabalus)*.

Yukardaki belgeye göre, Tarsos'un yerlisi olan ve *demiurgos*'luk, *gymnasiarkhos*'luk ve *Kilikiarkhes*'lik gibi yerel memuriyetlerde bulunmuş olan Hemerius, imparator tarafından *consul* rütbesiyle *Senatus* Sınıf'ına alınmıştır. Yine belgeden öğrendiğimize göre, Hemerius'un oğlu da bu sayede *Senatus*'a girme şansı elde etmiştir. Ramsay²⁴ burada adı geçen

²⁴ Ramsay 1883, 326.

imparatorun Septimius Severus veya Caracalla olabileceğini belirtmektedir. Ancak Hemerius'un *Senatus*'a girişi Prusiaslı *arkhon* M. Aurelius Asclepiodotianus Asclepiades' in²⁵ Elegabalus tarafından *Senatus* Sınıfı'na alınmasıyla büyük benzerlik göstermektedir. Bu durumda söz konusu imparator Elagabalus da olabilir²⁶.

Hemerius'un *Senatus*'a girişinde *Kilikiarkhes*'lik görevinde bulunmuş olması büyük bir rol oynamış olmalıdır. Diğer taraftan bu durum Hemerius'un oldukça ileri bir yaşta *Senatus*'a alındığını göstermektedir. Bu durumda Hemerius'un konsüllüğüne imparatorun bir lütfu olarak bakmak gerekir. Yani onun *Senatus*'a girişi imparatorla kurulan kişisel bir yakınlaşmayı yansıtmaktadır. Oğlunun nasıl bir kariyer yapmış olduğunu ise, bilemiyoruz. Belki de pek çok Küçükasyalı gibi yalnızca *senatorius* olarak kaldı. Çünkü III.yy.'da kariyer yapmış olan Küçükasyalı senatörlerin yaklaşık % 36'sı yalnızca *senatorius* olarak tanınmaktadır²⁷. Diğer taraftan Oğul Hemerius'un Elagabalus döneminde *Senatus*'a girmiş olduğunu kabul edecek olursak, III.yy. ortalarında kariyer yapmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Principatus devrinde 250 civarında Küçükasyalının Roma senatörü olarak görev yaptığı bilinmektedir. Senatörlerin bölgelere göre dağılımı²⁸ göz önünde bulundurulduğunda, bir senatör çıkaran Aiolia bölgesinden sonra dört senatör çıkaran Kilikia bölgesi Kappadokia ile birlikte en az senatör çıkaran bölgedir.

Bu durum Roma *Senatus* aristokrasisi ile Kilikia'nın aristokrasi arasında Küçükasyanın batısında olduğu gibi, gerçek anlamda bir entegrasyon sürecinin yaşanmadığını göstermektedir. Principatus devrinde görev yapmış olan tüm Küçükasyalı senatörlere ilişkin verilerin değerlendirilmesi, söz

²⁵ Ertekin 2002, 27, no.2.5.1.

²⁶ Caracallanın Tarsus'a geldiği biliniyor. Ancak Elagabalus Tarsus'da bulunduğu ilişkin elimizde belge bulunmuyor. Ancak Suriye'den Anadoluya giderken Elagabalus Tarsus'dan geçmiş olmalıdır.

²⁷ Ertekin 2002, 201 ; ayrıca bk. s. 256, tabloVI-ad.

²⁸ Bu dağılım şu şekildedir: Asia eyaleti kapsamındaki adalar: 12, Aiolia: 1, Galatia: 17, Ionia: 38, Kappadokia: 4, Karia: 16, Kilikia: 4, Lydia: 25, Lykia: 20, Mysia: 14, Pamphylia: 16, Phrygia: 18, Pisidia: 19, Troas: 6, Bölgesi Bilinmeyen: 21.

konusu entegrasyonun üç aşamada gerçekleştiğini göstermektedir. Bu aşamalar Kilikia açısından değerlendirildiğinde şunları söylemek mümkündür:

Yukarıda da belirtildiği gibi ilk aşamada Iulius- Claudius'lar döneminde İtalya tüccar ve veteranların çocukları *Senatus*'a alınmıştır²⁹. Söz konusu senatörlerin kent kökenleri incelendiğinde bunların Alexandria Troas, Apameia, Antiocheia (ad Pisidiam), Attaleia, gibi Caesar ve Augustus döneminde kurulmuş olan Roma kolonilerinden geldikleri görülmektedir. Bilinen dört Kilikalı senatörden hiç biri İtalya kökenli değildir. Bu durumda Kilikia'daki Roma konizasyonunun ve İtalya göçmenlerin durumuna göz atmak gerekir. Caesar zamanında Kilikia'da da veteranlar için gayri resmi olarak koloniler kurulmuştur³⁰. Ancak buralara yerleştirilenler genelde veteranlardan ve fakir ailelerden oluşuyordu. Augustus döneminde Kilikia Tracheia'da Ninica adlı bir Roma kolonisi kurulmuştur³¹. Diğer taraftan M.Ö. I. yy'da Mallus kentin de bir grup İtalya göçmenin varlığı bilinmektedir³². Görüldüğü gibi Kilikia'da çok güçlü koloni kentleri kurulmamıştı. Ayrıca Roma senatörü olabilmek için belli bir zenginliğe sahip olma koşulunun³³ aranıyor olması, Kilikia'ya yerleşmiş olan İtalyalıkların da *Senatus*'a girişini engellemiş olmalıdır.

İkinci aşamada ise Pergamon ve Galat krallık ailesinden ve bu ailelerle akrabalık ilişkileri olan İtalya ailelerden gelenlerin *Senatus*'a girdiği görülmektedir. Bilindiği gibi Pompeius'un M.ö. 64'deki düzenlemesiyle Kilikia Pedia'sın iç kesimlerinin yönetimi Tarkondimotos ailesine verilmişti³⁴. Tarkondimotos II Philopator'un M.s. 17'deki ölümüyle bu ailenin denetiminde olan topraklar Roma'ya kalmıştır³⁵. Son kral Philopator'un Iulia ve G. Iulius Strato isimli iki çocuğu bilinmektedir³⁶. Bu durum Tarkondimotos

²⁹ Ancak bu ilk aşamada iki senatörün durumu istisna teşkil etmektedir. Bunlardan ilki Mytileneli Pompeius Macer (Halfmann 1979, 100, no.1) diğeri ise, Miletos'lu ismi bilinmeyen bir senatördür (Halfmann 1979, 108 vd., no. 12). Her iki senatör de yerel aristokrasiye mensup ailelerden gelmektedirler.

³⁰ Levick 1967, 4.

³¹ Macro 1980, 674.

³² Magie 1950, 274.

³³ Augustus'un M.ö. 18-15 yılları arasında yaptığı bir düzenlemeye göre *Senatus* üyesi olabilmek için en az 1.000.000 *sestertius*'luk bir servete sahip olmak gerekiyordu; bk. Dio Cass. LIV 17,3; LIV 26,3.

³⁴ Strabon XIV, 5, 18; Magie 1950, 377, 1240, n.53; Sayar 1999, 373.

³⁵ Tac. Ann. II, 42; Tobin 1999, 385; Sayar 1999, 376, n. 20.

³⁶ Dagron- Feissel 1987, 68-71.

II Philopator'un çocuklarına Augustus tarafından vatandaşlık hakkı verildiğini göstermektedir. Ayrıca oğul Strato'nun Antiocheia'da (Pisidia) *duumvir* olarak görev yapmıştır. Gerek Galat gerekse Pergamon krallık ailelerinden gelenlerin *Senatus*'a taşınmasında İtaliye aileleriyle kurdukları akrabalık bağlarının da etkili olduğu bilinmektedir. Strato'nun Roma vatandaşlığını elde etmesi ve Antiocheia gibi bir koloni kentinde yerel memurluk yapmış olması, Roma aristokrasisiyle gerekli bağların kurulmasını sağlayabilecek ve ailenin Strato'dan sonraki generasyona mensup üyelerini *Senatus*a taşıyabilecek bir altyapının oluştuğuna işaret etmektedir. Ancak şu ana kadar ulaşılan kaynaklarda Kilikia krallık ailesiyle bağlantılı bir senatörden bahsedilmemektedir.

Üçüncü aşamayı kent aristokratlarının *Senatus*'a girişi oluşturmaktadır. Nitekim bilinen dört Kilikalı Senatör de bu gruba girmektedir. Tarkondimotos krallığının merkezi olan Hierapolis - Kastabala kökenli olması muhtemel olan Q. Pompeius Falco'nun *Senatus*'a girişiyle Mytileneli Q. Pompeius Macer'in durumu arasında benzerlik kurmak mümkündür. Eğer Falco Hierapolisli ise, Pompeius zamanında vatandaşlık hakkı elde etmiş bir aileden geliyor olmalıdır. Tarsuslu Hemerius ve oğlunun *Senatus* alınışı ise, imparatorun bir ihsanı gibi görünmektedir. Hiç kuşkusuz Hemerius'un *Kilikiarkhes* olarak görev yapmış olması, *Senatus*'a alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Kendisiyle ilgili yazıtta Romalı isim formu belirtilmemişse de imparator rahibi olarak görev yapmış olması, Hemerius'un en azından bu görevden önce Roma vatandaşlık hakkını elde etmiş olduğuna işaret etmektedir. Magarsos'lu Iulius'a ilişkin bilgimiz çok daha sınırlıdır. Ancak gens adının Iulius olması Caesar veya Augustus döneminde vatandaşlık hakkı elde etmiş bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Muhtemelen onun *Senatus*'a alınmasının temelinde de bireysel faktörler ve tesadüfler rol oynamış olmalıdır.

Konuya coğrafya koşulları ve kentleşme düzeyi açısından yaklaşıldığında; Kilikia Tracheia'nın genelde dağlık alanlardan oluştuğu ve son derece sınırlı tarım alanlarına sahip olması nedeniyle iç kesimlerde kentleşme düzeninin düşük olduğu; kıyılarda ise, dağlardan gelen kerestenin satışının ve ihracatının yapıldığı küçük liman kentlerinin kurulmuş olduğu görülür³⁷. Bilindiği gibi *Senatus* sınıfı büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Kilikia Tracheia bölgesi ise, büyük toprak sahibi aristokrasiyi yaratacak

³⁷ Jones 1971, 192 vd.

coğrafya koşullarına sahip değildi. Oysa bölgenin doğusunda durum çok farklıydı. Zaten bilinen dört Kilikalı senatör de tahıl ve keten üretimi, bağcılık ve şarapçılığın yapıldığı geniş tarım alanlarına sahip Kilikia Pedias’-dan çıkmıştır. Suriye ve Anadolu arasındaki iletişimi sağlayan yolun Kilikia Pedias’ı baştan başa katetmesi, keten üretimine bağlı dokuma endüstrisinin gelişmesi; bölge de ticaretin gelişmesine dolayısıyla büyük kentlerin kurulmasına yol açmıştır. Kilikia Pedias kentleri içinde Tarsus’un durumu çok farklıdır. Strabon Tarsus’un gerçek bir eğitim ve kültür kenti olduğunu, kentin bu bakımdan Atina ve İskenderiye’yi bile geçtiğini belirtmektedir³⁸. Ayrıca eyalet merkezi ve önemli bir ticaret kenti olması, doğuya giden yol üzerinde bulunması gibi avantajlara da sahip ve pek çok bakımdan Ephesosla bile yarışabilecek olan Tarsus’dan yalnızca iki kişinin Roma Senatörlüğüne ulaşması oldukça şaşırtıcıdır. Belki bu durumun nedenlerini biraz Strabon’un şikayet ettiği beyin göçünde aramak gerekir. Strabon eğitim görmek için başka yerlere gidenlerin tekrar yurtlarına dönmediklerinden bahsetmektedir³⁹. Ancak benzer durumun Küçükasya’nın batısında yer alan ve son derece geniş ve verimli arazilere sahip⁴⁰, daha Antonius zamanında özgür kent statüsü elde etmiş ve bu durumunu *Principatus* dönemi boyunca korumuş⁴¹ ve aynı zamanda yargı merkezi (*conventus*)⁴² olan Miletos kenti için de geçerli olması⁴³, Romanın Eyaletlilerin *Senatus*’a alınması ve bölge ve kentlere göre dağılımı konusunda merkezden belirlenmiş bir politikasının olmadığını düşündürmektedir.

Sebepler bölgenin kültürel ve ekonomik yetersizliği de olsa, Romanın Senatör alımı konusunda merkezden belirlemiş bir politikasının olmaması da olsa, tüm Principatus devrinde yalnızca dört Kilikalının Roma senatosuna girmiş olması, kanımızca bölgedeki Romalılaşma düzeyinin düşüklüğünün en önemli göstergelerinden biri olarak algılanmalıdır. Ancak bölgedeki Romalılaşma düzeyi konusunda çok daha net bir fikir ileri sürebilmek için - yani sosyal piramidin daha alt basamaklarındaki bütünleşmeyi ortaya koyabilmek için- öncelikle yazıtlar olmak üzere Kilikia’ya ilişkin tüm kaynakların değerlendirilmesi suretiyle, Roma vatandaşlığının bölgedeki yayılımı ve Roma’nın bu konudaki tavrının açık bir biçimde ortaya konması gerekmektedir.

³⁸ Strab., XIV, 5,13.

³⁹ Strab., XIV, 5,13

⁴⁰ Jones 1972, 29.

⁴¹ Jones 1940, 130.

⁴² Jones 1971, 61.

⁴³ Miletos kentinden Principatus devrinde yalnızca bir senatör bilinmektedir.

Kısaltmalar

AE	L'Année Epigraphique.
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Berlin, de Gruyter.
Alföldy 1984	Alföldy, G., Römische Sozialgeschichte, Wiesbaden, Steiner 1984.
Barbieri 1952	Barbieri, G., L'albo senatorio da Settimio Severo a Carino, Roma 1952.
Birley 1954	Birley, E., "Senators in the Emperor's Service", PBA 39 (1954) 197-214.
Böhme 1977	Böhme, H.W., Römische Beamtenkarrieren. Cursus Honorum, Stuttgart 1977.
BE	Bulletin Épigraphique.
D	Dessau, H., Inscriptiones Latinae selectae I-III, Berlin 1892-1916, 1962 ^R .
Dagron- Feissel 1987	Dagron, G., Feissel, D., 1987: Inscriptions de Cilicie, De Boccard, Paris.
Daux 1976	Daux, G., "A propos d'une Inscription honorifique de Tarse", ZPE 20 (1976) 249-252.
Dio Cass	Dio Cassius : Roman History. Ed. and transl. by E. Cary. IX. London 1968 [The Loeb Classical Library].
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum I-XVI, Leipzig-Berlin 1862-1943.
Eck 1970	Eck, W., Senatoren von Vespasian bis Hadrian. Prosopographische Untersuchungen mit Einschluss der Jahres -und Provinzialfasten der Statthalter, Munich 1970.
Eck 1974	Eck, W., Beförderungskriterien innerhalb der senatorischen Laufbahn, dargestellt an der Zeit von 69-138 n. Chr. Surada: ANRW II 1(1974) 158-228.
Ertekin 2002	Ertekin, E., III.yy.'da Kariyer Yapmış Olan Küçükasya Kökenli Roma Senatörleri, İstanbul 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
Halfmann 1979	Halfmann, H., Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2.Jh. n.Chr., Göttingen.
Halfmann 1982	Halfmann, H., "Die Senatoren aus den kleinasiatischen Provinzen des römischen Reiches vom 1. bis 3. Jahrhundert (Asia, Pontus-Bithynia, Lycia-Pamphylia, Galatia, Cappadocia, Cilicia)", Şurada: Epigrafia e ordine senatorio. Atti del colloquio internazionale AIEGL. Roma 14-20 maggio 1981. I - II Roma 1982, s. 603-650.

- Heberdey-Wilhelm 1896 Heberdey, R. - A. Wilhelm, Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892, Wien.
- IGR Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes.
- İplikçioğlu 1981-83 İplikçioğlu, B., “Zum Senatorischen Cursus Honorum der Römischen Kaiserzeit Vorbemerkung”, *Anadolu* 22 (1981-83) 173-83.
- İplikçioğlu 1983 İplikçioğlu, B., Die Repräsentanten des senatorischen Reichsdienstens in Asia bis Diocletian im Spiegel der ephesischen Inschriften, Wien 1983.
- Jones 1940 Jones, A.H.M., *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford.
- Jones 1971 Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Macro 1980 Macro, A.D., “Cities of Asia Minor under the Roman Imperium”, *ANRW* II,7,2 (1980) 674.
- Magie 1950 Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to The End of the Third Century After Christ. I-II*, Princeton
- Pasoli 1950 Pasoli, A., *Acta Fratrum Arvalium quae post annum MDC-CCLXXIV*. Bologne 1950.
- PBA Proceedings of the British Academy. Oxford, Oxford University Press.
- PIR1 Prosopographia Imperi Romani seaculi I, II, III. Ed. E. KLEBS..I-III. Be—rolini 1897-98.
- PIR2 Prosopographia Imperi Romani seaculi I, II, III. Ed. Altera. Ed.E. GROAG vd. Berolini 1933 vd.
- Ramsay 1883 Ramsay, W.M., “Unedited Inscriptions of Asia Minor”, *BCH* VII (1883) 258-327.
- RE Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
- Rémy 1989 B. RÉMY, Les carrières senatoriales dans les provinces romanes d’Anatolie au Haut-Empire (31 av.J.-C.- 284 après J.-C.). Pont-Bithynie, Galatia, Cappadocia, Lycie-Pamphylie et Cilicie, Paris 1989.
- Sayar 2001 Sayar, M.H., “Tarkondimotos. Seine Dynastie, seine Politik und sein Reich”, *Şurada: La Cilicie: Espages et Povoirs Locaux* (2e millénaire av. J.-C. - 4e siècle ap. J.-C.) Actes de la Table ronde internationale d’Istanbul, 2-5 novembre 1999. Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2. binyıl - M.S. 4. yüzyıl Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri İstanbul, 2-5 Kasım 1999. İstanbul 2001, s. 373-280.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecarum. Leiden 1923 vd.

- Schumacher Schumacher, L., Prosopographische Untersuchungen zur Besetzung der vier hohen römischen Priesterkollegien im Zeitalter der Antonine und der Severer (96-235), Diss. Mayence 1973.
- Syme 1939 Syme, R., Roman Revolution, Oxford 1939.
- Strab. Strabon, Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası, Çev.: Adnan Pekman, İstanbul 2000.
- TAM Tituli Asia Minoris. I-V. Vindobonae.
- TAM II Tituli Lycia linguis Graeca et Latina conscripti. Ed. E. KALİNK. 1920-1944.
- Tobin 2001 Tobin, J., "The Tarcondimotos Dynasty in Smooth Cilicia", Şurada: La Cilicie: Espaces et Povoirs Locaux (2e millénaire av. J.-C. - 4e siècle ap. J.-C.) Actes de la Table ronde internationale d'Istanbul, 2-5 novembre 1999. Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2. binyıl - M.S. 4. yüzyıl Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri İstanbul, 2-5 Kasım 1999. İstanbul 2001, s. 381-87.
- Wiseman 1971 Wiseman, T. P., New Men in the Roman Senate 139 B.C.-14. A.D, Oxford 1971.

PARMENIDES' SEEMINGLY SELF-DEFEATING CONCLUSIONS

Kamuran GÖDELEK*

ABSTRACT

Parmenides'in bilginin üç farklı yoluna ilişkin mistik şiiri yazıldığı tarihten itibaren felsefecilerin ilgisini çekmiştir. Parmenides'in dizelerinin en başarılı yorumlarından birini Montgomery Furth önermiştir. Parmenides'in şiiri doğruluğu nasıl öğrendiğimizin hikayesini anlatır. Buna göre doğru yolunda insana açık olan üç yoldan yalnızca birisi gerçekten doğruya giden yoldur; bu yol da "bir şey ne ise odur, ve o olmaması mümkün değildir." Furth'a göre Parmenides'in üç yolu insanların dil ve düşünme aracılığıyla dünyayı anlama çabalarına karşılık gelmektedir. O, Parmenides'in anlamlı ve anlamsız fikirler arasında ayırım yapmaya çalıştığını ileri sürmekte ve bu üç yolu anlamlı düşünmenin kapsayıcı bir modeli olarak değerlendirmektedir. Furth Parmenides'in bu görüşlerinin hiçbir olumsuz önermenin aynı zamanda hem anlamlı hem de doğru olamayacağı ve dolayısıyla da bizim sadece ne ise o hakkında konuşabileceğimiz veya düşünebileceğimiz şeklinde saçma bir sonuca vardığını söylemektedir. Parmenides'in bu şekilde değerlendirilmesine ilişkin ortaya konabilecek bir eleştiri öncüllerinin doğasının öncülleri temsil edilmekten alıkoymasıdır. Furth, bu eleştiriye cevap olarak, Parmenides'in fikirlerinin bu formda ortaya konmuş olmasının, kullandığı dilin doğasından kaynaklandığını söylemektedir. Furth, idealde Parmenides'in hiçbir şey söylememesi ve fikrini anlatmak için bir nevi olumsuz pekiştireçten yararlanması gerektiğini söylemektedir. Ancak Furth'un bu yorumu Parmenides'in sorununu sadece bir dereceye kadar çözmektedir. Parmenides sadece anlamlı konuşmayı tanımlamaya çalışıyor olsaydı, olumsuz pekiştireç kullanarak olmayan hakkındaki fikirlerini söylemezdi. Parmenides'in akılsal düşünme ile akılsal olmayan düşünme arasında yaptığı ayırım onun başlangıçta akılsal düşünmenin öyle olmayan düşünceleri içermeyeceğine inanmasıyla mümkündür. Parmenides bizim yalnızca anlamlı olan ve dolayısıyla "odur" olarak nitelendirilebilen düşünceler hakkında akılsal olarak konuşabileceğimizi anlamamızı istemektedir. Parmenides kendi olmayan düşünceler hakkında akılsal olarak konuşamayacağımız veya düşünemeyeceğimizi ifade etmekte sorun yaşamaktadır. Ancak Furth doğru fikirlere sahipmiş gibi görünmektedir. Yine de görüş Parmenides'in kendi olmayan hakkında düşünmeye sevk etmektedir. Furth Parmenides'in şiirinden kalan parçaları anlamlandırmakta

* Yrd. Doç. Dr. Kamuran Gödelek Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Felsefe Böl. Mersin.

büyük bir adım atmış olmasına rağmen Parmenides'in teorisini, hakkında akılsal olarak konuşabileceğimiz ve düşünebileceğimiz şeylere kısıtlayacak kadar kapsayıcı yapma çabasında başarılı değildir.

Parmenides' cryptic poem about the three different paths of knowledge has been a source of trouble for philosophers since it was first written. Countless philosophers have attempted to reconcile Parmenides' words and turn his poem into a cohesive, consistent philosophical theory. Perhaps the most successful of all interpretations was suggested by Montgomery Furth in his article "Elements of Eleatic Ontology".

Parmenides' poem presents three possible paths of thought, only one of which is meaningful: "it is." Furth proposes that Parmenides was looking to present a theory of meaningful thought and speech and "it is" is the only thing we can meaningfully think or say. Still, there exist opponents of Parmenides' method of discourse — and his conclusions therein. Their claim rests on the notion that the very nature of Parmenides' argument makes meaningless claims which he boldly proposes in his poem. This paper will lay out Furth's interpretation and investigate one of the most troubling aspects of Parmenides' poem.

The Basics

Parmenides' poem tells the story of how he came to know truth. He speaks of being carried in a chariot by maidens who brought him through the gates of Night and Day to the goddess who professed to know the way to the truth¹. Of this truth, she told him that there were three paths; only one of which was truth. The only path leading to truth is "that it is and that it is not possible for it not to be"². The second path, which the goddess claims is unlearnable, is "that it is not and that it is necessary for it not to be"³. The last path, also unlearnable, is that it both is and is not.

Of these three basic paths, the goddess tells Parmenides that the only path of truth is that "it is." To attempt to understand or explain the world in any other way would be unintelligible. So, the most basic Parmenidian conclusion is that "it is."

¹ Cohen, 2000, p. 36.

² *ibid.*, p. 37.

³ *ibid.*, p. 37.

Furth's Take On Parmenides

Furth explains Parmenides' three paths as the different ways we, as humans, attempt to understand the world through speech and thought. The basis of his interpretation is that Parmenides is attempting to lay out a model of appropriate language both for speech and thought. Furth explains that we are all moving through the world having misguided thoughts and meaningless conversations about the world. Parmenides, he says, is trying to distinguish between those ideas which are meaningful and those which are meaningless.

Furth interprets these three paths with clear attention to how they relate to a comprehensive model of meaningful thought. The last two — the two paths which are impossible — are presented as the way we think and talk about what is not: both where it is not possible for “what is not” to also be, and where “what is not” cannot both be and not be. The first, the only surviving path, is interpreted as that which we think and talk about such that “it is” and is impossible for it not to be.

The conclusion then, which Furth says follows directly from these premises, is that we are left with a lemma; that is, no negative statement can be both meaningful and true. In his article, Furth examines this reasoning as applied to both existential and predicative statements. His conclusions about the non-intelligibility of negative statements apply to both sets of statements. We are left now with a grim perspective on thought and speech: we are only able to intelligibly think or speak about that which is.

Objections to Parmenides

One very troubling objection to this view of Parmenides is that the very nature of its premises prohibits the premises from being presented. The premises and conclusion can be clearly viewed as follows:

- 1) Meaningful speech/language names something which exists
- 2) Names that attach to things which do not exist are meaningless

Now, apply these premises to the three paths of inquiry put forth in Parmenides' poem and one finds:

- 1) One may talk and think about what is
- 2) One may not talk or think about what is not

- 3) One may not talk or think about what is not with the sense that it both is and is not

Therefore,

- 4) All one may intelligibly think or say, is that it is.

Statements 2 and 3 which outline Parmenides' poem present the negative statements which explain what one may not talk or think about. In this case, he insists that it is incoherent to speak of a non-being. That is, one may not say "unicorns do not exist." Likewise, one may not say "this stalk of bamboo is not that tennis shoe." Parmenides' problem with the first statement is clear: if the unicorn does not exist, there is nothing there with which one could be acquainted. Hence, of this non-unicorn, nothing can meaningfully thought or said.

The problem with the second statement is much more subtle. The stalk of bamboo and the tennis shoe both exist. But, the tennis shoe and the stalk of bamboo are different. According to Parmenides, if one attempts to say that the stalk of bamboo is not that tennis shoe, one is attempting to attribute a characteristic of "not" to the bamboo. One is attempting to explain the bamboo in terms of something which the bamboo is not. Because Parmenides claims that one cannot meaningfully say or think anything which is not, one may not talk about what things the stalk of bamboo is not; one may only say that the stalk of bamboo is.

This distinction seems innocent enough. Unfortunately, when Parmenides makes the statement that one may not think or speak about that which is not, the statement itself becomes a sort of being. Meaningful thought and meaningful speech exist. He blatantly admits this when he allows us to make intelligible statements about "that which is". The inherent problem though, is that he takes his argument further. He goes on to specify what meaningful speech and thought are not: meaningful speech and thought are **not** thinking or speaking of "that which is not." The problem here, is that saying that we may NOT talk or think about "what is not" is, for intelligible thought and speech, the same as saying that the stalk of bamboo is not that tennis shoe — it is a meaningless statement. He claims that such negative statements are meaningless and unintelligible and yet he uses the same type of negative statement to explain his ideas. When these statements were applied to his own theory, they would themselves be meaningless and unintelligible.

Response To This Objection

Furth, and others⁴ have responded to this anticipated problem. There are multiple suggestions for avoiding this self-destruction, though none seem to do so adequately. Furth suggests that it is merely inherent in the nature of language that his ideas be presented to us in this form. Ideally, he says, Parmenides should say nothing, and rather, administer some sort of negative reinforcement to get his point across (1968, p. 131). Others have suggested that Parmenides uses the negative expressions as purgative means to an end. Here, I will look at the details of the two primary responses and evaluate how effective they are.

Furth's negative reinforcement is a moderately successful way to evade the problem of speaking/thinking about Parmenides' seemingly unintelligible ideas. This method suggests that instead of telling us what we cannot think/say (namely that we cannot think or speak about that which is not — Parmenides should get that idea across to us in another manner. Furth suggests that Parmenides do something like hit us over the head whenever we attempt to say something unintelligible.

There lies in this suggestion, an inherent problem. Parmenides could hit us over the head whenever we say something unintelligible until we grasp the idea that we cannot meaningfully think/say anything beyond “that which is.” By doing this he would avoid speaking about his notions of what meaningful speech or thought are not. However this does not change the fact that his theory is attempting to enlighten us about the differences between meaningful and meaningless thought. His theory rests on the notion that meaningful speech and thought are not a certain way.

Furth's negative reinforcement interpretation merely removes half of Parmenides' problem. Were Parmenides simply attempting to define meaningful speech, he would avoid having to speak about his ideas of not being by using negative reinforcement. The problem with this method of evasion lies in Parmenides' conclusion that we may not intelligibly say or think about “that which is not.” While he is able to side-step around speaking about “that which is not”, he is not able to rid his theory of the inherent ideas distinguishing intelligible from unintelligible thought. There is no way for

⁴ Furth, 1968; Miller, 1999; Crystal, 2002.

Parmenides to communicate his distinction without first possessing the idea that intelligible thought may not include thoughts about that which is not as such; if Parmenides is right that one may not intelligibly think or speak about “that which is not” his theory distracts the very moment he makes the distinction between meaningful and unintelligible thought.

The next important attempt to reconcile the self-destructing premises problem suggests that Parmenides’ statements about “what is not” be used as a sort of self-purging tool. That is, Parmenides uses the language as a way to specify the notion; once the point has been made, he disregards the original statements. This implies using his statements about what is not as a sort of ladder to get where he wants to be; then, once he is there, kicking the ladder aside.

Here though, we run into a problem similar to the problem with the notion of negative reinforcement. The idea is that once he has established the idea that we cannot think or speak about what is not, he is able to toss aside the statements which tell us that we cannot think or speak about that which is not. However, in order to have established an idea, he and others have to possess a certain understanding of that idea. In this case though, that idea is the distinction between what meaningful thought/speech is and what it is not.

It seems as though Parmenides is unable to take his argument further than to say that all we are able to think or speak intelligibly about is that which is. Though here too, we run into the problem of the idea of “that which is not.” Parmenides wishes for us to understand that the only thoughts we can meaningfully have or speak about are those which identify that “it is.” However, in order to understand the significance of only being able to intelligibly speak and think about that which is, we must also understand how that is different from “what is not” — thereby introducing the meaningless idea of “that which is not.” Human understanding works by classifying. To know that meaningful thought and speech can go no further than “what is”, one must understand “what is not.” One must understand why “what is not” is meaningless. And so, as difference necessarily involves that which something is not, Parmenides is unable to get away from using a notion that he deems unintelligible.

Final Thoughts

We have then, run into the proverbial brick wall. Parmenides is unable to say, imply, or in any other way present the idea that we are unable to intelligibly think or speak about that which is not. Furth, though seems to have some of the right ideas. If Parmenides as intending only to say something about a theory of meaningful language then his theory does not entirely self-destruct. He would be able to present the idea of what you may and may not speak intelligibly about without using language. It is, of course, the most efficient way to get the point across to humans, but it could be accomplished through other means — namely the negative reinforcement which Furth suggests. It is important to note though, that he has then limited his theory to that which you may or may not speak about. As Furth says: “It is not the doctrine itself that forces Parmenides to say “what is not” in his own right, nor even the fact that he wishes to explain it; it is that he is anxious to explain it to mortals, short in life and shorter in patience, so that they will understand.”⁵. We are still left with the fact that the doctrine itself forces Parmenides to think about that which is not. Furth takes a large step in making sense of fragments left by Parmenides, but he flounders when he attempts to make his theory so inclusive that it restricts both that which we can intelligibly say or think.

⁵ Furth, 1968, p. 132.

Bibliography

- Cohen 2000 Cohen, M., Curd, p. and Reeve, C.D.C. 2000 Readings in Ancient Greek Philosophy: From Thales to Aristotle. 2nd ed. Hackett, Indianapolis.
- Crystal 2002 Crystal, I., "The Scope of Thought in Parmenides", *Classical Quarterly* 52 (1): 207-219.
- Furth 1968 Furth, M., "Elements of Eleatic Ontology", *Journal of the History of Philosophy* 6: 111-132.
- Miller 1999 Miller, M., "The Legacy of Parmenides, Eleatic Monism and Later Presocratic Thought" *Journal of the History of Philosophy* 37 (1): 157-160.

LEVHALAR

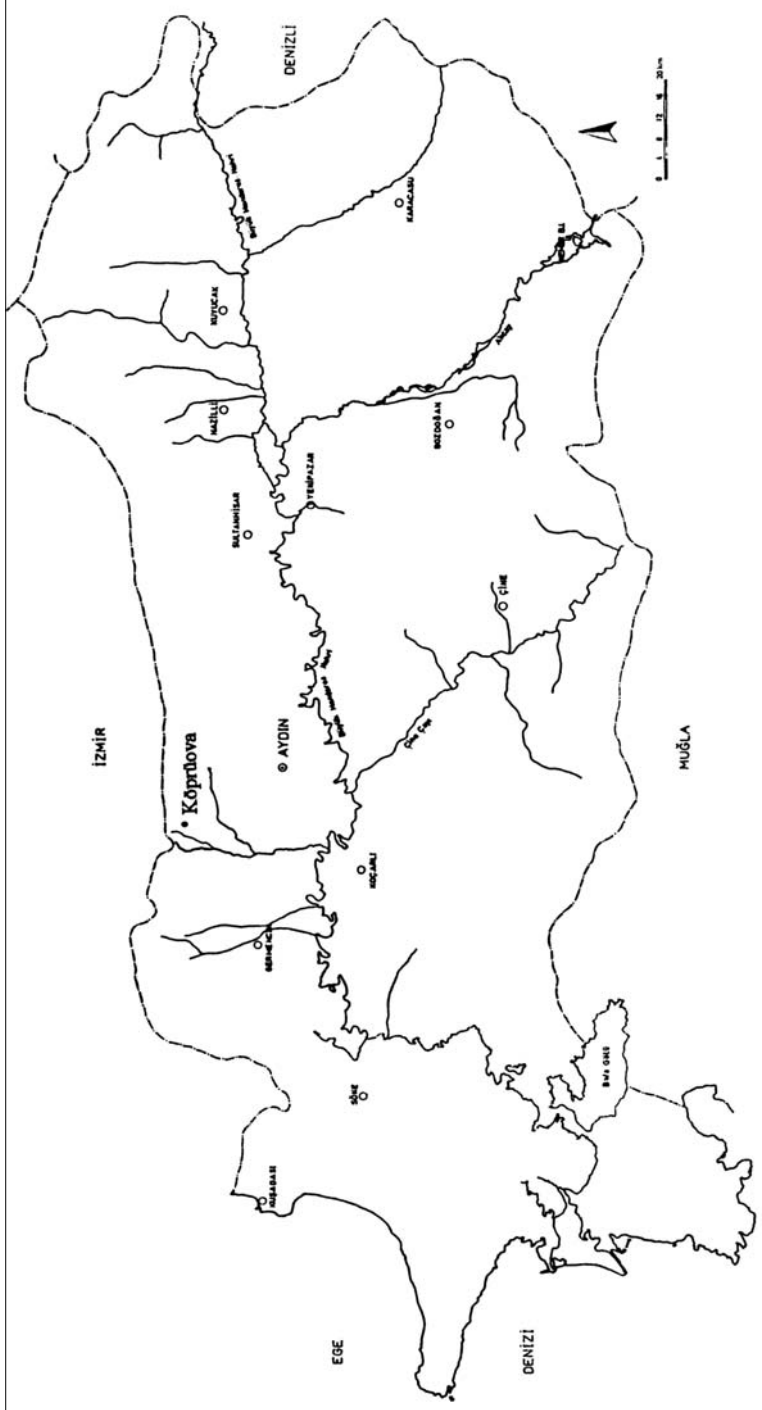

Fig. 1 Aydin bölgesi, Kopruluva'nın coğrafi konumu

LEVHA 2

Fig. 2 Köprüova, kuzeybatıdan genel görünüm

Fig. 3 Köprüova, batıdan görünüm

LEVHA 3

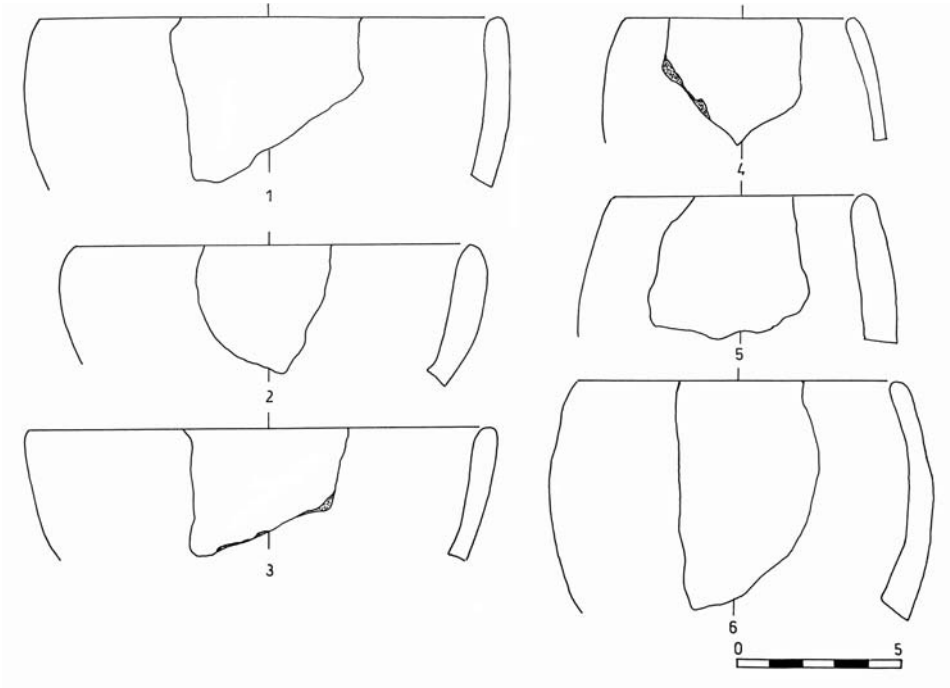

Fig. 4 1-6: Seramik buluntuları, çanaklar (Tip I.1-I.3)

LEVHA 4

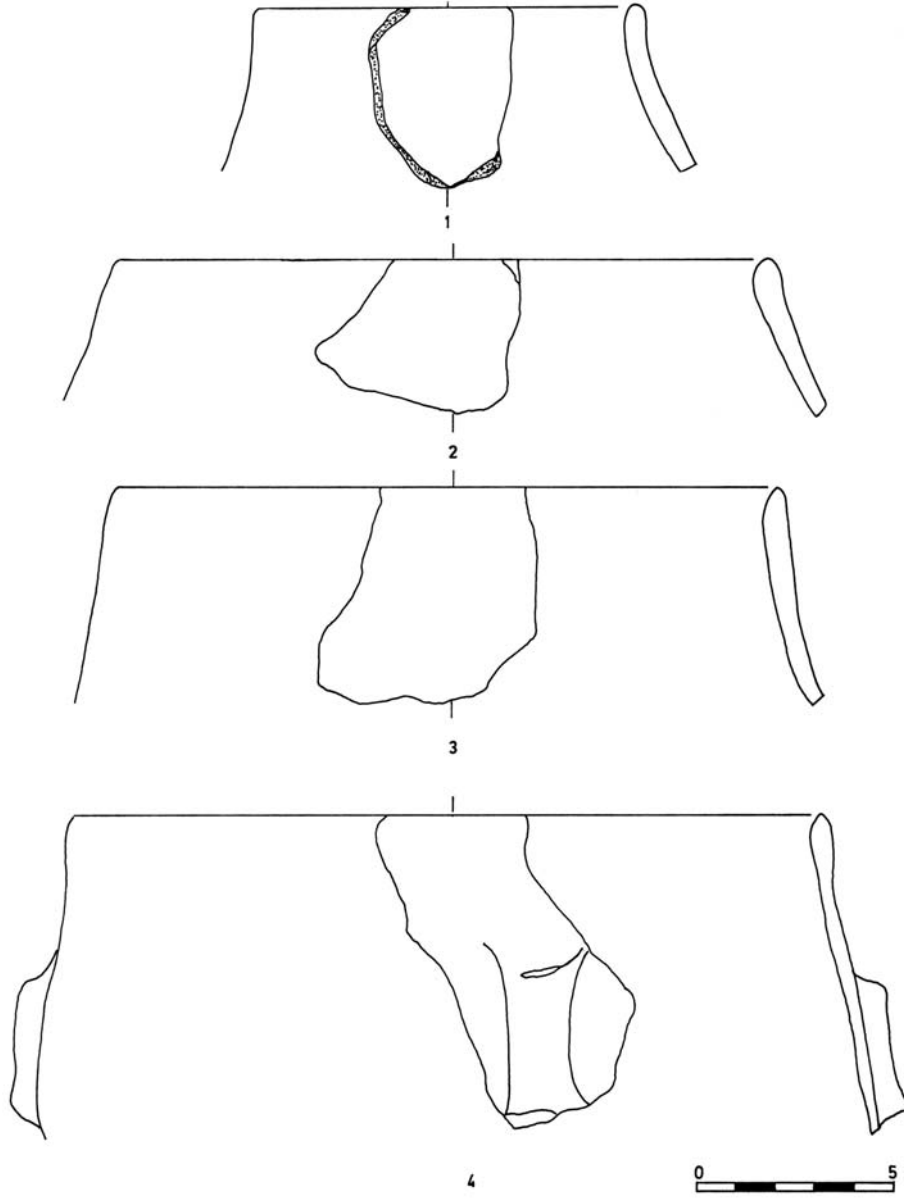

Fig. 5 1-4: Seramik buluntuları, çömlekler (Tip II.1)

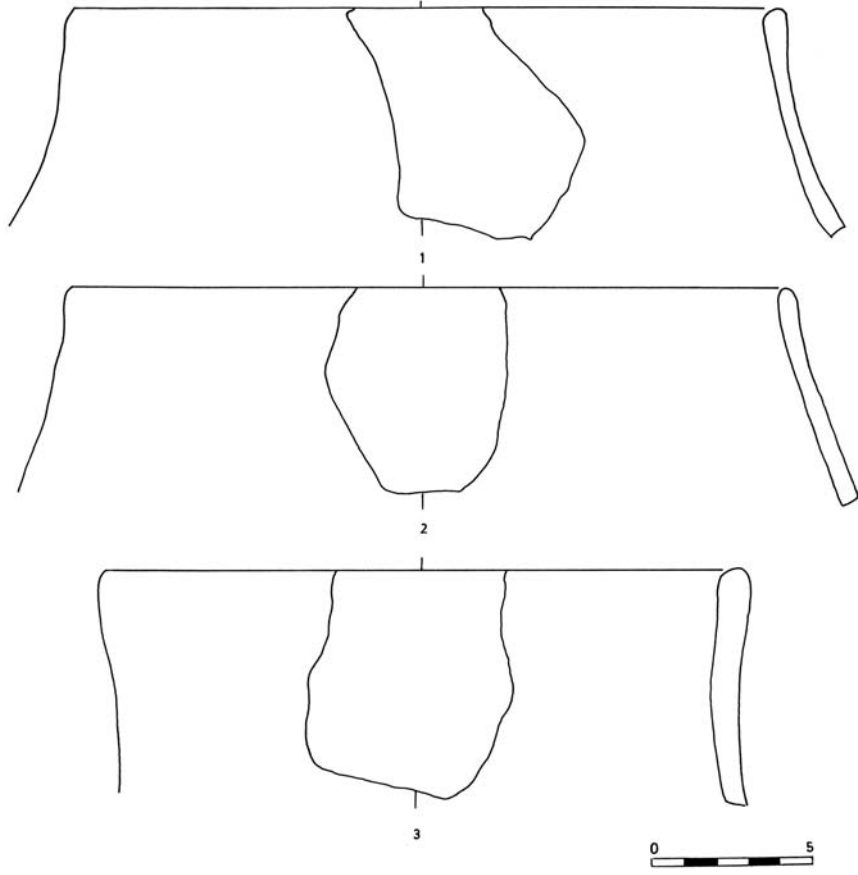

Fig. 6 1-3: Seramik buluntuları, çömllekler (Tip II.2-II.3)

LEVHA 6

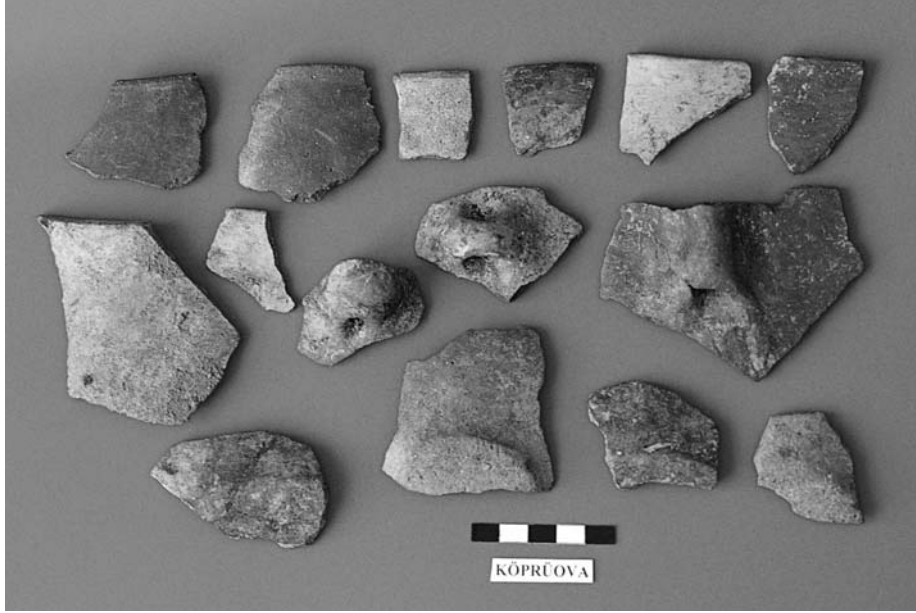

Fig. 7 Seramik buluntuları

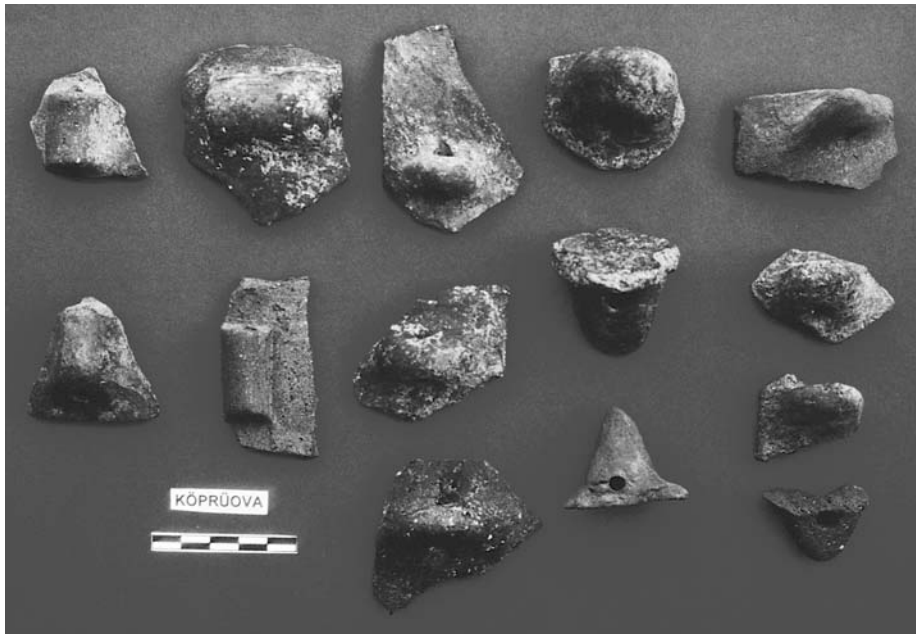

Fig. 8 Seramik buluntuları

LEVHA 7

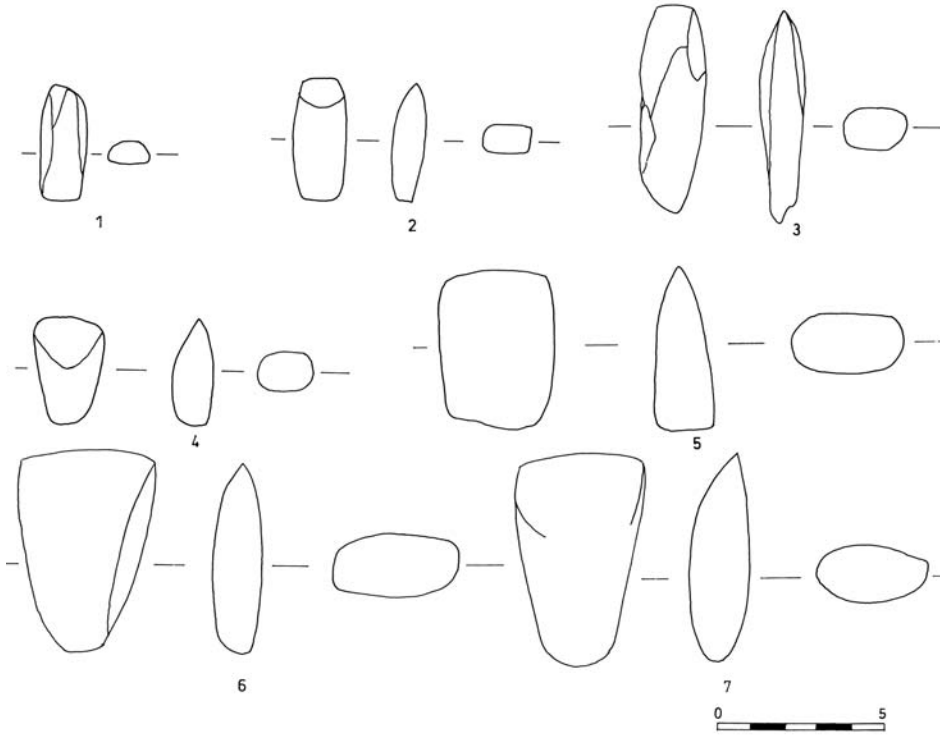

Fig. 9 Taş baltalar (Tip Ia-b-IIa-b)

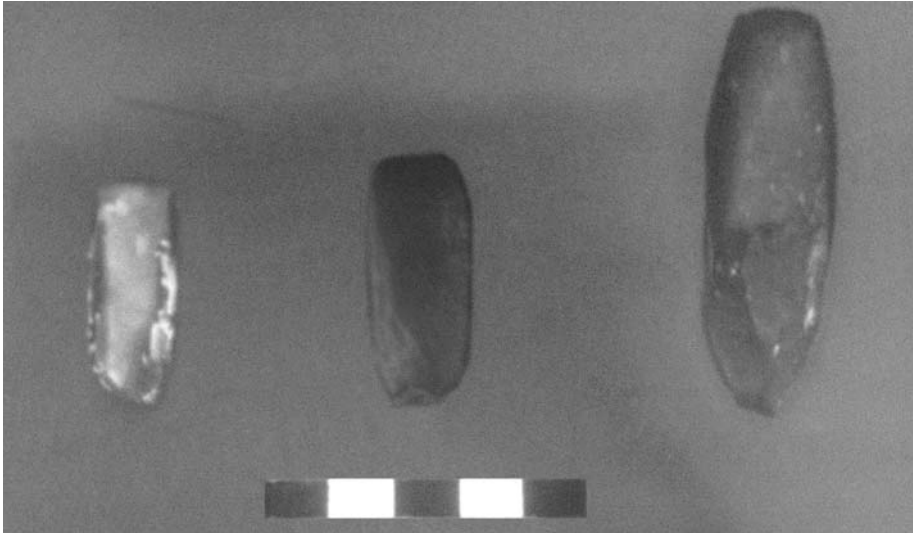

Fig. 10 Taş baltalar (Tip Ia-b)

LEVHA 8

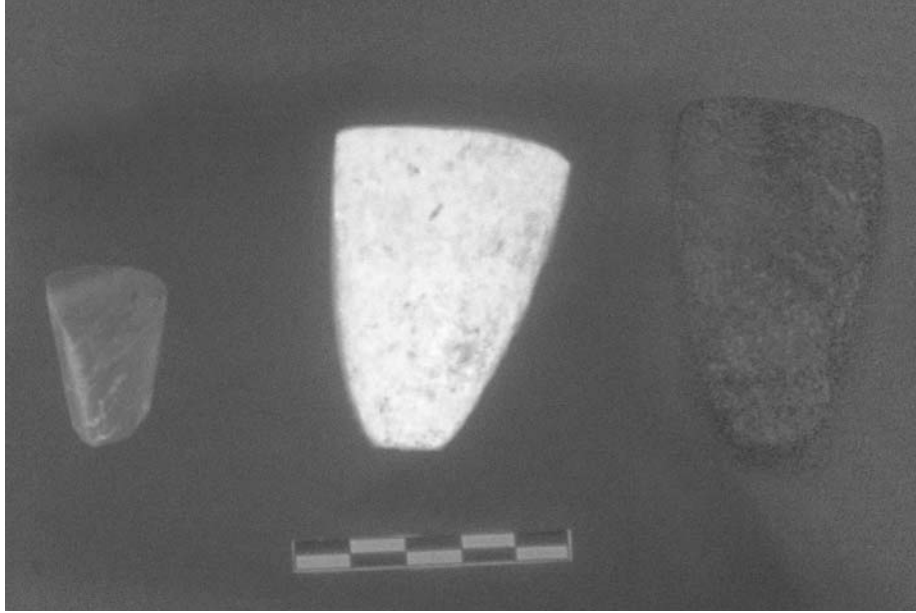

Fig. 11 Taş baltalar (Tip IIa-b)

Fig. 12 Taş alet parçaları

Fig. 13 Obsidyen ve dağ kristali dilgiler

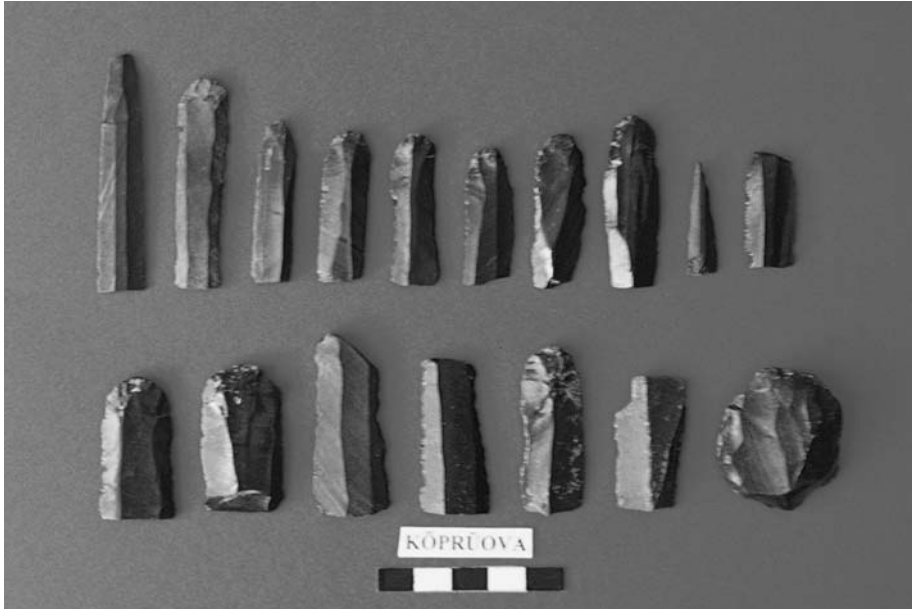

Fig. 14 Obsidyen dilgiler, uç parçası ve yuvarlak ön kazıyıcı

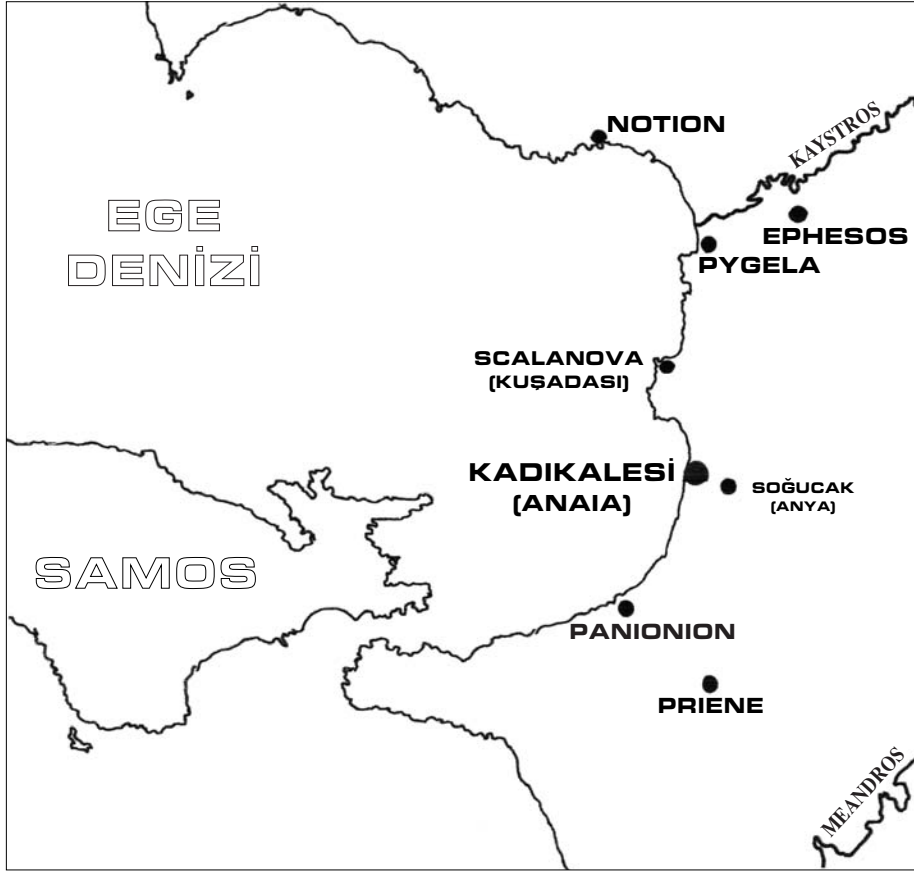

Fig. 1

LEVHA 11

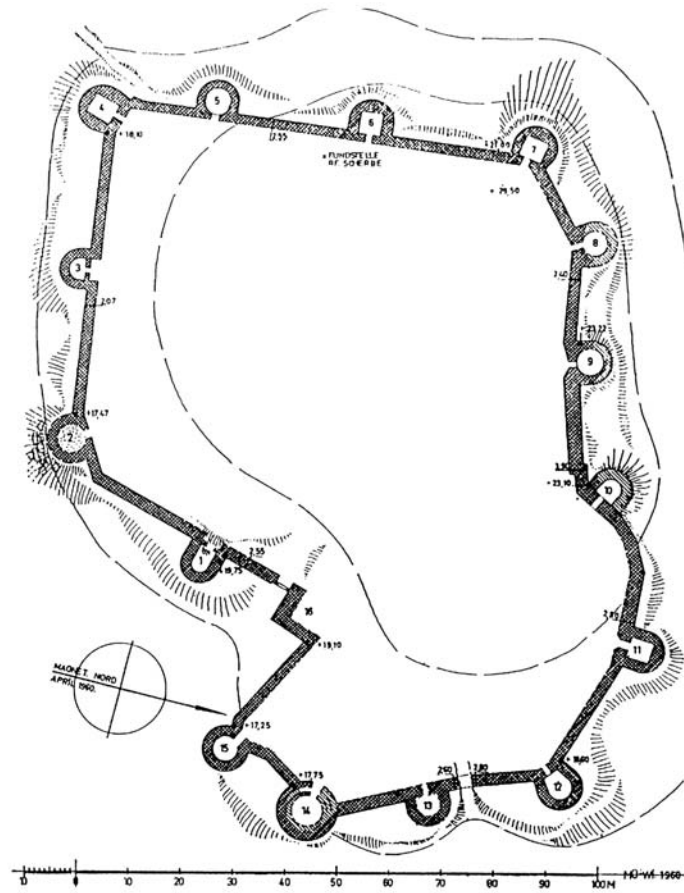

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4 Heykelciğin bulunduğu alan

Fig. 5 Heykelcik, cepheden

Fig. 6 Heykelcik, arkadan

Fig. 7 Heykelcik, yandan

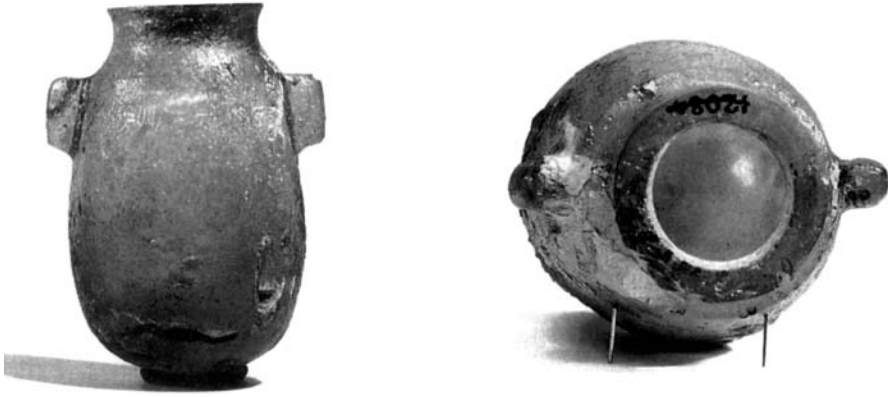

Fig. 1 Sargon Vazosu (Stern/Schlick-Nolte 1994, 47, fig. 43-44)

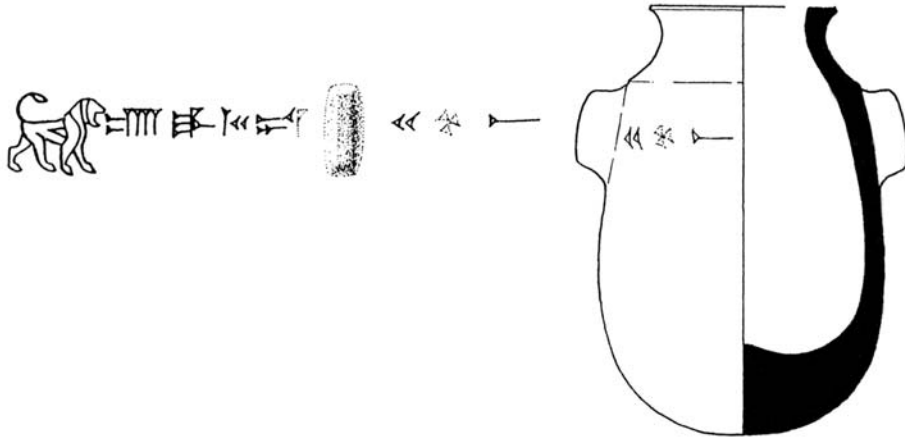

Fig. 2 Sargon Vazosu ve Yazıtı (Barag 1985, fig.2.26)

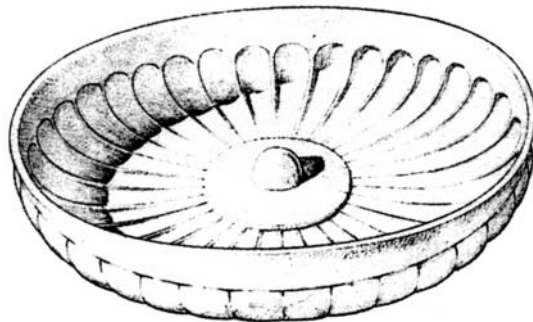

Fig.3 Gordion- Phiale Mesomphalos (von Saldern 1959, 25, fig.2)

LEVHA 14

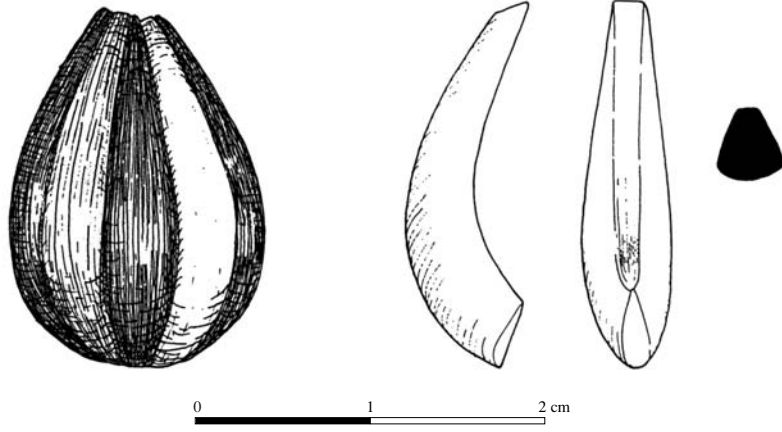

Fig.4 Sardis Buluntusu Cam Boncuk (Greenewalt 1987, 56, fig.13)

Fig.5 Toptepe Tümlüsü Buluntusu Bilezik (Özgen-Öztürk 1996, 160, no.111)

LEVHA 15

Fig.6
Toptepe
Tümülüsü
Buluntusu
Kolye- Detay
(Özgen-Öztürk
1996, 155, no.108)

Fig.7
Toprakkale
Kurşun Figürini
(Mitchell 1983,
pl. XXXVI-a)

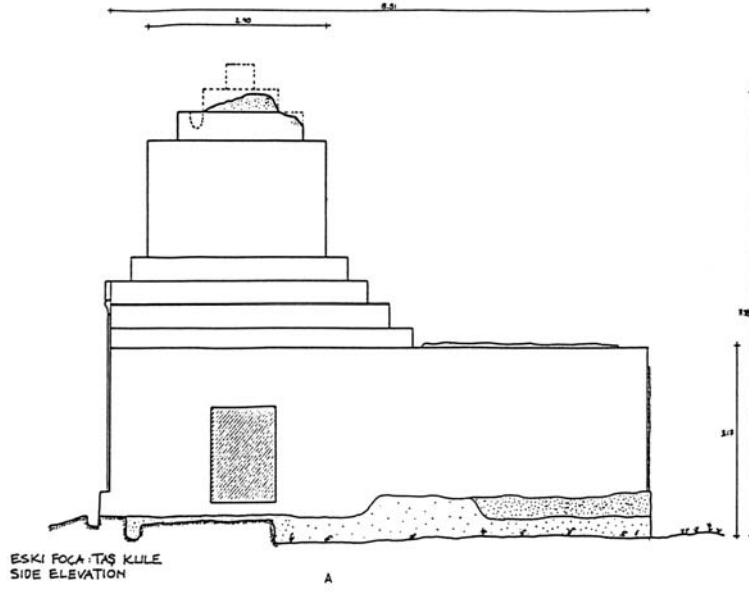

Fig. 1a Taş Kule, batı yönden bakış. Cahill, 1988, Fig. 6.

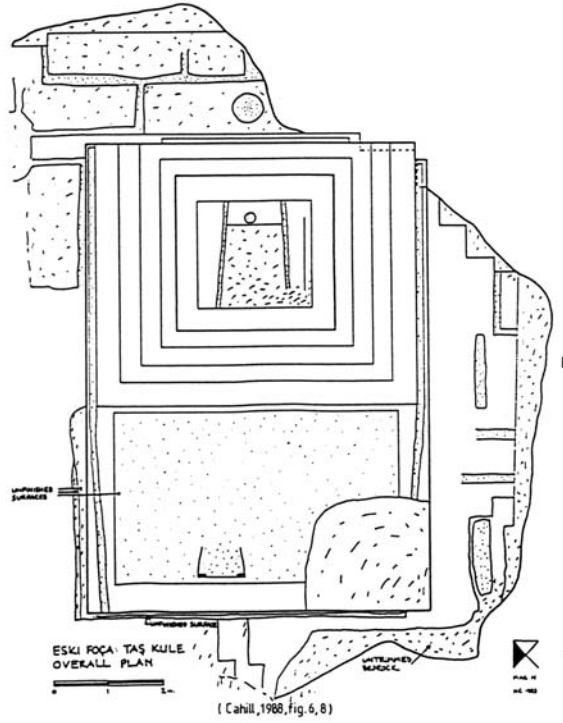

Fig. 1b Taş Kule, üstten bakış. Cahill, 1988, Fig. 8.

LEVHA 17

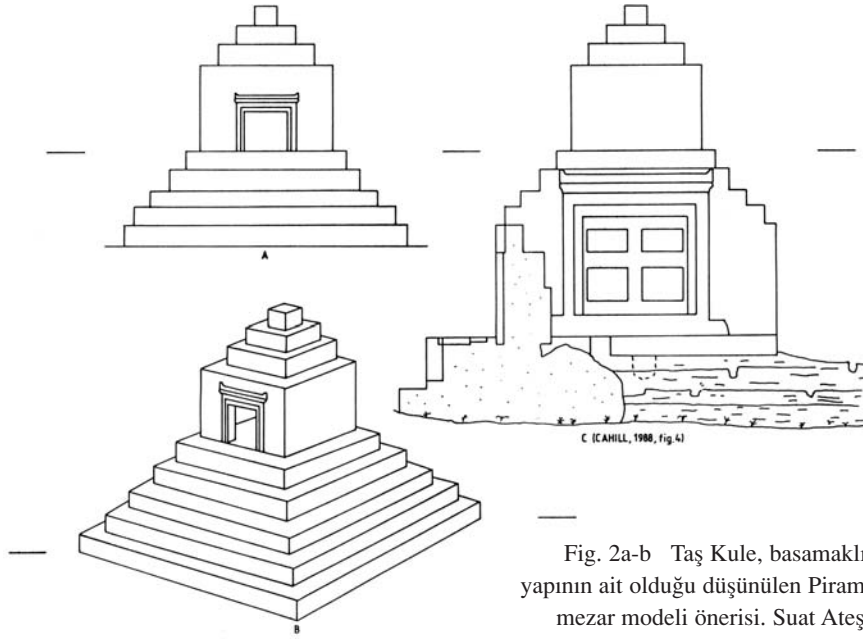

Fig. 2a-b Taş Kule, basamaklı üst yapının ait olduğu düşünölen Piramidal mezar modeli önerisi. Suat Ateşlier.
Fig. 2c Taş Kule, temsili kapı ve piramidal üst yapıya kuzey yönden bakış. Cahill, 1988, Fig.4.

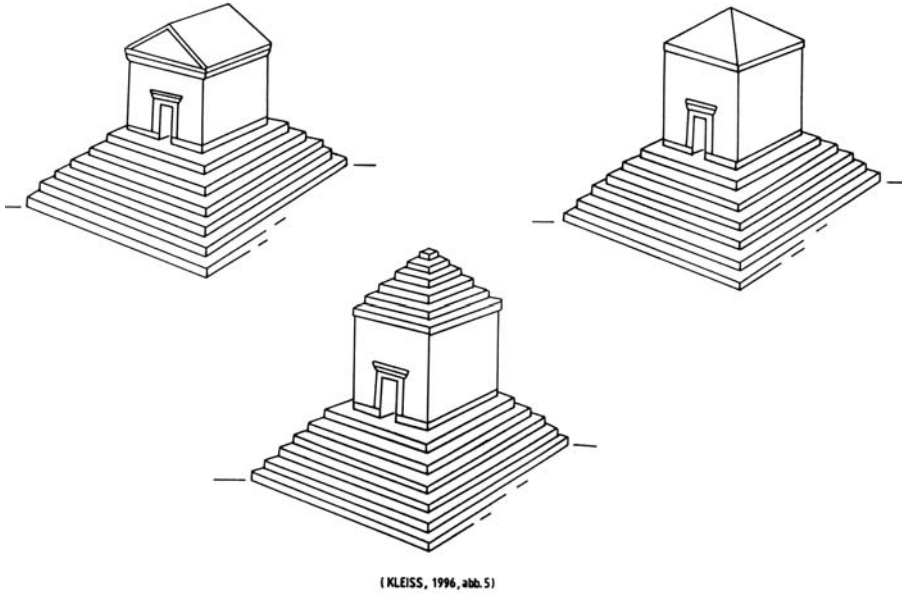

Fig. 3 Sardeis'deki Piramid Mezarın çatı yapısına ait öneriler. Kleiss, 1996, Abb. 5.

LEVHA 18

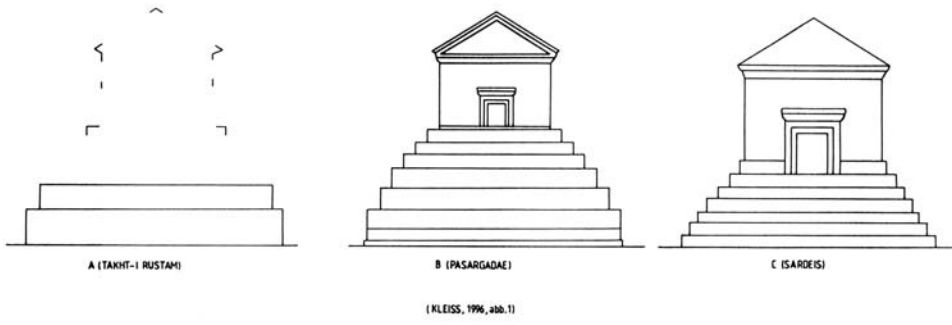

Fig. 4a Takht-i Rustam (Kambyses Anıt Mezarı?). Kleiss, 1996, Abb. 1a.

Fig. 4b Pasargadae, Kyros Anıt Mezarı. Kleiss, 1996, Abb.1b.

Fig. 4c Sardeis, Piramid Mezar. Kleiss, 1996, Abb.1c.

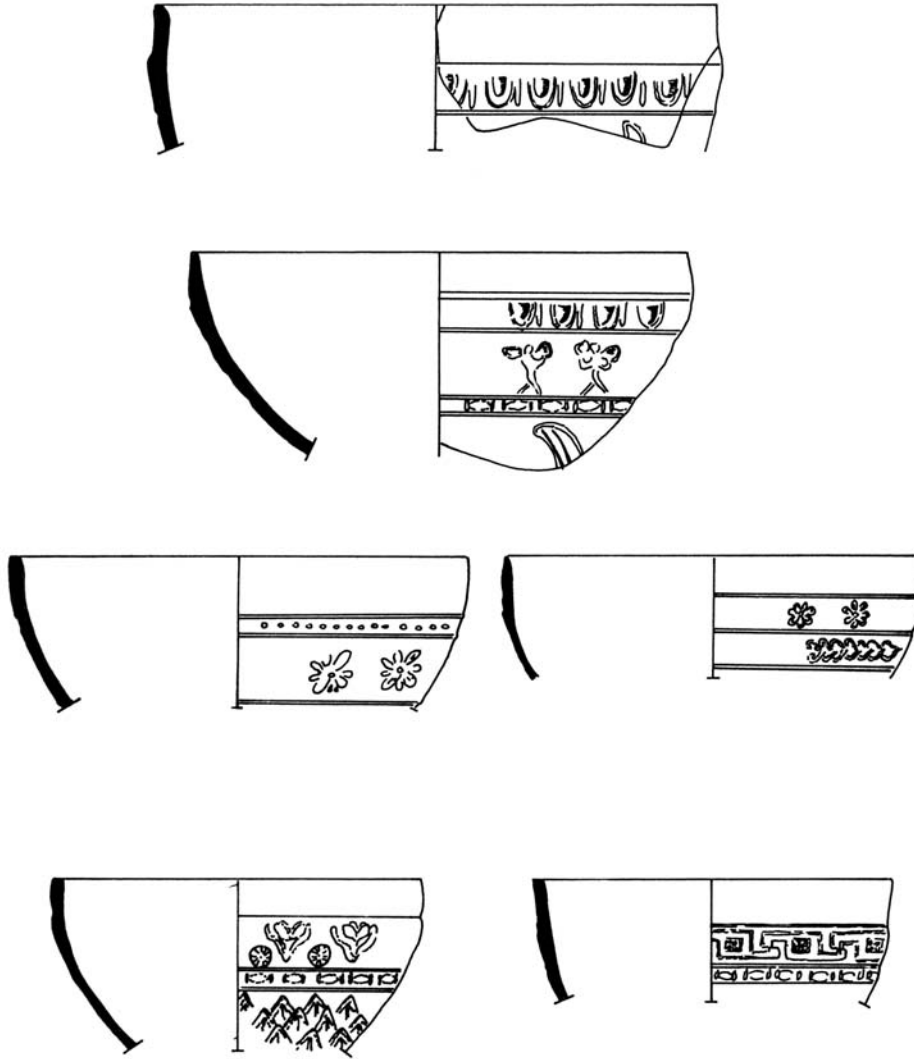

Fig. 1

LEVHA 20

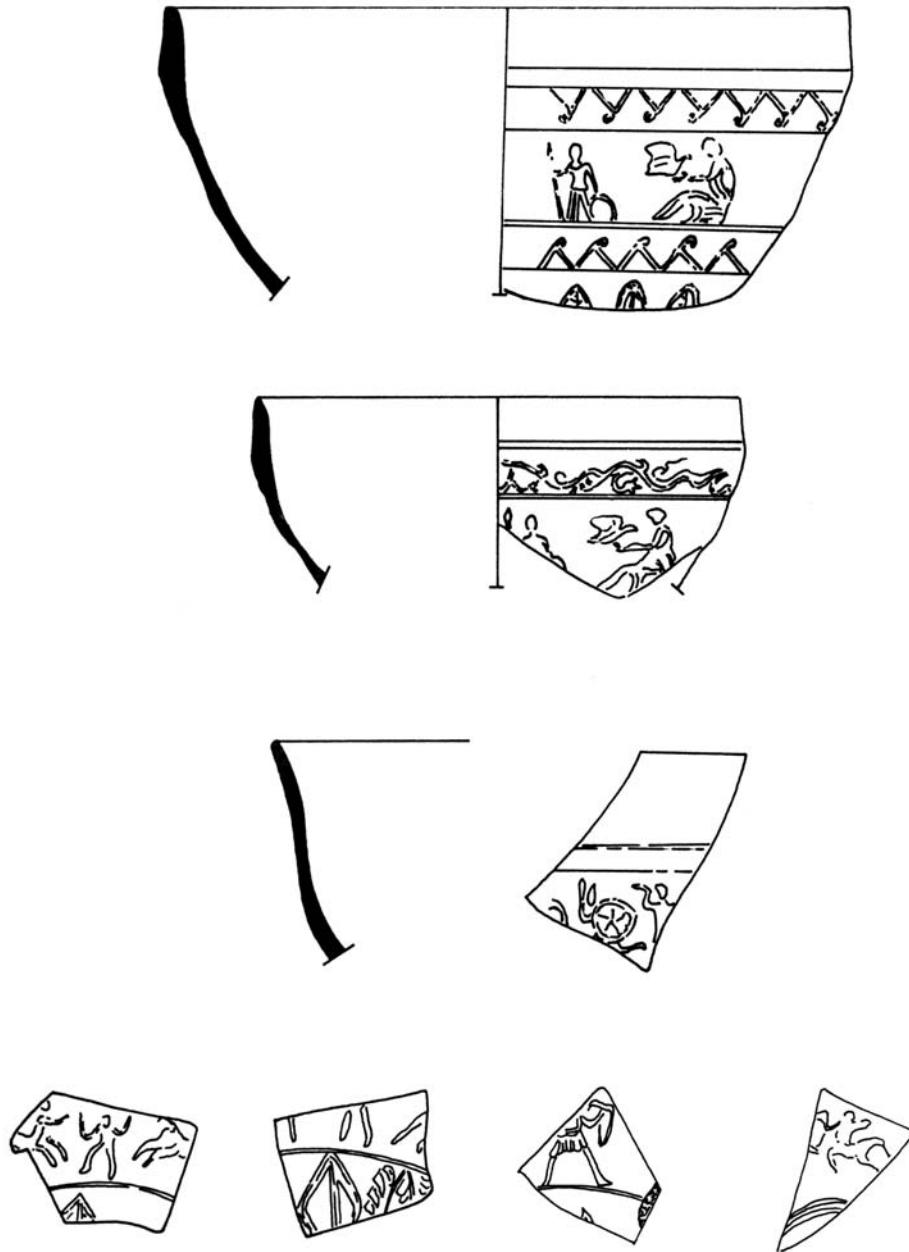

Fig. 2

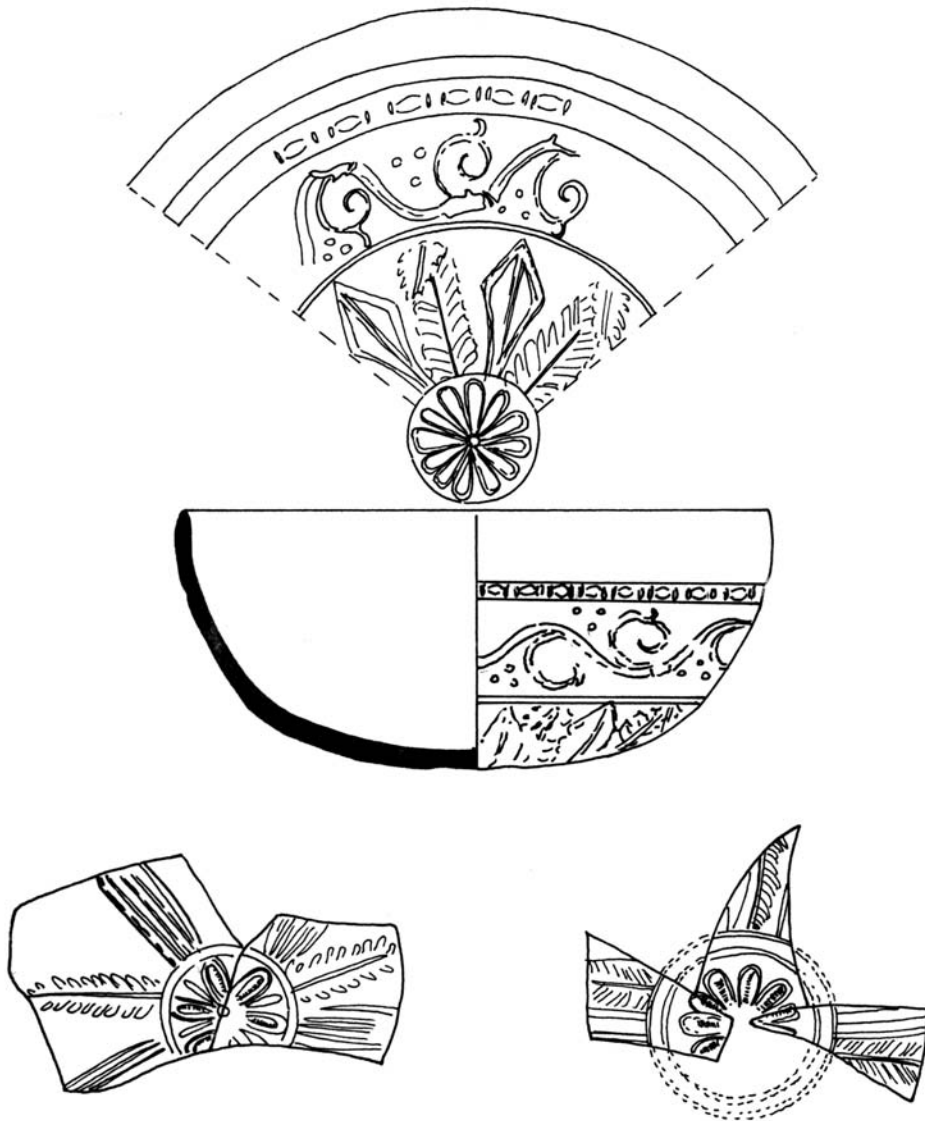

Fig. 3

LEVHA 22

Fig. 4

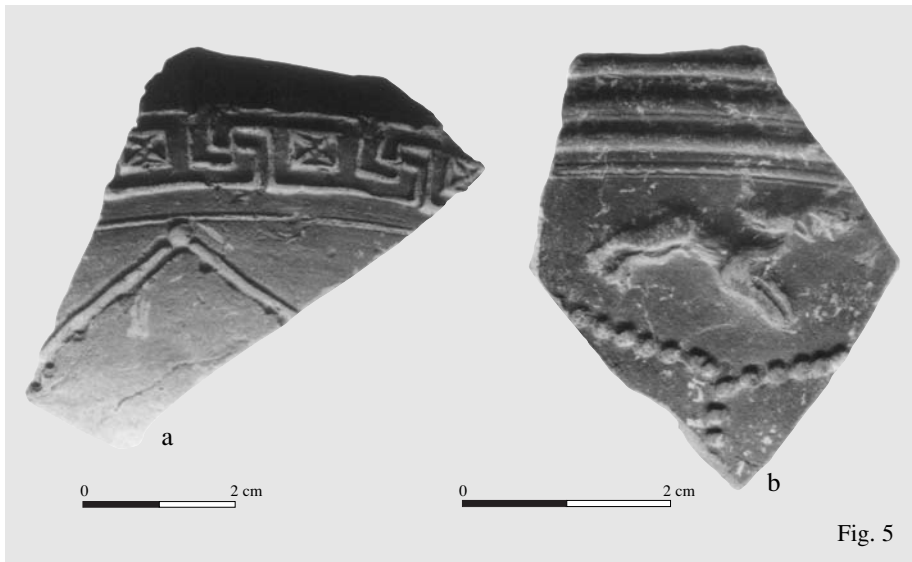

Fig. 5

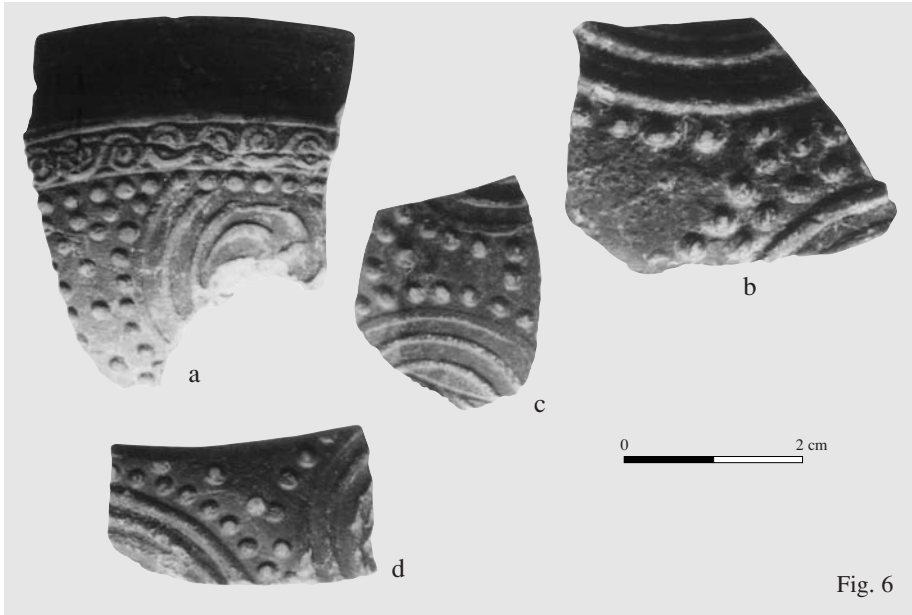

Fig. 6

Fig. 7

LEVHA 24

Fig. 8

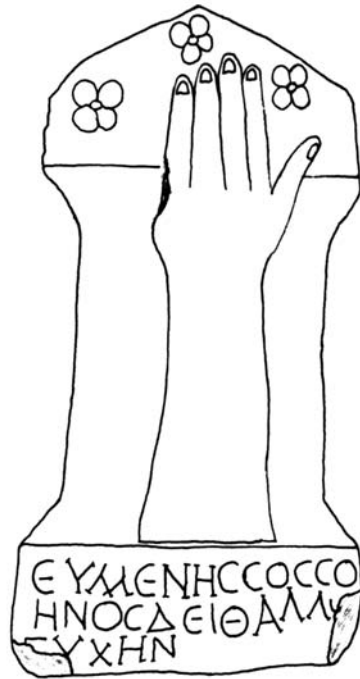

Fig. 5

Fig. 6

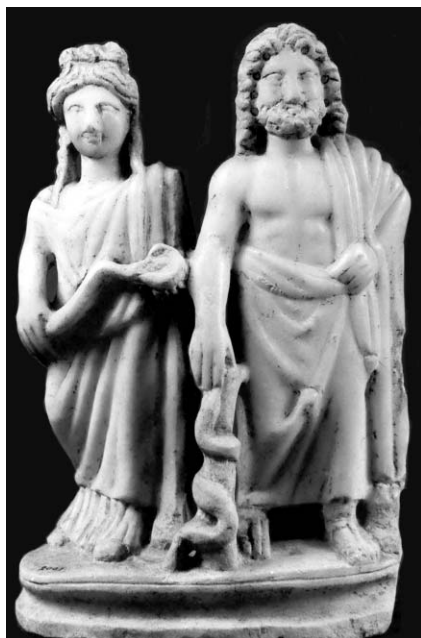

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

LEVHA 28

Fig. 1

Fig. 2

LEVHA 29

Fig. 3

Fig. 4

